राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८

गणना निर्देशिका

नेपाल सरकार

राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

थापाथली, काठमाडौं

राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८

गणना निर्देशिका

नेपाल सरकार

राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

थापाथली, काठमाडौं

प्राक्कथन

नेपालमा पहिलो कृषिगणना २०१८ सालमा सम्पन्न भएको थियो । त्यसपछि प्रत्येक दशदश वर्षमा कृषिगणना सञ्चालन हुँदै आएको छ । यही क्रमको छैठौं राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ सालमा केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले सञ्चालन गर्न लागेको छ । कृषिगणनामा नेपालका प्रत्येक जिल्लाको कृषि संरचना, गतिविधि तथा कृषि उत्पादनसम्बन्धी विवरण सङ्कलन गरिन्छ । २०६८ सालको यो कृषिगणनाले नेपालको इतिहासमा ५० वर्षको अवधि पूरा गरी कृषिगणनाको स्वर्णजयन्ती मनाउनेछ ।

पहिलेका कृषिगणनाहरु जस्तै यो गणना पनि वैज्ञानिक छनोट विधि (Sampling Method) मा आधारित छ । यस गणनामा कृषकले चलन गरेको जग्गाको आकार, जग्गाको उपभोग र उपयोग, बाली लागेको क्षेत्रफल र बालीको उत्पादन, सिचाइ, पशुपक्षी सङ्ख्या, कृषि औजारको उपयोग, कृषि-कार्यमा संलग्न जनशक्ति जस्ता विविध विषयमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिन्छ । कृषिगणनाबाट कृषि क्षेत्रको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि देशलाई आवश्यक पर्ने आधारभूत तथ्याङ्कहरू (Benchmark Statistics) प्राप्त हुन्छन् । यी आधारभूत तथ्याङ्कहरू (Benchmark Statistics) कृषि संग सम्बन्धित अन्य सर्वेक्षणहरुका लागि फ्रेमका रुपमा समेत प्रयोग हुन्छन् ।

कृषिगणनाको तालिम तथा स्थलगत कार्य (Field Work) सञ्चालनमा सहजता, एकरूपता तथा गुणात्मकता कायम गर्नका लागि प्रश्नावलीको व्याख्यासहितको यो गणना निर्देशिका तयार गरिएको छ । यो निर्देशिका कृषिगणनामा प्रत्यक्षरूपमा संलग्न हुने गणक, सुपरिवेक्षक एवं अधिकृतका लागि सहयोगी हुनुका साथै तथ्याङ्क प्रयोगकर्ता समेतका लागि उपयोगी हुने विश्वास लिएको छु ।

यस गणना निर्देशिका तयार गर्ने कार्यमा संलग्न कृषि तथ्याङ्क शाखाका निर्देशक अम्बिका बस्याल, तथ्याङ्क अधिकृतहरू राजेश धिताल, वीरेन्द्र कायस्थ, पृथ्वी बिजयराज सिजापती, विश्वनाथ त्रिपाठी र रञ्जु खड्का तथा तथ्याङ्क सहायक णराज तिवारीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यो कार्यमा नेतृत्व गर्नु हुने आर्थिक तथ्याङ्क महाशाखाका उपमहानिर्देशक श्री प्रबोधसागर ढकाल पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । त्यसैगरी यो निर्देशिका तयार पार्न सहयोग गर्ने संयुक्त राष्ट्र संघ, विश्व खाद्य तथा कृषि संगठनका स्थानीय परामर्शदाता श्री तुङ्ग शिरोमणि बास्तोलालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

असार २०६८

उत्तमनारायण मल्ल
महानिर्देशक
केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

विषय सूची

		पृष्ठ
	निर्देशिका सम्बन्धमा	१
परिच्छेद १	परिचय	३
परिच्छेद २	गणकलाई जानकारी	७
परिच्छेद ३	तथ्याङ्क सङ्कलन	११
परिच्छेद ४	अवधारणा तथा परिभाषा	१७
परिच्छेद ५	प्रश्नावली तथा अन्य फारामहरू	२५
परिच्छेद ६	विभिन्न फारामहरू	८१
अनुसूची १	गणनाको सन्दर्भ समय	८३
अनुसूची २	जिल्लाअनुसार विजनको रोपनीमा हुने परिवर्तन दर	८५
अनुसूची ३	विजन एकाइलाई रोपनीमा रूपान्तर गर्ने तरिका	८६
अनुसूची ४	जात/जातिको कोड	८८
अनुसूची ५	जात/जातिअनुसार प्रचलित केही थरहरू	८९
अनुसूची ६	पेशा वर्गिकरण	९१
अनुसूची ७	औद्योगिक व्यवसाय वर्गिकरण, २०५६	९३
अनुसूची ८	किलोग्राम रुपान्तर तालिका	९७

निर्देशिका सम्बन्धमा

राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ मा संलग्न हुने सबै कर्मचारीहरुलाई गणना र यसमा प्रयोग हुने प्रश्नावली एवं फारामहरुबारे राम्रो जानकारी हुनु अति आवश्यक छ । प्रश्नावली र फाराम भर्दा अपनाउनु पर्ने केही जानकारी र निर्देशनहरु सम्बन्धित प्रश्नावली र फारममा पनि छोटकरीमा लेखिएका छन् । यो निर्देशिकामा कृषिगणना र यस गणनामा प्रयोग हुने प्रश्नावली र फारामहरुसम्बन्धी जानकारी एवं निर्देशनहरु थप विस्तारमा समेटिएका छन् । गणनाकार्यको सिलसिलामा आइपर्ने सबै अवस्थालाई यो निर्देशिकाले मात्र समेट्न सक्ने छैन तापनि प्रश्नावली र फारामहरु भर्दा आवश्यक पर्ने महत्वपूर्ण जानकारी एवं निर्देशनहरु यसमा परेका छन् । तसर्थ, कृषिगणनामा संलग्न हुने प्रत्येक कर्मचारीले आफूलाई तोकिएको क्षेत्रमा काम शुरु गर्नु अगावै यो गणना निर्देशिका अध्ययन तथा मनन गर्नु अनिवार्य छ ।

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागसँग विगतका पाँचवटा कृषिगणनाहरुको अनुभव छ । पुराना अनुभवहरुले के देखाएका छन् भने, नेपालका अधिकांश कृषकहरु आफूलाई सोधिएका प्रश्नहरुको सही जवाफ दिएर यस विभागलाई सघाउन इच्छुक हुन्छन् । कृषिगणनामा सोधिने अधिकांश प्रश्नहरु कृषकलाई जवाफ दिन गाह्रो पर्ने किसिमका छैनन् । कृषकले आफ्नो कृषिकार्यसम्बन्धी प्रश्नहरु सजिलै बुझ्न र उत्तर दिन सक्छन् । तथापि, कुनै-कुनै प्रश्नहरु बुझ्न र उत्तर दिन कृषकलाई समय लाग्ने हुन सक्दछ । त्यस्तो अवस्थामा उत्तरदातालाई कसरी सहयोग गर्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा यो निर्देशिकाले मद्दत पुऱ्याउने छ । साथै, यो निर्देशिकाले कृषिगणनाको लगत सङ्कलन कार्यमा एकरुपता कायमगर्न सहयोग गर्नेछ ।

कृषिगणनामा प्रयोग भएका केही प्राविधिक शब्दहरु दैनिक बोलीचालीमा प्रयोग हुने अर्थमा भन्दा भिन्न अर्थमा प्रयोग भएका हुन सक्छन् । यसरी फरक परेको अवस्थामा यो कुरा सम्बन्धित कृषकलाई राम्रोसँग बुझाएर प्रश्नावली भर्नुपर्दछ । यसका लागि पनि यो निर्देशिकामा लेखिएका कुरा राम्रोसँग बुझेको हुनुपर्छ ।

एउटा उदाहरण – सामान्य बोलीचालीको भाषामा प्रयोग हुने कित्ता र कृषिगणनामा प्रयोग भएको कित्ताको अर्थ केही फरक छ । यसकारण, कृषिगणनामा प्रयोग भएको कित्ताको अर्थ यस्तो हो भनेर उत्तरदातालाई राम्रोसँग बुझाएर सही विवरण लिनुपर्दछ ।

कृषिगणनामा मुख्य-कृषक भन्नाले आफैं वा आफ्नो निर्देशनमा कृषिकार्य गर्ने-गराउने प्रमुख व्यक्तिलाई जनाउँछ । मुख्य-कृषक वा कृषक परिवारले आफ्नो परिवारको स्वामित्वमा भएको जग्गा मात्र चलन गरेको हुन सक्दछ, वा नगदी/जिन्सी तिर्नेजस्ता शर्तमा वा सित्तैमा अरु कसैको जग्गा कमाएको हुन सक्दछ, अथवा यी मध्ये एक भन्दा बढी किसिमले पनि जग्गा कमाएको हुन सक्दछ । अर्कोतर्फ, कृषक परिवारले आफ्नो परिवारको स्वामित्वमा भएको केही जग्गा परिवार आफैले कमाएर बाँकी जग्गा अरु कसैलाई कमाउन दिएको हुन सक्दछ । कुनै परिवारले खेतीपाती नगरेको तर पशुपक्षी मात्र पालेको हुनसक्छ । यस्ता सबै अवस्थालाई समेट्ने गरेर कृषि-चलनको परिभाषा दिइएको छ । यो कृषि-चलन शब्द कृषकलाई नयाँ वा नसुनेको जस्तो लाग्न सक्दछ । प्रश्नावली र फरामहरु भर्दा यस्ता सबै कुरा उत्तरदातालाई राम्रोसँग बुझाउन सकेमात्र सही विवरण लिन सकिने छ ।

कहिलेकाँही यो निर्देशिकामा लेखिए भन्दा फरक परिस्थिति आएर कुरा बाझिएको जस्तो देखिएमा गणकले सुपरिवेक्षकसँग सल्लाह गरेर निर्णय लिनु पर्दछ । सुपरिवेक्षकको तहमा समस्या समाधान नभएमा कृषिगणना अधिकृतको निर्देशनअनुसार गर्नुपर्दछ । आवश्यक परेको खण्डमा कृषिगणना अधिकृतले विभागमा सम्पर्क गरेर समस्याको समाधान गर्नेछन् ।

परिच्छेद १

परिचय

नेपालका प्रत्येक जिल्लाको कृषि संरचना, गतिविधि तथा कृषि उत्पादन सम्बन्धी विवरण सङ्कलनका लागि केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ सञ्चालन गर्न लागेको छ । नेपालमा यस्तो कृषिगणना पहिलो पटक २०१८ सालमा भएको थियो । त्यसपछि प्रत्येक दशदश वर्षमा कृषिगणना हुँदै आएको छ । आगामी कृषिगणना २०६८ यही क्रमको छैठौं गणना हो । यो कृषिगणनाको थप महत्व छ । २०६८ सालको यो कृषिगणनाले नेपालको इतिहासमा ५० वर्षको अवधि पूरा गर्नेछ र कृषिगणनाको स्वर्णजयन्ती मनाउने छ ।

यस गणनामा कृषकले चलन गरेको जग्गाको आकार, जग्गाको उपभोग र उपयोग, बाली लागेको क्षेत्रफल र बालीको उत्पादन, सिँचाइ, पशुपक्षी सङ्ख्या, कृषि औजारको उपयोग, कृषि-कार्यमा संलग्न जनशक्ति जस्ता विविध विषयमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिन्छ । कृषिगणनाबाट कृषि क्षेत्रको योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि देशलाई आवश्यक पर्ने आधारभूत सङ्ख्यात्मक सूचनाहरू प्राप्त हुन्छन् ।

उद्देश्य

(क) कृषि विकासका लागि जिल्ला, क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय स्तरका योजना तर्जुमा एवं नीति निर्माण, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कको खाँचो पूरा गरी योजनाविद् र नीति निर्माताहरूलाई सघाउ पुऱ्याउने,

(ख) देशव्यापी रूपमा कृषकले चलन गरेको जग्गासँग सम्बन्धित मूलतः निम्नलिखित विवरणहरू प्राप्त गर्ने :

- (अ) जग्गाको उपभोग (Tenure) र उपयोग (Use) तथा बाली लागेको जग्गाको क्षेत्रफल र उत्पादन,
- (आ) उमेर र जातअनुसार विभिन्न पशुपक्षीहरूको सङ्ख्याको विवरण,
- (इ) वनबनेलो तथा सहायक कृषि क्रियाकलाप सम्बन्धी विवरण,
- (ई) कृषि औजार तथा कृषिका साधनहरू, गैरआवासीय भवन, कृषि ऋण, खाद्यान्नको प्रर्याप्तता र कृषि बजार सुविधा,

(ग) कृषिसम्बन्धी अन्य सर्वेक्षणका लागि आधार तयार गर्ने, र

(घ) कृषि तथ्याङ्कको स्तर बढाउने ।

महत्व एवं उपयोगिता

कृषिगणना कृषि क्षेत्रको बनौट तथा कृषिकार्यसम्बन्धी विवरण प्राप्त गर्ने प्रमुख स्रोत हो । यसले सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रका लागि उपयोगी कृषि तथ्याङ्क उपलब्ध गराउँछ। कृषिगणनाबाट प्राप्त तथ्याङ्कले कृषकहरूको अवस्था र आवश्यकताको पहिचान गराई सरकारलाई कृषि क्षेत्रको विकासका लागि योजना तर्जुमा तथा नीति निर्माण गर्न सहयोग पुऱ्याउनेछ। यसका अतिरिक्त विगतका कृषि विकास नीति एवं योजनाहरूको प्रभावकारिताको अनुगमन एवं मूल्याङ्कन गर्न समेत यसले सघाउ पुऱ्याउनेछ ।

सरकारले सञ्चालन गरेको गरिबी निवारण एवं खाद्यान्न सुरक्षाका कार्यक्रम तथा सहस्राब्दी विकास लक्ष्य अनुगमन कार्यमा पनि यस गणनाबाट प्राप्तहुने सूचकहरुबाट सहयोग पुग्नेछ ।

कृषक, व्यापारी, लेखक, अनुसन्धानकर्ता, शिक्षक तथा निजी स्तरमा अनुसन्धान गर्ने निकायहरूका लागि पनि कृषि तथ्याङ्क उपयोगी हुनेछ । व्यापारीहरूले आफ्नो बजार विस्तार गर्न, आपूर्ति तथा बिक्रीको स्तर निर्धारण गर्न कृषि तथ्याङ्कलाई उपयोग गर्न सक्दछन् । लेखक तथा अनुसन्धानकर्ताहरूले पृष्ठभूमिको रूपमा तथ्याङ्कको प्रयोग गर्न सक्दछन् । शिक्षकहरूले अध्यापन कार्य तथा वस्तुस्थिति विश्लेषणमा कृषि तथ्याङ्कको प्रयोग गर्न सक्दछन् । त्यस्तै अनुसन्धान गर्ने तथा नीति निर्माण गर्ने निकायहरूले कृषि उत्पादन तथा पशुपालनसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम प्रस्ताव गर्न कृषि तथ्याङ्कको उपयोग गर्ने गरेकाछन् । कृषिमा आधारित उद्योगहरूले आफ्नो कच्चा पदार्थ आपूर्तिको साथसाथै बजार व्यवस्थाको मूल्याङ्कनको निमित्त कृषि तथ्याङ्क उपयोग गर्न सक्दछन् ।

क्षेत्र एवं व्याप्ति

विगतका गणनाहरूभैं छैठौं कृषिगणना पनि छनोट विधि (Sampling Method) को आधारमा गर्न लागिएको छ । राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ मा निम्नलिखित विवरणहरू सङ्कलन गरिनेछन् :

(क) कृषि-चलन भएको ठाउँ, ठेगाना

(ख) कृषि-चलनको स्थिति

(ग) कृषि-चलनबाट भएको उत्पादनको उपयोग

(घ) कृषक परिवारको जनसाङ्ख्यिक विवरण

(ङ) उत्पादनका साधनको लगत

- (अ) कृषि-चलनमा लागेका कामदार
- (आ) चलन गरेको जग्गाको कित्ता सङ्ख्या
- (इ) कित्ता तथा खेत-पाखोअनुसार जग्गाको क्षेत्रफल
- (ई) जग्गाको उपयोगअनुसार क्षेत्रफल
- (उ) अस्थायी बाली लागेको जग्गाको क्षेत्रफल र उत्पादन
- (ऊ) स्थायी बाली लागेको जग्गाको क्षेत्रफल र उत्पादन
- (ए) पाल्तु चौपाया र चराचुरुङ्गी सङ्ख्या
- (ऐ) कृषिकार्यमा प्रयोग भएका कृषि औजार तथा साधन
- (ओ) वनबनेलोको क्षेत्रफल तथा रुख सङ्ख्या
- (औं) कृषिकार्यमा प्रयोग भएका गैरआवासीय भवन

(च) उत्पादनका साधनको उपभोग स्थिति

- (अ) जग्गाको उपभोग
- (आ) कृषि औजार तथा साधनको उपयोग र स्वामित्व

(छ) अन्य विवरण

- (अ) कृषिमा उपयोग : सिँचाइ, तथा कृषि सामग्री
- (आ) क्षति भएको जग्गाको प्रकार र क्षेत्रफल
- (इ) वनबनेलो तथा सहायक कृषि कार्य

(उ) कृषि ऋण

(ए) कृषि-चलनको आम्दानीबाट खाद्यान्नको पर्याप्तता

(ऐ) कृषिबजार सम्म पहुँच

यस बाहेक कृषिगणनाका लागि छानिएका वडाहरुको भौगोलिक अवस्थिति, आर्थिक-सामाजिक अवस्था, पूर्वाधार एवं सेवासुविधाको उपलब्धता तथा विकास कार्यक्रमहरुबारे थप विवरणहरु सङ्कलन गरिने छन् ।

गणनाको एकाइ

राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ मा गणनाको एकाइ "कृषि-चलन" लाई मानिएको छ, अर्थात् सम्पूर्ण तथ्याङ्कहरू कृषि-चलनअनुसार छुट्टाछुट्टै सङ्कलन गरी एकत्रित गरिनेछन् । कृषि-चलनको परिभाषा परिच्छेद ४ मा दिइएको छ ।

गोपनीयता

गणनाबाट प्राप्त विवरणहरू तथ्याङ्क ऐन, २०१५ अनुसार गोप्य रहनेछन् । यी विवरणहरू समष्टिगत रूपमा मात्र प्रकाशित गरिनेछन् । सङ्कलित तथ्याङ्क गोप्य राखिने कुरामा उत्तरदातालाई विश्वस्त तुल्याउन सके मात्र सही तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सकिन्छ ।

केही कृषकहरूले आफ्नो विवरणको आधारमा जग्गाको हदबन्दी घट्ने वा कर लाग्ने आशङ्काले पनि सही तथ्याङ्क दिन हिच्किचाउने गरेको पाइएको छ । यसकारण गणनामा तथ्याङ्क सङ्कलन स्वामित्वका आधारमा नगरिने, जसको स्वामित्व भए तापनि कृषि-चलनलाई महत्व दिइने, सङ्कलित विवरणहरू व्यक्तिगतरूपमा प्रकाशित नगरिने आदि कुराहरूमा उत्तरदातालाई विश्वास दिलाउनु पर्दछ ।

छनोट विधि

यस भन्दा पहिलेका पाँचवटा कृषिगणनाहरुमा जस्तै यो छैठौं पटकको गणना पनि देशभरका कृषक परिवारहरुको प्रतिनिधित्व हुने गरेर छानिएका कृषक परिवारहरुसँग अन्तर्वार्ता लिएर सम्पन्न गरिनेछ । यसका लागि नेपालका ७५ वटै जिल्लाबाट छुट्टाछुट्टै प्रतिनिधित्व हुनेगरेर कृषक परिवारहरु छानिएका छन् । छनोट दुई चरणमा गरिएको छ ।

छनोटको पहिलो चरणमा प्रत्येक जिल्लाबाट निश्चित सङ्ख्यामा गणना-क्षेत्रहरु छानिएका छन् । गणना-क्षेत्र सामान्यतया वडालाई लिइएको छ । वडामा भएका कृषि परिवार सङ्ख्याका हिसाबले ठूला देखिएका वडाहरुलाई टुक्र्याएर वडा-खण्डमा विभाजन गरिएको छ भने केही साना वडाहरुलाई एकअर्कासँग गाभेर एउटै गणना-क्षेत्र बनाइएको छ । यसरी गणना-क्षेत्र बनाउनका लागि राष्ट्रिय जनगणना २०६८ मा सङ्कलन गरिएका कृषिसम्बन्धी विवरणलाई आधार बनाइएको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बाट परिवारले चलन गरेको जग्गाको क्षेत्रफल र परिवारसँग भएका पशुपक्षीको सङ्ख्या वडाअनुसार उपलब्ध भएको छ । यसैलाई आधार मानेर कृषिगणना २०६८ को लागि गणना-क्षेत्र छनोट गएिको छ ।

छनोटको दोस्रो चरणमा छानिएका प्रत्येक गणना-क्षेत्रमा कृषक परिवार लगत (लगत १) प्रयोग गरेर त्यहाँका सम्पूर्ण कृषक परिवारको लगत

सङ्कलन गरिनेछ । यस लगतको आधारमा त्यस गणना क्षेत्रमा अन्तर्वार्ता लिनुपर्ने कृषक परिवार छनोट गरेर ती परिवारको छुट्टै सूची (लगत १कः छानिएका कृषक परिवार लगत) तयार गरिनेछ र यसको आधारमा गणकले छनोटमा परेका प्रत्येक परिवारमा गएर कृषक परिवार प्रश्नावली (लगत २) भर्नु पर्नेछ ।

साथै, गणनाका लागि छानिएका प्रत्येक गणना-क्षेत्रसँग सम्बन्धित वडामा सामुदायिक प्रश्नावली पनि भर्नुपर्छ । सामुदायिक प्रश्नावली भर्ने जिम्मा सुपरिवेक्षकको हुनेछ । सामुदायिक प्रश्नावली भर्ने विधि सुपरिवेक्षक निर्देशिकामा दिएको छ ।

परिच्छेद २

गणकलाई जानकारी

तथ्याङ्क सङ्कलनमा गणकको मुख्य भूमिका रहन्छ । कृषिगणनाको अन्तिम नतिजा गणकहरुले कसरी अन्तर्वार्ता लिएकाछन् सो कुरामा निर्भर गर्दछ । अर्थात्, गणकहरुको कामको गुणस्तरमा गणनाको सफलता निर्भर गर्दछ । गणकहरु नै यस कृषिगणनाका आधार स्तम्भ हुन् । कृषिगणना कार्यमा संलग्न गणकहरुले नेपाल सरकारको प्रचलित कानूनको अधीनमा रही लगनशीलता र जवाफदेहिताका साथ निर्दिष्ट कर्तव्य निर्वाह गर्नु पर्नेछ ।

सामान्यतया गणकको सेवा तालिम शुरु भएको मितिदेखि आरम्भ भई गणना कार्य सम्पन्न नहुन्जेलसम्म कायम रहनेछ । गणकहरुले कृषकसँग प्रश्नगर्दा एकरुपता कायमगर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ । यसका लागि, दक्षतापूर्वक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने उद्देश्यले सञ्चालन गरिने तालिममा गणकहरुलाई सरिक गराइने छ ।

नियुक्ति-पत्र	नियुक्तिको प्रमाणका लागि गणकलाई नियुक्ति-पत्र दिइने छ र गणकको परिचयको लागि एक परिचय-पत्रसमेत उपलब्ध गराइने छ । गणनाको स्थलगत तथ्याङ्क सङ्कलन कार्य गर्दा गणकले नियुक्ति-पत्र र परिचय-पत्र दुवै साथसाथै राख्नुपर्ने छ ।
कार्य विवरण	गणकले प्रमुख रूपमा निम्नलिखित कार्यहरू गर्नुपर्ने छ : (क) गणक तालिममा सरिक हुने, (ख) तोकिएको गणना क्षेत्रमा खटिई छनोटमा परेका सबै कृषक परिवारसँग अन्तर्वार्ता लिई आवश्यक लगतहरू भर्ने, (ग) प्राप्त उत्तरहरू अन्य उत्तरसँग मिल्दो र सही भए नभएको जाँच गर्ने, (घ) सुपरिवेक्षकहरूको निर्देशनमा अन्य सम्बन्धित कार्यहरू गर्ने, जस्तैः दैनिक कार्यको अभिलेख राख्ने, प्रगति विवरण तयार गर्ने आदि ।
कार्य समय	गणकले आफूलाई तोकिएको क्षेत्रको गणना कार्य नसकिउन्जेल साँझ, बिहान, बिदाको दिन समेत काम गर्नुपर्ने छ ।
पारिश्रमिक	गणकको पारिश्रमिक र अन्य सुविधाहरू तोकिए बमोजिम हुनेछन् ।
जिम्मेवारी	गणकले राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ मा कामगर्न नियुक्ति स्वीकार गरेपछि नेपाल सरकारको नियमानुसार जिम्मेवारीको वहन भरपर्दो किसिमले गर्नुपर्छ । निजले आफ्नो कार्यमा इमान्दारी, लगनशीलता र समर्पणको भावलाई सदैव हृदयङ्गम गर्नुपर्छ । गणनाका लागि विभागले निश्चित गरेको नियम, अवधारणा एवं परिभाषालाई (यो गणना निर्देशिकामा लेखिएका कुरा) राम्रोसँग बुझेर काम गर्नु अनिवार्य छ । गणकले निम्नलिखित बुँदाहरूमा ध्यान दिनु पर्नेछ : (क) आफूलाई तोकिएको गणना क्षेत्रको कृषिक परिवार लगत सङ्कलन गरी छनोटमा परेका कृषक परिवार पत्ता लगाएर अन्तर्वार्ता लिनु पर्दछ (प्रश्नावली भर्नुपर्छ) ।

(ख) आफ्नो अधीनमा रहेका फारामहरूको हिफाजत गर्नुपर्नेछ र अनधिकृत व्यक्तिहरूलाई भरिएका फारामहरू हेर्न दिनु हुँदैन ।

(ग) सम्बन्धित अधिकृत वा सुपरिवेक्षकले चाहेमा बाहेक अन्य कसैलाई पनि आफ्नो जिम्माको गणना कार्य गर्न दिनु हुँदैन ।

(घ) गणकले आफूलाई सुम्पिएको कृषिगणनाको कार्यमा मात्र सीमित राख्नुपर्छ ।

(घ) गणकले सबैको सहयोग प्राप्त गर्ने प्रयत्न गर्नुपर्ने छ, यसले उत्तरदाताबाट आफूले सोधेको प्रश्नको जवाफ सही रूपमा राजीखुसी साथ पाउन गणकलाई मद्दत पुग्नेछ । असुविधाजनक समयमा अन्तर्वार्ता लिएर उत्तरदातालाई चिढ्याउने काम गर्नु हुँदैन । यी कुराहरूलाई ध्यान दिएको खण्डमा तोकिएको क्षेत्रमा समयभित्रै गणना कार्य सम्पन्न गर्न सकिने छ ।

(ङ) गणकले आफ्नो कार्यमा उच्च शुद्धता र कार्य कुशलता कायम गर्ने प्रयत्न गर्नुपर्छ । प्रत्येक गणकबाट विभागले पूर्ण र यथार्थ रूपमा लगत भरिने अपेक्षा गरेको छ ।

(च) समयको सदुपयोग गर्न र दोहोरोपन हटाउन गणना क्षेत्रको भ्रमणसम्बन्धी पूर्व योजना बनाउनु पर्नेछ ।

(छ) गणकले आफूलाई सुम्पिएको काम निर्दिष्ट समयमै पूरा गर्नुपर्ने छ ।

(ज) भरिएका फारामहरू गणकले आफ्नो सुपरिवेक्षकलाई तोकिएको समयमा हस्तान्तरण गर्नुपर्ने छ ।

गणकमा हुनुपर्ने गुण

गणकको प्रमुख कार्य आफूलाई तोकिएको गणना क्षेत्रका कृषक परिवारका घरदैलोमा पुगेर उनीहरूसँग सही अन्तर्वार्ता लिनु हो। तथ्याङ्कको शुद्धता र गणनाको पूर्ण सफलता गणकको उत्तरदाताबाट सहयोग प्राप्तगर्न सक्ने क्षमतामा अत्यधिक निर्भर रहन्छ। त्यसैले उत्तरदाताबाट कसरी सहयोग प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा जान्नु उपयोगी हुनेछ ।

गणकमा निम्न गुणहरू हुनु आवश्यक हुन्छ :

(क) गणकमा नम्रता, आदरभाव, धैर्य, लगनशीलता र मिलनसारिताजस्ता गुणहरू हुनुका साथै गणक सक्षम र व्यावहारिक हुनु जरुरी छ ।

(ख) उत्तरदाताहरूबाट अपेक्षित सहयोग प्राप्त नभएको अवस्थामा धैर्यपूर्वक उनीहरूलाई गणनाको उद्देश्य र उपयोगिता बुझाउनु पर्दछ। उत्तरदाताले दिएका विवरणहरू गोप्य रहने कुरा बुझाई उनीहरूलाई आश्वस्त पार्नुपर्छ ।

(ग) गणकले यथासक्य प्रयत्न गर्दा पनि उत्तरदाताले सहयोग गरेनन् भने अनावश्यक दबाब दिनुहुँदैन र सुपरिवेक्षकलाई तुरुन्त यसको जानकारी दिनु पर्दछ। सुपरिवेक्षकले

	उत्तरदाताको सहयोग जुटाउन स्वयं वा कृषिगणना अधिकृत वा अन्य कुनै स्थानीय बुद्धिजीवी एवं गण्यमान्य व्यक्तिहरू मार्फत प्रयत्न गर्नेछन् ।
जिल्ला कृषिगणना कार्यालय	राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ को गणना कार्य सञ्चालनगर्न प्रत्येक जिल्लामा कृषिगणना कार्यालय खोलिने छ । यस कार्यालयका प्रमुख कृषिगणना अधिकृत हुनेछन् । सम्बन्धित जिल्लामा गणनाकार्य सञ्चालन यसै कार्यालय मार्फत् गरिने छ । जिल्लामा कृषिगणना सम्बन्धी अन्य विषयहरू समेतको हेरविचार यसै कार्यालयले गर्नेछ। गणकलाई कृषिगणना कार्यको लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण सामग्रीहरू जिल्ला कृषिगणना कार्यालयबाट उपलब्ध गराइने छन् ।
सुपरिवेक्षक	गणकले आफ्नो सुपरिवेक्षकको मातहतमा रहेर कार्य गर्नुपर्ने छ। गणकको कार्य भार (Work Load), मूल्याङ्कन आदि अधिकृत र सुपरिवेक्षकले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ। गणना कार्यमा आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू जस्तैः प्रश्नावली, निर्देशिका, स्थलगत प्रतिवेदन फाराम आदि जिल्ला कृषिगणना कार्यालयबाट सुपरिवेक्षकमार्फत् प्राप्त हुनेछ। सुपरिवेक्षकले गणकसँग तोकिएको समयमा कार्य प्रगति विवरण माग गर्ने र आवश्यक देखेमा सम्पर्कको लागि बोलाउन समेत सक्ने छन् ।
आवश्यक सामग्रीहरू	गणना-कार्य सम्पादनगर्न गणकलाई निम्नलिखित सामग्रीहरू उपलब्ध गराइने छन् : (क) कृषक परिवार लगत (लगत १) (ख) छानिएका कृषक परिवार लगत (लगत १क) (ग) कृषक परिवार प्रश्नावली (लगत २) (घ) गणना निर्देशिका (ङ) गणक प्रतिवेदन फाराम (च) प्रशासनिक फारामहरू (छ) अन्य सामग्रीहरू : झोला, डट्पेन (नीलो), पेन्सिल, नोटप्याड, फाइल, नक्शा आदि । उपर्युक्त सामग्रीहरू तोकिएको सङ्ख्याअनुसार बुझिलिनु पर्नेछ। गणना कार्य समाप्त हुनासाथ भरिएका फारामहरूका साथै प्रयोग नभएका र खर्च भएर नजाने सामानहरू समेत आफ्नो सुपरिवेक्षक मार्फत् जिल्ला कृषिगणना कार्यालयमा बुझाउनु पर्नेछ ।

परिच्छेद ३

तथ्याङ्क सङ्कलन

राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ को तथ्याङ्क सङ्कलनलाई दुई चरणमा विभाजन गरिएको छ। पहिलो चरणमा छानिएका गणना क्षेत्रहरूबाट सम्पूर्ण कृषक परिवारहरूको लगत सङ्कलन गरिनेछ। दोस्रो चरणमा **कृषक परिवार लगत** (लगत १) बाट आवश्यक सङ्ख्यामा कृषक परिवार छनोट गरी छानिएका कृषक परिवारबाट **कृषक परिवार प्रश्नावली** (लगत २) भरिने छ। यस बाहेक, गणना-क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रत्येक वडामा **सामुदायिक प्रश्नावली** (लगत ३) भर्नु पर्दछ।

तथ्याङ्क सङ्कलनको तरिका

कृषिगणनामा गणकले कृषक परिवारको घर-दैलोमा पुगेर कृषकसँग अन्तर्वार्ता लिएर प्रश्नावली भर्नुपर्छ।

सन्दर्भ अवधि

राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ मा सन्दर्भ-वर्ष र सन्दर्भ-दिन गरी दुई किसिमका सन्दर्भ समय लिइएका छन्। सन्दर्भ-वर्ष भन्नाले पौष १७, २०६७ देखि पौष १६, २०६८ सम्म को १२ महिनाको अवधिलाई मानिएको छ। सन्दर्भ-दिन भन्नाले गणना भएको दिनलाई मानिएको छ। लगत १ तथा लगत २ अन्तर्गत सङ्कलन गरिने विभिन्न विवरणहरूको सन्दर्भ समय साधारणतया १२ महिनाको अवधिलाई मानिएको भए तापनि केही खास कुरामा भने सन्दर्भ अवधि गणनाको दिनलाई मान्नु पर्नेछ। कुन विवरणका लागि कुन सन्दर्भ समय लिने भन्ने सूची "गणनाको सन्दर्भ समय" अनुसूची १ मा दिइएको छ।

कृषिगणनामा सन्दर्भ समयको अति नै महत्व हुन्छ। सन्दर्भ अवधिसम्बन्धी गल्तीहरूले तथ्याङ्कको आधारभूत प्रकृतिमै भिन्नता ल्याइदिन्छन्। *उदाहरणका लागि किरणले चलन गरेको एक कित्तामा दुई बाली लाग्ने गर्छ। किरणले उक्त कित्तामा एक बाली (वर्षे बाली) आफैँले खेती गरे र हिउँदमा सो कित्ता शान्तिलाई हिउँदे बाली लगाउन दिएका छन्। कृषिगणना हिउँदमा हुने भएको हुँदा उक्त जग्गा शान्तिको चलनअन्तर्गत लिनु पर्ने हुन्छ किनकि चलन गरेको जग्गाको लागि सन्दर्भ समय गणनाको दिन हो। यस्तो अवस्थामा पहिले लगाइएको एक बालीको विवरण पनि शान्तिसँग नै लिनुपर्ने हुन्छ।*

अन्तर्वार्ताको तयारी

सफलता पूर्वक अन्तर्वार्ता लिनसक्नु एउटा कला हो। यान्त्रिक प्रकृयाले मात्र यो कार्य सफल हुँदैन। सफल अन्तर्वार्ताका लागि पूर्व तयारी आवश्यक पर्दछ। गणकलाई अन्तर्वार्ता लिन सहयोग पुग्ने केही आवश्यक कुराहरु यहाँ उल्लेख गरिएका छन्।

(क) लगत फाराम तथा प्रश्नावली राम्रोसँग बुझ्नु पर्दछ किनभने तिनमा प्रयोग भएका शब्दावलीहरूको पूर्ण ज्ञान नभएको खण्डमा अन्तर्वार्ता सञ्चालन गर्न गाह्रो पर्छ।

(ख) गणना-क्षेत्र र उत्तरदातासम्बन्धी पूर्व जानकारी राख्ने यथासम्भव प्रयत्न गर्नुपर्छ। यसका लागि स्थानीय प्रतिष्ठित व्यक्तिहरूसँग सम्पर्क राखी आवश्यक जानकारी लिनु पर्दछ।

(ग) अन्तर्वार्ताको लागि दैनिक कार्यतालिका बनाउनु आवश्यक छ ।

(घ) कृषक परिवारको घरदैलोमा उनीहरू भेटहुने समय विचार गरेर पुग्ने गर्नुपर्छ । यसका लागि गणकले अवस्था हेरी बिहान वा बेलुका पनि जानुपर्ने हुन सक्छ । उत्तरदाताले असुविधा महसुस गर्ने समयमा भने कृषक परिवारको घरमा भरसक जानु हुदैन ।

अन्तर्वार्ताको सञ्चालन

गणकले कृषक परिवारको घरमा पुगेपछि नम्रतापूर्वक आफ्नो परिचय दिनु पर्दछ । आफ्नो परिचयका साथै अन्य जानकारी यस प्रकारले दिन सकिन्छ :

"नमस्कार, म केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको गणक कर्मचारी हुँ । मेरो नाम .... हो ।" (आवश्यक परेमा कर्मचारी परिचय पत्र पनि देखाउनु पर्दछ ।) "हाल केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ को गणना कार्य सञ्चालन गरिरहेको छ । म सोही कामका लागि खटिएर यहाँ आएको छु । कृषिगणनामा परिवारले चलन गरेको जग्गासम्बन्धी विवरणहरू सङ्कलन गरिन्छन् । यस किसिमको तथ्याङ्कले कृषि विकासका योजना तर्जुमा गर्न धेरै सहयोग पुऱ्याउँछ । यस वडामा तपाईंको परिवार छनोटमा परेकोले तपाईंबाट सहयोगको आशा गर्दछु । म तपाईंसँग केही विवरणहरू लिन चाहन्छु । तपाईंले दिएका सबै विवरणहरू अत्यन्त गोप्य राखिने छन्" आदि ।

अन्तर्वार्ता लिंदा विचार पुऱ्याउनुपर्ने कुराहरु

(क) गणना क्षेत्रमा काम गर्ने कर्मचारी आफू जसरी प्रस्तुत भएको छ त्यसले उत्तरदातामा सोहीअनुरुप प्रभाव पार्दछ । कर्मचारीले सफा र सादा कपडा लगाउनु पर्दछ, आफू नम्र रहने र उत्तरदातासँग सरल व्यवहार गर्ने हुनुपर्छ ।

(ख) उत्तरदाताले दिएका विवरणहरू शङ्कास्पद लागेमा पनि सोको तत्काल प्रतिवाद नगरी कुशलता पूर्वक प्रश्न पुनः दोहोऱ्याएर सोध्ने गर्नुपर्छ ।

(ग) सही तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि गणकले कहिलेकहीँ असम्बन्धित विषयमा पनि छलफल गर्नुपर्ने हुन सक्दछ । तर यसोगर्दा गणकले आफू कृषिगणनाको सिलसिलामा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न खटिएको हो भन्ने कुरालाई सधैँ हेक्का राख्नुपर्छ ।

(घ) प्रश्नहरू सोध्दा प्रश्नावलीमा जुन क्रममा लेखिएको छ त्यस्तै क्रममा सोध्नुपर्छ ।

(ङ.) प्रश्नावली जुन शब्दमा लेखिएका छन् तिनै शब्दमा सोध्नुपर्छ । यदि उत्तरदाताले प्रश्न नबुझेमा थप प्रश्नहरू सोधेर वा भाव स्पष्ट हुने गरी प्रश्न बुझाउनु पर्दछ ।

(च) उत्तरदातासँग निर्देशात्मक प्रश्नहरू (Leading Questions) सोध्नुहुदैन । *उदाहरणको लागि "घरमा तपाईंको परिवार मात्र*

बस्छन् होइन र ?" भनेर सोध्दा यदि उनीहरूका अतिरिक्त अन्य परिवार पनि बसिरहेका रहेछन् भने पनि "हो" भन्ने संभावना हुन्छ ।

(छ) कुनै पनि प्रश्नको उत्तर आफूलाई थाहा छ भन्ने पूर्वाग्रह राखेर प्रश्नावली भर्नु हुँदैन। सबै प्रश्नको जवाफ दिने मौका उत्तरदातालाई नै दिनु पर्दछ।

(ज) सबै प्रश्नहरू सामान्य एवं तटस्थ भावले सोध्नुपर्छ । उत्तरदाताले दिएको उत्तरमा आश्चर्य, स्वीकृति वा अस्वीकृतिका भाव, शब्द वा अनुहार कुनै पनि माध्यमबाट प्रकट गर्नु हुँदैन।

(झ) उत्तरदाताले दिएको उत्तरलाई ध्यानपूर्वक सुन्नुपर्छ किनभने उत्तरदाताले एकै पटकमा धेरै प्रश्नहरूको उत्तर पनि दिएका हुन सक्दछन्।

(ञ) विशेष कारणवश कुनै प्रश्नको संक्षिप्त उत्तर दिन उत्तरदाता असमर्थ हुन सक्दछन्। यस्तो अवस्थामा उत्तर पाउन कुरा खोतल्नु आवश्यक हुन्छ। यसरी उत्तर खोतल्दा (अन्वेषण गर्दा) उत्तरदाताले उत्तरको पुष्टि गर्ने र दिएका उत्तर पछाडि रहेका मर्मलाई प्रष्ट पार्ने मौका पनि पाउँछन्। अन्वेषण गर्न सहायक हुने केही उदाहरण :

प्रश्न दोहोऱ्याएर पढ्नु वा निम्न प्रकारका थप प्रश्न गर्नु,

"यसबाहेक अन्य केही छुटेको छ कि ?"

"यसका अन्य कारण छन् कि ?"

"यस विषयमा अझ प्रष्ट पारिदिनु हुन्छ कि ?"

"अरू पनि केही छ कि ?"

(ट) उत्तरदातालाई उनीहरूसँग सोधिएका विवरणहरु गोप्य रहने र कृषिगणनाको नतिजा तयार गर्दा यी विवरणहरु एकमुष्ट गरेर व्यक्तिगत/पारिवारिक पहिचान नखुलाई तयार गरिने छन् भनेर राम्रोसँग बुझाउनु पर्दछ।

(ठ) अन्तर्वार्ताको क्रममा उत्तरदाताले गणकसँग कृषिगणनाबारे वा यो गणनामा आफ्नो परिवार कसरी छानियो वा यो गणनाले मेरो परिवारलाई के फाइदा होला जस्ता प्रश्नहरु सोध्न सक्दछन् । यस्ता प्रश्नको उत्तर सिधासिधा र सरल भाषामा दिनु पर्दछ - कृषि तथ्याङ्कको महत्वलाई प्रष्ट पार्नुपर्छ।

(ड) प्रश्नावलीमा सम्पूर्ण उत्तरहरू अन्तर्वार्ताकै क्रममा भर्नुपर्छ । कुनै प्रश्न पछि भर्नका लागि छोड्दा पछि बिर्सन सकिन्छ।

(ढ) अन्तर्वार्ता समाप्त गर्नुअगाडि सबै प्रश्नहरूको जवाफ ठीक भए नभएको जाँच गर्नुपर्छ। अक्सर, अन्तर्वार्ता सिध्याएर छिटो हिँड्ने हतारमा गणकले प्रश्न छुटाएर वा अधुरो उत्तर लिएर

गल्ती गर्न सक्ने संभावना रहन्छ। यस्ता गल्तीलाई हटाउन गणकले उत्तर भर्दा उचित समय दिनु पर्दछ र भरिएका प्रश्नावली अन्तर्वार्ता सक्नु अगाडि एकपल्ट दोहोऱ्याउनु पनि अति जरुरी हुन्छ।

भरिएका प्रश्नावलीको पुनरावलोकन

आफ्नो दैनिक काम सिध्याएपछि प्रत्येक दिन गणकले पुनः एकपल्ट भरिएका सबै प्रश्नावलीहरू जाँच गर्नुपर्छ। यसो गर्दा मुख्यतया निम्न कुरामा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ :

"कुनै उत्तर ठीक ठाउँमा भरिएको छैन कि ?"

"कुनै प्रश्न सोध्न छुटेको छ कि ?"

"सरसर्ती हेर्दा टड्कारो गल्ती देखिन्छ कि ?"

यसरी जाँच गर्दा गल्ती देखिएमा तुरुन्त सुधार गर्नुपर्छ। आवश्यक देखिएमा सम्बन्धित कृषक परिवारको घरमा पुनः जानु पर्दछ।

सुपरिवेक्षण र नियन्त्रण

गणकले आफूले भरेका प्रश्नावलीहरू जाँच गर्दा गल्ती भेटिएमा सो सच्याएर यथाशीघ्र आफूसँग भएका प्रश्नावलीहरू आफ्नो सुपरिवेक्षकलाई बुझाउनु पर्दछ।

निर्देशनअनुसार गणकले काम गरे-नगरेको मूल्याङ्कन गर्नका लागि सुपरिवेक्षकले भरिएको प्रश्नावलीहरू जाँच गर्नु पर्नेछ।

यस बाहेक, सुपरिवेक्षकले गणकले अन्तर्वार्ता लिइसकेका केही कृषक परिवारलाई उनीहरुको घरदैलोमा गई भेट्नु पर्दछ। सुपरिवेक्षकले यस्तो भेटघाटमा गणकले सम्बन्धित कृषक परिवारसँग लिएको अन्तर्वार्ता ठीक भए-नभएको जाँच गर्नुपर्छ। यसका लागि प्रश्नावलीमा गणकले पहिले भरिसकेको उत्तरसँग सुपरिवेक्षकले आफूले प्राप्त गरेको उत्तर भिडाउनु पर्दछ र केही थप जानकारी प्राप्त भएमा सो समेत लिनु पर्दछ। सुपरिवेक्षकले देखाएका गल्तीहरूलाई गणकले सच्याउनु पर्नेछ।

गणकले तोकिएको गणना क्षेत्रको भ्रमण गरेर काम पूरा गरे-नगरेको जाँच पनि सुपरिवेक्षकले गर्नुपर्छ। स्थानीय निकायका पदाधिकारी, कार्यकर्ता वा जानकार व्यक्तिसँग सम्पर्क राखी कृषक परिवारको गणना भए नभएको कुराको यकिन पनि सुपरिवेक्षकले नै गर्नुपर्छ।

स्तरीय तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि सुपरिवेक्षकबाट गरिने यस किसिमको जाँच कार्य गणनाको एउटा आवश्यक सशक्त पक्ष हो।

समस्या समाधान

विगतका गणनाहरूको अनुभवबाट के देखिएको छ भने उत्तरदातासँग आदर सम्मानको व्यवहार गरेमा उनले विवरण दिन अस्वीकार गर्ने छैनन्। कतै कुनै असहयोगी उत्तरदाता भेटिएमा उनलाई कृषिगणनाको उद्देश्य र उपयोगिताबारे विस्तृत रूपमा बुझाउनु पर्दछ र सङ्कलित तथ्याङ्क गोप्य रहनेछन् भनी विश्वस्त पार्नुपर्छ। यदि सबै कुरा बुझाई सकेपछि पनि उत्तरदाताले जवाफ दिन मानेनन् भने पनि कहिल्यै आवेशमा आउनु हुदैन । यस्तो अवस्थामा गणकले आफ्नो

सुपरिवेक्षकलाई तुरुन्त जानकारी दिनु पर्दछ । सुपरिवेक्षकले कृषिगणना अधिकृत वा अन्य कुनै स्थानीय बुद्धिजीवी एवं गण्यमान्य जानकार व्यक्तिको सहयोगबाट उत्तरदातालाई अन्तर्वार्ताका लागि मनाउने छन् ।

गणना कार्यको सिलसिलामा अनावश्यक बहस गर्ने प्रवृत्तिका व्यक्तिहरू पनि यदाकदा भेटिन सक्दछन् । उनीहरूले गणनाको केही पक्षबारे प्रश्न उठाउन सक्नेछन् । उनीहरूलाई आफ्नो कुराहरू भन्ने उचित मौका दिनुपर्छ । उनीहरूले आफ्ना मनमा लागेका कुरा भन्न पाएपछि ज्यादै सहयोगी भएका उदाहरणहरू पनि विगतमा पाइएका छन् ।

माथिका समस्याहरू बाहेक अन्य कुनै समस्याहरू देखिएमा र सो समस्या गणकबाट समाधान नहुने भएमा यसको जानकारी गणकले तुरुन्त सुपरिवेक्षकलाई दिनु पर्छ ।

परिच्छेद ४

अवधारणा तथा परिभाषा

कृषिगणना २०६८ को प्रश्नावली तथा अन्य फारामहरूमा प्रयोग भएका केही प्राविधिक अवधारणा तथा शब्दावलीहरूको परिभाषा यस परिच्छेदमा दिइएको छ । यी परिभाषाहरु राम्रोसँग नबुझ्रेसम्म गणनाको कामगर्न गाह्रो पर्दछ तसर्थ यो परिच्छेदको अध्ययन महत्वपूर्ण छ ।

कृषिकार्य	कृषिकार्य भन्नाले निम्नलिखित कार्यहरूलाई बुझाउँदछ : (क) अन्न, दलहन, तेलहन, तरकारी, फलफूल र अन्य कृषि बाली उत्पादन, (ख) गाई/भैंसी, भेडा/बाखा, सुँगुर/बङ्गुर आदि पशुपालन, (ग) अर्थोपार्जन वा मासु, अण्डा उत्पादनको दृष्टिले गरिने चराचुरुङ्गीपालन, तथा (घ) वनबनेलो लगाउने, माछापालन, माहुरीपालन, च्याउ तथा रेशमखेतीजस्ता सहायक कृषिकार्यहरू ।
कृषि-चलन	एउटै व्यक्ति वा परिवारले वा निकायले रेखदेख (व्यवस्थापन) गरेको कृषि उत्पादनको एक आर्थिक एकाइलाई कृषि-चलन भनिन्छ। यस्तो कृषि-चलनभित्र आफ्नो हकको वा अर्काको हकको भए पनि जुनसुकै शर्तमा लिई आंशिक वा पूर्ण रूपमा कृषि उत्पादनको उद्देश्यले पालिएका पशुपक्षीहरू वा जुनसुकै आकारको भए पनि कृषिका लागि उपयोग गरिएको सम्पूर्ण जग्गा पर्दछ । एउटै व्यवस्थापन भन्नाले कुनै व्यक्ति, परिवार, गुठी, साझा, सहकारी निकायको प्रतिनिधिद्वारा सञ्चालन गरेको वा गराइएको बुझ्नुपर्छ। चलन गरिएको जग्गा एकै जिल्लाको एकै वडामा वा विभिन्न वडामा वा एकै स्थानमा वा विभिन्न स्थानमा छरिएको वा एकभन्दा बढी कित्ता मिलेर बनेको हुन सक्छ। यसरी कित्ता छरिएको भए तापनि सामूहिकरूपमा खेताला, औजार वा जोत्न-तान्ने जनावरहरूजस्ता उत्पादनका प्रमुख साधनहरूको प्रयोग गरिएको भए एकै आर्थिक एकाइद्वारा सञ्चालित कृषि-चलन मानिएको छ। सजिलो अर्थमा भन्नुपर्दा एक व्यक्तिको जिम्मा र रेखदेखमा रहेको एउटा जिल्ला भित्रको सम्पूर्ण कृषिकार्यलाई “कृषि-चलन” मानिएको छ । कुनै संस्थाले कुनै व्यक्तिलाई प्रतिनिधि तोकी कृषि-चलनको सम्पूर्ण अधिकार प्रत्यायोजन गरी चलन गर्न दिएको कृषिकार्य सोही व्यक्तिको चलनमा पर्दछ । तर सामुहिक रूपमा संस्थाले नै चलन गरेको रहेछ भने त्यस्तो चलन संस्थागत रूपमा पर्ने भएकोले यस गणनामा समावेश गर्नुपर्दैन ।

कृषि-चलनको न्यूनतम सीमा	राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ मा जग्गाको क्षेत्रफल वा पशुपक्षीको सङ्ख्या तल लेखिएबमोजिम भएमा मात्र कृषि-चलन मानिएको छ : (क) हिमाल र पहाडका जिल्लामा कम्तीमा ४ आना (०.०१२७२ हेक्टर) र तराइका जिल्लामा कम्तीमा ८ धुर (०.०१३५५ हेक्टर) क्षेत्रफल बाली लागेको जग्गा भएमा, वा (ख) जुनसुकै उमेरका कम्तीमा १ वटा गाई-भैँसी पालेको भएमा, वा (ग) कम्तीमा ५ वटा भेडा-बाखा, सुँगुर-बङ्गुरजस्ता चौपाया पालेको भएमा, वा (घ) चल्ला र माउ गरी कम्तीमा २० वटासम्म चराचुरुङ्गी (कुखुरा, हाँस) पालेको भएमा । तर, तल लेखिएका आर्थिक क्रियाकलापहरूमा मात्र संलग्न आर्थिक एकाइलाई कृषि-चलन मानिदैन । किनभने यी क्रियाकलाप कृषिकार्यको परिधि बाहिर पर्दछन् । (च) शिकारखेल्न/मनोरञ्जनगर्न बनाइएका स्थानहरूको सञ्चालन, (छ) जङ्गल तथा रुख कटानी, (ज) माछा समात्ने/मार्ने काम, (झ) कृषि सेवामा मात्र सीमित आर्थिक एकाइ जस्तैः माटो परीक्षण गर्ने प्रयोगशाला ।
कृषि-चलनसम्बन्धी केही थप बुँदाहरू	(क) कृषि-चलन हुनका लागि जग्गा हुनै पर्छ भन्ने छैन । यदि पशुपक्षी पालन गरेको रहेछ भने पनि कृषि-चलन मानिन्छ । (ख) एकै व्यक्तिको स्वामित्वमा अथवा निर्देशनमा रहेको भए तापनि उत्पादनको आर्थिक एकाइहरू अलग व्यक्तिहरूले सञ्चालन गरेका भएमा बेग्लाबेग्लै कृषि-चलन मानिन्छ । जस्तै : धनमायाको एकै वडाको तीन ठाउँमा जग्गा छ र उनले ती तीन ठाउँमा आफ्ना तीनवटा छोरालाई अलगअलग जग्गा दिई छुट्टाछुट्टै खेतीपाती गर्ने जिम्मेवारी सुम्पेकी रहिछिन् र उनका तीनवटै छोराहरू आ-आफ्नो परिवारसहित अलगअलग बस्दा रहेछन् भने तीनवटा चलन मान्नुपर्दछ । उक्त तीनै ठाउँका जग्गा धनमायाकै नाममा रहेको पनि हुन सक्छ । (ग) दुई वा दुईभन्दा बढी परिवारहरूले संयुक्त रूपमा चलाएको "कृषि-चलन" लाई एकै कृषि-चलन मानिन्छ । यस्तो कृषि-चलनको स्थिति "साझा-चलन परिवार" अन्तर्गत पर्दछ । (घ) यदि कृषि उत्पादनका लागि साझा, गुठी, सहकारी, सङ्घ, संस्था, तथा निजी गुठीले कुनै व्यक्ति वा परिवारलाई आर्थिक तथा प्राविधिक जिम्मेवारी वहन गर्ने गरी कृषिकार्यको जिम्मा लगाइएको भएमा त्यसलाई एक कृषि-चलन मानी गणना गर्नुपर्छ ।

	(ङ) सार्वजनिक चउर, चरन, सरकारी वनलाई कृषि-चलन मानिदैन तसर्थ कृषिगणनामा यस्ता जग्गालाई समावेश गरिँदैन ।
कृषि-चलनको उदाहरण	*उदाहरणको लागि कुनै एक परिवारले निम्नअनुसार जग्गा चलन गरेको रहेछ :* *क) कपिलवस्तु जिल्लाको कृष्णनगर, गा.वि.स. वडा नं. ४ मा २ बिघा खेती गरेको जग्गा,* *(ख) सोही गा.वि.स.को वडा नं. ५ मा १० कट्ठा जग्गामा माछापालन, २ बिघामा खेती र २ कट्ठामा घरबास,* *(ग) तौलीहवा न.पा. वडा नं. ७ मा १० कट्ठा खेती गरेको जग्गा,* *(घ) रूपन्देही जिल्लामा ५ बिघा खेती गरेको जग्गा ।* यदि कृषिगणना कपिलवस्तुको कृष्णनगर गा.वि.स. वडा नं. ५ मा सम्पन्न हुँदैछ भने माथि (क) देखि (ग) सम्म लेखिएका जग्गालाई एक कृषि-चलन मानिने छ । तर (घ) को जग्गा अर्कै जिल्लामा परेको हुनाले यसको लगत कपिलवस्तु जिल्लाबाट लिइँदैन । लगत सङ्कलन गर्दा परिवारले चलन गरेको जग्गाको आधारमा गरिने भएकोले यस उदाहरणमा कपिलवस्तु जिल्लामा रहेका सबै जग्गाहरू लगत सङ्कलनमा पर्ने भएका हुन् ।
कित्ता	कृषिगणनामा प्रयोग गरिएको कित्ता र साधारण बोलीचालीको भाषामा (वा नापीमा) प्रयोग गरिएको कित्ता एकै होइनन् । कृषिगणनामा वरिपरि अरूको साँध भएर बीचमा रहेको जमिनको भागलाई कित्ता भनिन्छ । कहिलेकहीँ कित्ताको साँधमा खोला, जंगल, भीर, नदीजस्ता प्राकृतिक साँध पनि पर्न सक्दछन् । जग्गाको कित्ता र गह्रा फरकफरक कुरा हुन् । एकै चलनअन्तर्गत दुई वा दुईभन्दा बढी कित्ता हुनका लागि एक कित्ता भित्रका गह्रा अर्को कित्ता भित्रका गह्रासँग कतैतिरबाट जोडिएको हुनुहुँदैन । कृषिगणनाको सन्दर्भमा कित्तासम्बन्धी अवधारणालाई बुझ्न निम्न कुराहरूमा ध्यान दिनु पर्दछ : (क) कित्ता भन्नाले लालपुर्जामा उल्लेख हुने कित्ता नभई खेत वा बारीको चक्ला अर्थात् एकै ठाउँमा रहेको वरिपरि अर्को व्यक्तिले चलन गरेको जग्गा वा प्राकृतिक सीमाले छुट्ट्याएको जग्गाको टुक्रालाई बुझाउँछ । (ख) आफ्नो हकको आफैँले चलन गरेको जग्गासँग अरूसँग कुनै पनि शर्तमा (भोगबन्धक, जिन्सी, नगद तिर्ने गरी, अधियाँ वा अन्य शर्तमा) लिई चलन गरेको जग्गा जोडिएको रहेछ भने एउटै कित्ता मानिन्छ । (ग) एउटै चलनमा रहेको जग्गाको चक्लाको बीचमा स्थायी ठूलो बाटो, नदी, नहर, कुलो, खोला, आदि छन् भने त्यसले टुक्र्याएका फरकफरक टुक्रालाई अलगअलग कित्ता मान्नु पर्छ । (घ) कुनै एउटा चक्ला वा टुक्रा जग्गा खेत र पाखोमा विभाजित हुन

सक्छ । त्यस्तो अवस्थामा ती दुवैलाई सिद्धान्ततः एउटै कित्ता मान्नु पर्ने हो तर गणनामा खेत र पाखोको क्षेत्रफल छुट्टाछुट्टै लेख्नुपर्ने हुन्छ। साथै पाखो र खेतका सिँचाइका स्रोत फरकफरक हुन सक्ने भएको हुँदा एउटै कित्ता मानेर विवरण सङ्कलन गर्न गाह्रो पर्न सक्छ। तसर्थ त्यस्तो अवस्थामा खेत र पाखोलाई दुई कित्ता मानेर विवरण सङ्कलन गर्नुपर्छ।

कित्ताको उदाहरण

माथिको चित्रमा कुनै एक कृषक/कृषक परिवारले चलन गरेको जग्गाको स्थिति देखाइएको छ :

"क" उनको परिवारले छिमेकीलाई चलन गर्न दिएको खेत हो।

"ख" उनको परिवारको आफ्नै हकको आफैले चलन गरेको खेत हो।

"ग" उनले अर्कोसँग अधियाँ (बाली बाँड्ने) शर्तमा लिइएको खेत हो।

	"घ" उनको आफ्नै हकको आफैले चलन गरेको खेत हो ।
	"ङ." उनको आफ्नै परिवारको हकको आफैले चलन गरेको पाखोबारी हो ।
	"च" छिमेकीलाई चलन गर्न दिएको उनको आफ्नो परिवारको हकको खेत हो ।
	"छ" उनको छिमेकीले चलन गरेको खेत हो ।
	"ज" उनको परिवारको आफ्नो हकको आफैले चलन गरेको खेत हो ।
	"झ" उनको परिवारको आफ्नो हकको आफैले चलन गरेको खेत हो ।
	गणनाको लागि - "ख", "ग", "घ" एउटै कित्ता हो । त्यस्तै "ङ" कित्ता "ख","ग","घ" कित्ताहरूसँग जोडिएको भए तापनि पाखो भएको हुनाले छुट्टै कित्ता हुन्छ । "ग" टुक्रा आफ्नै हकको खेत नभए तापनि आफूले चलन गरेको र आफ्ना अरू खेतहरूसँग जोडिन गएकोले गणना प्रयोजनका लागि एउटै कित्ता मान्नुपर्ने हुन्छ । "च" र "ज" सँगै जोडिएको र आफ्नै हकको जग्गा भए पनि "च" छिमेकीले चलन गरेको र "ज" आफैले चलन गरेको हुनाले "ज" लाई मात्र उसको कित्ता मानी लेख्नुपर्छ । यसैगरी, "झ" अर्को एक कित्ता हो । यो उदाहरणमा कित्ता "ख" र "च" लाई पक्की सडकले छुट्टचाएको छ र कित्ता "ज" र "झ" लाई नदीले छुट्टचाएको छ । कित्ता "क" छिमेकीले चलन गरेको हुँदा यो कित्ता पनि परिवारको चलनमा समावेश गर्नु पर्दैन ।
	यहाँ, कृषकले चलन गरेको जम्मा जग्गामा ४ वटा कित्ताहरू भए र कृषिगणनाको प्रश्नावली भर्दा सोहीअनुसार कित्ता सङ्ख्या लेख्नुपर्छ, जबकि लालपुर्जाअनुसार धेरै कित्ता हुन सक्दछन् ।
मुख्य कृषक	कृषि-चलनको सम्पूर्ण चाँजोपाँजो मिलाउने, उपलब्ध हुन सक्ने साधन र स्रोतको कसरी उपयोग गर्नुपर्छ भन्ने कुरा निणर्य गर्ने, कृषि उत्पादनको वितरणसम्बन्धी निर्णय लिने र प्राविधिक तथा आर्थिक जिम्मेवारीसमेत वहन गर्ने व्यक्तिलाई मुख्य कृषक भनिन्छ । मुख्य कृषकले आफ्नो वा आफ्नो परिवारको हकको अथवा अरूको जुनसुकै शर्तमा लिएको जग्गाको आफैले वा प्रतिनिधिमार्फत् दैनिक कामको रेखदेख गरे गराएको हुन सक्छ । मुख्य कृषक र परिवारमूली एकै व्यक्ति हुन वा नहुन सक्छ ।
मुख्य कृषक छुट्टचाउन ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु	(क) परिवारमूली भन्नाले घरको दैनिक व्यवहारको चाँजोपाँजो मिलाउने र परिवारका सदस्यले मूलीको रूपमा मानेको व्यक्ति सम्झनु पर्छ । मुख्य कृषक भन्नाले कृषि-चलनको आर्थिक तथा प्राविधिक विषयमा निर्णय लिने, खेतीपातीको रेखदेख गर्ने र निर्देशन दिने व्यक्तिलाई जनाउँछ ।
	(ख) मुख्य कृषकले चलनको रेखदेख आफू स्वयंले वा अरू व्यक्तिबाट गराइराखेको हुनसक्छ । अरूबाट रेखदेख गराइएकोमा आर्थिक तथा प्राविधिक विषयमा उसले निर्देशन दिएको हुन्छ ।

(ग) मुख्य कृषक दुई प्रकारका हुन्छन् :

(अ) कृषि-चलनमा अरूलाई निर्देशन दिनुको साथै आफू पनि विभिन्न कामहरू गर्ने (जस्तैः रोप्ने, काट्ने, खन्ने, जोत्ने, बाली स्याहार्ने आदि काम गर्ने) व्यक्तिहरू ।

(आ) चलनको रेखदेख गर्ने, निर्देशन दिने र कामदारद्वारा काम गराउने व्यक्तिहरू ।

(घ) कुनै व्यक्ति मुख्य कृषक हुनुको अतिरिक्त अन्य कार्यमा पनि संलग्न भएको हुन सक्छ, जस्तै : जागिर, उद्योग, वाणिज्य आदि । मुख्य कार्य अन्य भए तापनि यदि उसले आफ्नो कृषि चलनको रेखदेख, निर्देशन, तथा आर्थिक एवं प्राविधिक विषयमा निर्णय दिन्छ भने उसलाई नै मुख्य कृषक मान्नु पर्दछ ।

(ङ.) हाम्रो समाजमा प्रायः जसको नाममा जग्गा छ उसैलाई मुख्य कृषक भन्ने गरेको पनि पाइन्छ । तर कृषिगणनाको लागि मुख्य कृषक भन्नाले जग्गाको कानुनी स्वामित्ववाला नभई जसले खेतीपातीको आर्थिक तथा प्राविधिक चाँजोपाँजो मिलाउँछ सोही व्यक्तिलाई बुझाउँछ । कहींकहीं ४-५ भाइको जग्गा ४-५ भाइकै नाममा रहेको र मुख्य कृषक कुनै एक भाइ रहेकोमा उनलाई मात्रै मुख्य कृषकमा लेखिएमा सबै जग्गा उसैको हुने भ्रमले अरूले उनलाई मुख्य कृषक बनाउन चाहँदैनन् । यस्तो भ्रम हुनुको पछाडि उनीहरूलाई गणनाको प्रकृति र गोपनीयताबारे जानकारी नहुनु हो ।

मुख्य कृषकका उदाहरण

(अ) एउटा परिवारमा रामविलास घरपरिवारका मूली हुन्, तर घरको खेतीपातीको रेखदेख बन्दोबस्त उनकी श्रीमती करिष्माले गर्छिन् भने करिष्मा नै मुख्य कृषक हुन्छिन् ।

(आ) धनियाकुमारी स्कूलमा पढाउँछिन् र घरपरिवारको खेतीपाती के कसरी गर्ने भन्ने बारेमा निर्णय पनि दिन्छिन् । आम्दानी र समयको दृष्टिले शिक्षण नै उनको मुख्य पेसा हो । तर पनि कृषि-चलनको मुख्य कृषक उनी नै हुन्छिन् ।

(इ) मोतीलालको घरका ४ जना सदस्य सबै कृषि-चलनमा रोप्ने, काट्ने, खन्ने, जोत्नेजस्ता काम मिलेर गर्छन् । तर खेतीपातीका बारेमा अन्तिम निर्णय ४ जना सदस्यमध्येका हीरालालले लिने गर्छन् भने उनी नै मुख्य कृषक हुन्छन् ।

(ई) श्यामलाल नोकरी गर्छन् र उनको आफ्नो कृषिमा दैनिक रेखदेख गर्न, खेताला लगाउनको लागि अर्को व्यक्ति नियुक्त गरेका छन् तर खेतीपातीको बारेमा महत्वपूर्ण निर्णय आफैले दिन्छन् भने उक्त चलनको मुख्य कृषक श्यामलाल आफै हुन्छन् ।

परिवार	परिवारको अवधारणा व्यक्तिले एक्लै वा समूहमा व्यवस्थागर्ने खाना वा जीवनका लागि अन्य अत्यावश्यक कुरामा आधारित छ । सामान्यतया एउटै आम्दानी खर्चले घर व्यवहार चलाई एकै भान्सामा खानपीन गरी बसेका व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहलाई परिवार भनिन्छ । परिवारमा एक व्यक्ति मात्र वा धेरै व्यक्तिहरू, नाता पर्ने वा नाता नपर्ने व्यक्तिहरू हुन सक्दछन् । परिवार र परिवारका सदस्य छुट्ट्याउन भान्सा, वासस्थान तथा आम्दानी-खर्चलाई मूख्य रुपमा हेर्ने गरिन्छ, उनीहरु कानुनीतवरले छुट्टि भिन्न भए-नभएको यसमा हेरिदैन । कृषिगणनाको सन्दर्भमा कृषक परिवार र कृषि-चलन भन्नु साधारणतया एउटै कुरा हो । प्रायः कृषक परिवारले कृषि-चलनलाई प्रतिनिधित्व गरेको हुन्छ ।
परिवारको सदस्य छुट्ट्याउन ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु	(क) कुनै कृषक परिवारको व्यक्ति घर, डेरा वा बासस्थानको व्यवस्था मिलाई खेती, व्यापार, उद्योगधन्दा वा यस्तै प्रकृतिको काम गरी अक्सर अन्यत्रै बसोबास गरेको भए त्यस्ता व्यक्तिलाई त्यस परिवारको सदस्यमा गणना गर्नु हुँदैन । (ख) कुनै कृषक परिवारको सदस्यमध्ये कोही सरकारी, अर्धसरकारी, गैरसरकारी सङ्घसंस्था आदिमा रोजगार भएका र रोजगारी भएकै ठाउँमा घर, डेरा गरी बसोबास गर्दै आएका छन् भने उनीहरूलाई कृषि-चलन गर्ने परिवारभित्र गणना गर्नु हुँदैन । (ग) घरायसी कामदार, भान्से, चौकीदारजस्ता व्यक्तिहरू गणना गर्न लागिएकै कृषि-चलन मा बस्ने र एकै भान्सामा खानपान गर्ने भए सोही कृषि-चलनको सदस्य मानी गणना गर्नुपर्छ । (घ) कृषक परिवारको चलनमा ज्यालादारी काम गर्ने र दिनदिनै त्यही काम गरिरहेको ठाउँमा खानपान गर्ने गरेको भए तापनि उनीहरूलाई त्यस कृषि-चलन भित्रको सदस्यमा गणना गर्नु हुँदैन । (ङ) छ महिनाभन्दा कम समयको लागि बाहिर गएका (जस्तै : तीर्थयात्रा, औषधी उपचार, व्यापार, घुमफिर आदि) व्यक्तिहरूलाई कृषि-चलनको परिवारभित्रको सदस्य मानी गणना गर्नुपर्छ । (च) माइती, मावली वा नाताकुटुम्बको घरमा केही दिन बस्न गएका व्यक्तिहरूलाई कृषि-चलन भित्रको सदस्य मानी गणना गर्नुपर्छ भने माइती, मावली वा नाताकुटुम्बको घरमा केही दिन बस्न आएका व्यक्तिहरूलाई कृषि-चलन भित्रको सदस्य मानी गणना गर्नु हुँदैन । कतिपय अवस्थामा दुई वा सोभन्दा बढी परिवारहरू मिलेर संयुक्त रूपले एउटा कृषि-चलन सञ्चालन गर्ने गर्छन् र त्यहाँबाट प्राप्त आम्दानी बाँडेर खान्छन् । उनीहरूको प्रत्येक परिवारको निम्ति बसोबास अलगअलग छ भने सिद्धान्ततः यी सबै परिवारलाई अलगअलग परिवार

मानी अलगअलग प्रश्नावली भर्नु पर्ने हो, तर उनीहरूले चलन गरेको जग्गा अलग गर्न नसकिने भएमा दुई वा दुई भन्दा बढी परिवारले साझेदारीमा सञ्चालन गरेको “साझा-चलन” मानी प्रश्नावली भर्नुपर्छ ।

क्षेत्रफल नापको एकाइ

नेपालमा क्षेत्रफल नाप्ने एकै किसिमको एकाइ छैन । प्रचलित नापका एकाइको संक्षेपमा वर्णन तल दिइएको छ ।

रोपनी

रोपनी क्षेत्रफल नापको एउटा एकाइ हो । यसको विभाजन रोपनी, आना, पैसामा गरिन्छ । यो खास गरी पहाडी र हिमाली जिल्लाहरूमा प्रयोग गरिन्छ । रोपनीलाई विभिन्न नाप एकाइमा रूपान्तर गर्न सकिन्छ, जस्तै :

१ रोपनी = ७४ × ७४ वर्गफुट = ०.०५०८७ हेक्टर

= ४ माटो मुरी = १६ आना = ६४ पैसा

बिघा

जग्गाको क्षेत्रफल नाप्ने अर्को प्रचलित एकाइ बिघा हो । यसको विभाजन बिघा, कट्ठा, धुरमा गरिन्छ । यो खास गरी तराइ तथा भित्री मधेशका जिल्लाहरूमा प्रयोग हुन्छ । बिघालाई अन्य एकाइमा निम्नानुसार परिवर्तन गर्न सकिन्छ ।

१ बिघा = २७० × २७० वर्गफुट = ०.६७७३ हेक्टर

= १३.३१२६ रोपनी = २० कट्ठा = ४०० धुर

तराइका केही जिल्लामा बिघा पनि कच्ची र पक्कीमा भन्ने गरेको पाइन्छ । त्यस्तोमा पक्कीलाई नै लिनु पर्दछ ।

बिजनको एकाइ

सामान्यतया कृषकले आफूले चलन गरेको जग्गाको क्षेत्रफल बिघा वा रोपनीमा भन्ने भए तापनि केही पहाडी र हिमाली जिल्लामा कृषकहरुले आफूले चलन गरेको जग्गा विजनमा पनि भन्ने गर्दछन् । जग्गामा लगाएको बालीको बीउको (जस्तै धानको बीउ अथवा मकैको बीउको) अनुपातमा जग्गाको क्षेत्रफल नाप्ने एकाइलाई विजनको एकाइ भनिन्छ ।

विजनको एकाइको नाप जग्गाको उर्वरता, खेतीपातीको तरिका आदिमा निर्भर हुने हुँदा ठाउँअनुसार फरकफरक हुन सक्दछ । त्यसकारण प्रमापन वा मानित (Standard) एकाइमा क्षेत्रफल पत्ता लगाउनु परेकोले क्षेत्रफल नाप्नु आवश्यक छ । यसको लागि विजनको परिमाण सोध्नुपर्छ । एकाइहरू गहुँ, कोदो, आलु आदिमा पनि आउन सक्छ तर **गणनाको लागि यी सबैलाई धान र मकैको विजनमा परिणत गरेर मात्र लिनुपर्ने हुन्छ । एउटा कृषि-चलनको लागि एउटै क्षेत्रफलको एकाइ (बिघा वा रोपनी) मात्र प्रयोग गर्नुपर्छ ।**

जिल्ला अनुसार वीजनको रोपनिमा हुने परिवर्तन दर अनुसूची २ मा र यसलाई रोपनीको एकाइमा परिवर्तनगर्ने तरिका अनुसूची ३ मा दिइएको छ ।

परिच्छेद ५

प्रश्नावली तथा अन्य फारामहरू

राष्ट्रिय कृषिगणना २०६८ मा मुख्य तीन प्रकारका प्रश्नावली फारामहरु भरिनेछन् :

लगत १ः कृषक परिवार लगत
लगत २ः कृषक परिवार प्रश्नावली
लगत ३ः सामुदायिक प्रश्नावली

लगत १ छनोटमा परेको प्रत्येक गणना-क्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण कृषि-चलनको (कृषक परिवारको) सूची तथा अन्य विवरण तयार पार्न प्रयोग गरिने छ । लगत १ को आधारमा अन्तर्वार्ताका लागि कृषक परिवार छनोट गरिने छन् र यसरी छनोट भएका कृषक परिवारको (कृषि-चलनको) सूची लगत १क मा उतार गरिने छ । लगत १क मा उतार भएका प्रत्येक कृषक परिवारसँग लगत २ भर्नुपर्छ । लगत ३ छनोटमा परेको गणना-क्षेत्रसँग सम्बन्धित वडा वा वडाहरुको सामुदायिक विवरण भर्न प्रयोग गरिन्छ । लगत १, १क, र २ गणकले भर्नुपर्छ भने लगत ३ सुपरिवेक्षकले भर्नु पर्नेछ ।

यस परिच्छेदमा विभिन्न फारामहरू भर्ने तरिकाबारे विस्तारमा व्याख्या गरिएको छ। पहिले लगत १ र लगत १क र त्यसपछि लगत २ को भागअनुसार संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ। अन्त्यमा नियन्त्रण र मूल्याङ्कन फाराम भर्ने तरिका दिइएको छ ।

लगत १ः कृषक परिवार लगत

तोकिएका गणना-क्षेत्रका सबै कृषि-चलनहरूको विवरण लिन लगत १ प्रयोग गरिने छ। कृषिगणना २०६८ मा छनोट विधि (Sampling Method) अपनाइएको हुँदा लगत १ को आधारमा कृषि-चलनको छनोट गरिन्छ र यसरी छानिएका कृषि-चलनको मात्र लगत २ भरिन्छ ।

सामान्य निर्देशन

लगत १ मा तोकिएका गणना क्षेत्रहरूमा भएका सम्पूर्ण कृषि-चलनहरूको विवरण लिनु पर्नेछ। लगत तयारपार्दा गणकले निम्नलिखित कुराहरूमा ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक छ ।

(क) लगत सङ्कलन कार्य आरम्भ गर्न गणना क्षेत्रको कुनै उपयुक्त स्थानको चयन गर्नुपर्दछ, जस्तैः पूर्वी उत्तर सिमाना ।

(ख) गणना क्षेत्रमा भएका कुनै कृषक परिवार नछुट्ने र नदोहोरिने गरी विवरण लिनु पर्दछ ।

(ग) लगत भर्दा सदैव नीलो मसी भएको डटपेनको प्रयोग गरेर ठीक ठाउँमा स्पष्टसँग भर्नुपर्छ ।

(घ) यदि प्रश्नावली फाराममा लेख्दा कुनै गल्ती भयो भने गल्ती लेखिएको भागलाई सोझो रेखा तानेर काट्नु पर्दछ र सही कुरा पुनः लेख्नुपर्छ। गल्ती लेखिएको माथि दोहोरो थपेर कहिले पनि सच्याउनु हुदैन ।

(ङ) गणना क्षेत्रको लगत पूरा हुनासाथ चेकका लागि सो क्षेत्रका सबै फारामहरु गणकले सुपरिवेक्षकलाई बुझाउनु पर्दछ। गणकको दैनिक प्रगति विवरण र अन्य फारामहरू पनि सुपरिवेक्षकलाई बुझाउनु पर्दछ ।

लगत १ को परिचय

सर्वप्रथम लगत १ को प्रत्येक पानामा सो लगत कुन ठाउँको हो र त्यो पाना त्यो ठाउँको लगतको कुन पाना हो सो कुरा प्रष्टसँग छुट्टिने हुनुपर्छ। यस्तो परिचय दिने विवरणहरू यो लगत फारामको माथिल्लो भागमा सोधिएको छ।

लगतको क्रमसङ्ख्या

यो क्रमसङ्ख्या लगतको माथिल्लो भागको दाहिने कुनामा “जम्मा पाना सङ्ख्या ..... को पाना नं. ....” भनी लेखिएको छ। यसले हरेक गणना क्षेत्रको लगत फाराम सिलसिलेवार रूपमा राख्न सहयोग पुर्‍याउँछ। *उदाहरणः यदि कुनै गणना क्षेत्रमा १० पाना लगत फाराम भरिएका छन् भने पहिलोमा जम्मा पाना सङ्ख्या १० को पाना नं. १, दोस्रोमा जम्मा पाना सङ्ख्या १० को पाना नं. २ गर्दै अन्त्यमा “जम्मा पाना सङ्ख्या १० को पाना नं. १०” लेखिनेछ।*

परिचयात्मक विवरण

सबैभन्दा पहिले आफूले भर्न लागेको लगतमा जिल्लाको नाम लेख्नुपर्दछ। उक्त गणना क्षेत्र, गाउँ विकास समिति (गा.वि.स.) वा नगरपालिका के हो सोहीअनुसार गा.वि.स. भए “नगरपालिका” लेखेको काट्ने र नगरपालिका वा उपमहानगरपालिका वा महानगरपालिका भए “गा.वि.स.” लाई काटेर गणना क्षेत्र रहेको गा.वि.स. वा न.पा.को नाम लेख्नुपर्छ। वडा नं. लेखिएको ठाउँमा सम्बन्धित वडा नम्बर जुन वडामा (फाराम भर्न लागिएको छ सो वडा नम्बर) लेख्नुपर्छ। वडा नम्बर लेख्दा दुई अङ्कमा लेख्नुपर्छ, *जस्तै : वडा नं. २ लाई “०२” लेख्नुपर्छ।*

गणना क्षेत्र नियन्त्रण सङ्ख्या

यो देशभरिका छानिएका गणना क्षेत्रहरूको क्रमसङ्ख्या हो। प्रत्येक जिल्लामा गणनाका लागि कुनै निश्चित वडा वा वडा-खण्ड वा वडा समूह छानिएका हुन्छन् र तिनिहरुलाई नै यहाँ गणना-क्षेत्र भनिएको हो। लगत सङ्कलन गर्न लागिएको गणना-क्षेत्रको क्रमसङ्ख्या नै गणना-क्षेत्र नियन्त्रण सङ्ख्या हो। चार अङ्कको यो सङ्ख्या गणकलाई सुपरिवेक्षकबाट प्राप्त हुनेछ।

छानिने कृषि-चलन (कृषक परिवार)को जम्मा सङ्ख्या (न)

सम्बन्धित गणना क्षेत्रमा भएका जम्मा कृषि-चलन मध्येबाट कति कृषि-चलन छान्ने भन्ने कुरा निश्चित गर्ने काम कृषिगणना अधिकृत वा सुपरिवेक्षकले गर्नेछन् र सोही सङ्ख्या यहाँ लेख्नुपर्नेछ।

छनोट अन्तर सङ्ख्या (इ)

छनोट अन्तर सङ्ख्या भन्नाले कृषि-चलनको छनोट गर्दा कति कतिको अन्तरमा छनोट गर्ने भन्ने जनाउँछ। यो सङ्ख्या गणना-क्षेत्रमा रहेका जम्मा कृषि-चलन सङ्ख्यालाई सो गणना-क्षेत्रमा छनोट गरिने सङ्ख्याले भाग गरेर प्राप्त गर्न सकिन्छ।

जम्मा कृषि-चलन सङ्ख्या
छनोट अन्तर (इ) = ------------------------------------
छानिने चलनको जम्मा सङ्ख्या (न)

शुरु छनोट अङ्क (अ)

शुरु छनोट अङ्क भनेको छनोट अन्तरसँग बराबर वा सोभन्दा सानो तर शून्यभन्दा ठूलो कुनै दैवी-सङ्ख्या हो। यो अङ्क दिइएको दैवी-सङ्ख्या तालिकाबाट लिइन्छ। पहिलो कृषक परिवारको छनोट यही दैवी-सङ्ख्याको आधारमा गरिन्छ। त्यसपछि, शुरु छनोट अङ्कमा छनोट

	अन्तर सङ्ख्या जोड्दै जाँदा क्रमशः कृषक परिवारको छनोट हुँदै जान्छ। दैवी-सङ्ख्या तालिका र छनोट विधि सुपरिवेक्षक निर्देशिकाको कृषि-चलन छनोट विधि खण्डमा दिइएको छ।

कृषि–चलनको लगत वर्गीकरण तथा छनोट अभिलेख

घर क्रमसङ्ख्या **(महल–१)**	यस महलमा घरको क्रमसङ्ख्या सिलसिलेवार रूपमा लेख्नुपर्छ। गणना क्षेत्रमा पहिलो घरको क्रमसङ्ख्या १, दोस्रो २, हुँदै क्रमशः गणना-क्षेत्रको अन्तिम घरको लगत लिँदा घरको क्रमसङ्ख्या अन्तिम हुनेछ। गणना-क्षेत्र भित्रको प्रत्येक घरको बेग्लाबेग्लै क्रमसङ्ख्या हुनेछ। गणना-क्षेत्रको कुनै घर नछुटोस् भन्नका लागि लगत लिने कार्यको प्रारम्भ गणना-क्षेत्रको कुनै एउटा कुनाबाट (पूर्वी उत्तर सिमाना) गरेर सबै घरको लगत नलिएसम्म गणना-क्षेत्रको कार्य समाप्त गर्नु हुँदैन। यसरी लगत सङ्कलन गर्दा गणना-क्षेत्रभित्र नपर्ने घर समावेश गर्नु हुँदैन। गणनाको प्रयोजनको लागि सम्बन्धित घर सम्बन्धित गणना-क्षेत्रभित्र पर्छ वा पर्दैन छुट्ट्याउन घर रहेको ठाउँलाई नै आधार मान्नुपर्छ र कुनै द्विविधा पर्न गएमा सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाका वडा सदस्यहरूसँग सम्पर्क गरेर छुट्ट्याउनु पर्दछ।
कृषि–चलन (कृषक परिवार) को क्रमसङ्ख्या **(महल–२)**	कृषि-चलनको परिभाषा परिच्छेद ४ मा दिइएको छ। यो महल भर्न शुरु गर्नुअघि लगत भर्न लागेको परिवार कृषि-चलन हो वा होइन स्पष्ट गर्नुपर्छ अर्थात् परिवारले ८ धुर वा ४ आना बाली लागेको जग्गा चलन गरेको छ छैन वा १ वटा ठूला चौपाया वा ५ वटा साना चौपाया वा २० वटा चराचुरुङ्गी पालेको छ-छैन पत्ता लगाउनुपर्छ, यदि छैन भने सो परिवार कृषि-चलन हुँदैन र त्यसको लगत भर्नु पर्दैन। साधारणतया एउटा घरमा एउटै परिवार भेटिन्छन् तर कुनैकुनै घरमा एकभन्दा बढी परिवार पनि बसेका हुन सक्छन्। त्यसैले घरमा अन्य कृषक परिवार भए नभएको पनि सोध्नुपर्छ। कृषि-चलन क्रमसङ्ख्या महल-२ मा लेख्नुपर्छ। यो क्रमसङ्ख्या पनि सिलसिलेवार रूपले अन्तिम कृषि-चलनको लगत लिँदासम्म बढ्दै जान्छ। महल-१ को अन्तिम क्रमसङ्ख्याले उक्त गणना क्षेत्रमा रहेका कृषि-चलन भएको जम्मा घर सङ्ख्यालाई जनाउँछ भने महल-२ को अन्तिम क्रमसङ्ख्याले कृषि-चलनको जम्मा सङ्ख्यालाई जनाउँछ। घर सङ्ख्याभन्दा कृषि-चलन सङ्ख्या धेरै हुन पनि सक्छ। यदि कुनै घरमा दुई वटा कृषि-चलन भएमा तिनीहरूको लगत लिँदा घर सङ्ख्या दुवैको एउटै लेख्नुपर्दछ तर कृषि-चलन क्रम सङ्ख्या भने अघिल्लो परिवारको क्रमअनुसारले बढाएर लेख्दै जानु पर्दछ।
मुख्य कृषकको नाम, थर **(महल–३)**	यस महलमा महल-२ मा दिइने सिलसिलेवार सङ्ख्याअनुसार मुख्य कृषकको नाम थर लेख्नुपर्छ। मुख्य कृषक र परिवारमूली एकै व्यक्ति हुन पनि सक्छ वा नहुन पनि सक्छ। मुख्य कृषकको परिभाषा परिच्छेद ४ मा दिइएको छ। एउटा गणना क्षेत्रमा एकै नाम गरेका एकभन्दा बढी मुख्य कृषकहरू भएमा तिनीहरूको पहिचानको लागि बोलाउने नाम कैफियत (महल-१२) मा खुलाउनु पर्दछ।

जग्गाको क्षेत्रफलको एकाइ (महल-४)	यस महलमा चलन गरेको जग्गाको क्षेत्रफलको एकाइको कोड नम्बर लेख्नुपर्छ, जस्तै : बिघा भए कोड "१" र रोपनी भए कोड "२" लेख्नुपर्छ ।
चलन गरेको जम्मा जग्गाको क्षेत्रफल (महल-५)	यस महलमा कृषकले चलन गरेको जम्मा जग्गाको क्षेत्रफल राम्ररी सोधी लेख्नुपर्छ । यसमा भरिने जग्गाको कुल क्षेत्रफल भन्नाले कृषक परिवारले चलन गरेको गणनाको दिनमा कायम हुन आएको जग्गाको जम्मा क्षेत्रफललाई जनाउँछ । यसमा कृषक परिवारको चलनअन्तर्गत पर्ने सबै जग्गाको क्षेत्रफल जोडेर लेख्नुपर्छ । यसको लागि चलनअन्तर्गत पर्ने विभिन्न किसिमका जग्गाहरूको विवरण तल दिइएको छ ।
चलन गरेको कुल क्षेत्रफलअन्तर्गत पर्ने जग्गाहरू	जग्गामा जोसुकैको स्वामित्व भए तापनि मुख्य कृषकको चलनअन्तर्गतका सबै कित्ताहरूको जम्मा क्षेत्रफल लिनु पर्दछ । (क) अस्थायी र स्थायी बाली लागेको जग्गाको सबै कित्ताहरूको क्षेत्रफल (ख) अस्थायी रूपमा बाँझो रहेको जग्गाको सबै कित्ताहरूको क्षेत्रफल (ग) अस्थायी तथा स्थायी खर्क तथा चौरको रूपमा रहेको जग्गाको क्षेत्रफल (घ) निजी वनबनेलोले ढाकेको जग्गाको क्षेत्रफल (ङ) खरबारी भएको जग्गा (च) माथिका कुनै शीर्षकअन्तर्गत नपरेका जग्गाको क्षेत्रफल - जस्तै, खेती योग्य बनाउन केही बढी परिश्रम आवश्यक पर्ने खालका जग्गाको क्षेत्रफल, गाईबस्तुको गोठ, सोत्तर आदि कार्यमा प्रयोग गर्न सकिने वा तरकारीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिने वस्तु उत्पादन हुने जग्गा (जस्तै नरकट, निगालो, बेत, काफल, ऐँसेलुको बोट आदि भएको जग्गा) को क्षेत्रफल, घरआँगनले चर्चेको जग्गा, पार्क, सडक अथवा गल्ली, कृषि सामान तथा औजार भण्डार गर्न प्रयोग गरिएको खुल्ला ठाउँ, खेर गएको जग्गा, माछा पालेको र अन्य पानी भएको जग्गा तथा अन्यत्र नपरेका जग्गाको क्षेत्रफल, र कृषि-चलन भित्रको गैरआवासीय भवनले चर्चेको जग्गाको क्षेत्रफल । *तर, मुख्य कृषक वा परिवारका सदस्यको स्वामित्वमा रहेको तर अरूलाई कमाउन दिएको जग्गा जम्मा क्षेत्रफलभित्र पार्नु हुँदैन । सार्वजनिक चलनको जग्गा पनि कृषि-चलनको जम्मा जग्गाको क्षेत्रफलमा जोड्नु हुँदैन । यसै गरी, कृषि प्रयोजन बाहेक उद्योग धन्दा, व्यापारजस्ता अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग भएको जग्गा पनि यसमा जोड्नु हुदैन ।*
उदाहरण	मुख्य कृषक वा उत्तरदातालाई कृषि-चलनको जम्मा क्षेत्रफल भन्न कठिनाइ पऱ्यो भने सबै जग्गामा लागेको विजन वा जम्मा रुख सङ्ख्या सोधेर भए पनि क्षेत्रफल निकाल्नु पर्दछ । कुनै कृषि-चलनमा एकभन्दा बढी कित्ताहरू भएमा सबै कित्ताहरूको क्षेत्रफल जोड गरेर जम्मा

क्षेत्रफल निकाल्नु पर्छ । एउटै आर्थिक एकाइअन्तर्गतको आफ्नो र आफ्ना परिवारले खेती गरेको सबै जग्गाहरूलाई जम्मा क्षेत्रफलभित्र जोड्नुपर्ने भएकोले उत्तरदातालाई यो कुरा राम्रोसँग बुझाउनु पर्दछ । *उदाहरण : मानौं धनमायाको परिवारले चलन गरेको जग्गामा ६ कित्ता छन् । यी ६ कित्तामध्ये १ कित्ता जग्गा अरूलाई कमाउन दिइएको रहेछ र २ कित्ता अरूको हकको जग्गा हाल धनमायाको परिवारले चलन गरेको रहेछ । कित्ताको क्षेत्रफल र स्वामित्व यसअनुसार रहेछ ।*

कित्ता नं.	क्षेत्रफलको एकाइ	जग्गाको क्षेत्रफल	विवरण
कित्ता नं. १	रोपनी	०-६-२	आफ्नो जग्गा आफैले कमाएको
कित्ता नं. २	रोपनी	२-८-०	आफ्नो जग्गा आफैले कमाएको
कित्ता नं. ३	रोपनी	०-९-०	आफ्नो जग्गा अरूलाई कमाउन दिएको
कित्ता नं. ४	रोपनी	७-०-०	आफ्नो जग्गा आफैले कमाएको
कित्ता नं. ५	रोपनी	१-९-०	अरूबाट जिन्सी तिर्ने गरी लिएको
कित्ता नं. ६	रोपनी	५-१०-०	अरूबाट नगद तिर्ने गरी लिएको
	जम्मा	१७-१०-२	

धनमायाको परिवारले चलन गरेको जम्मा कित्ता ५

= कित्ता नं. १ + कित्ता नं. २ + कित्ता नं. ४ + कित्ता नं. ५ + कित्ता नं. ६

धनमायाले चलन गरेको जम्मा जग्गाको क्षेत्रफल

= [(०-६-२) + (२-८-०) + (७-०-०) + (१-९-०) + (५-१०-०)]

= १७ -१-२ रोपनी

यी माथिका ६ वटा कित्तामध्ये तेस्रो कित्ता अरूलाई कमाउन दिएकोले धनमायाले चलन गरेको जग्गाको जम्मा क्षेत्रफलमा यो कित्तालाई समावेश गर्नु हुँदैन । कित्ता नं. ५ र ६ को जग्गाको कानुनी स्वामित्व अरूको भए तापनि धनमायाले कमाएकोले यो जग्गाको क्षेत्रफल भने जम्मा जग्गाको क्षेत्रफलभित्र पर्दछ । यसैले लगत १ को महल-५ मा लेख्नुपर्ने जग्गाको क्षेत्रफल १७-१-२ हुन आउँछ *(अर्थात् १७-१०-२ बाट तेस्रो कित्ता ०-९-० को क्षेत्रफल कटाउँदा प्राप्त हुने जम्मा जग्गा १७-१-२ हुन आउँछ) ।* यसरी महल-५ मा क्षेत्रफल उल्लेख गरेपछि क्षेत्रफलको एकाइ रोपनीमा भएकोले महल-४ मा कोड २ लेख्नुपर्छ ।

यसमा गणनाको दिन कृषि-चलनले मुख्यतया कृषि प्रयोजनका लागि पालेका पाल्तु चौपाया र चराचुरुङ्गीको सङ्ख्या उल्लेख गर्नुपर्छ । यस्ता पाल्तु चौपाया र चराचुरुङ्गी आफ्नो स्वामित्व वा अरूको स्वामित्वको हाल आफूले पालेको पनि हुन सक्छ । अस्थायी रूपले बाहिर रहेका वा बाटोमा रहेका पाल्तु चौपाया र पाल्तु चराचुरुङ्गी पनि यसमा समावेश गरिन्छन् । पाल्तु चौपायामा गाई/भैंसी, भेडा/बाखा, सुँगुर/बङ्गुर इत्यादि पर्दछन् र

पाल्तु चराचुरुङ्गीमा कुखुरा, हाँस, परेवा इत्यादि पर्दछन्। पाल्तु चौपायाको सङ्ख्या महल-६ मा र पाल्तु चराचुरुङ्गीको सङ्ख्या महल-७ मा उल्लेख गर्नुपर्छ।

पाल्तु चौपाया तथा चराचुरुङ्गी सङ्ख्या (महल-६ र ७)

महल-५ को जम्मा क्षेत्रफल र महल-६, ७ को पाल्तु चौपाया र चराचुरुङ्गीको आधारमा कृषि-चलन (महल-२) लाई चार समूहमा वर्गीकरण गरिएको छ।

(क) १ बिघा/१० रोपनीभन्दा कम जग्गा चलन गर्ने कृषि-चलन

(ख) १ बिघा/१० रोपनी वा सोभन्दा बढी र ३ बिघा /२० रोपनीभन्दा कम जग्गा चलन गर्ने कृषि-चलन

(ग) ३ बिघा / २० रोपनी वा सोभन्दा बढी जग्गा चलन गर्ने कृषि-चलन

(घ) जग्गा नभएका तर कम्तीमा १ वटा ठूला चौपाया (गाईभैँसी आदि) वा ५ साना चौपाया (भेडाबाखा आदि) वा २० चराचुरुङ्गी भएका कृषि-चलन।

कृषक परिवारको लगत वर्गीकरण

(महल-८, ९, १० र ११)

महल-५ को आधारमा पहिलो समूहमा परेको कृषि-चलनको क्रमसङ्ख्या सिलसिलेवार तरिकाले महल-८ मा लेख्दै जानु पर्छ। यो गणना क्षेत्र भित्रका समूहमा पर्ने सबै कृषि-चलनको क्रमसङ्ख्या नलेखिए सम्म क्रम नटुटाई लेख्नुपर्छ, *जस्तै : कुनै गणना क्षेत्रमा १ बिघाभन्दा कम जग्गा चलन गर्ने कृषि-चलन सङ्ख्या ८९ रहेछ भने महल-८ को क्रमसङ्ख्या १ देखि ८९ सम्म हुन्छ।*

दोस्रो समूहमा परेका कृषि-चलनलाई पहिलो समूहको अन्तिम क्रमसङ्ख्या नटुटाई महल-९ मा क्रमसङ्ख्या दिँदै जानु पर्दछ, *जस्तै : दोस्रो समूहमा १४ वटा कृषि-चलन रहेछन् भने क्रमसङ्ख्या ९० देखि १०३ सम्म हुन्छ।*

यस्तै प्रकृयाबाट तेस्रो समूहमा पर्ने कृषि-चलन छुट्टचाई माथिको क्रमसङ्ख्यालाई नटुटाई बढाउँदै लग्नुपर्दछ, *जस्तै : तेस्रो समूहमा ४ वटा कृषि-चलन रहेछन् भने महल-१० मा क्रमसङ्ख्या १०४ देखि १०७ सम्म दिनु पर्दछ। अन्तिम समूहमा २ वटा कृषि-चलन भएमा महल-११ मा क्रमसङ्ख्या १०८ देखि १०९ सम्म हुनेछ। कृषि-चलनको अन्तिम क्रमसङ्ख्या र महल-२ को कृषि-चलनको अन्तिम क्रमसङ्ख्या बराबर हुन आउँछ।*

यसरी महल-८ मा कृषि-चलन क्रमसङ्ख्या १ देखि ८९ सम्म, महल-९ मा क्रमसङ्ख्या ९० देखि १०३ सम्म, महल-१० मा क्रमसङ्ख्या १०४ देखि १०७ सम्म र महल-११ मा १०८ देखि १०९ सम्म कायम हुन जान्छ। *यस उदाहरणमा महल-२ मा कृषि-चलनको क्रमसङ्ख्या १ देखि १०९ सम्म हुन्छ। महल-११ को अन्तिम क्रमसङ्ख्या र महल-२ को अन्तिम क्रमसङ्ख्या बराबर हुनुपर्छ। अर्थात् महल-११ को अन्तिम क्रमसङ्ख्या १०९ नै हुनुपर्छ।*

लगत १कः छानिएका कृषक परिवार लगत

यस फाराममा लगत १ बाट छानिएका कृषि-चलनको विवरण भरिन्छ। लगत १ मा जस्तै गरेर यो लगतको शीर्षस्थानमा जिल्ला, गा.वि.स./नगरपालिका, वडा नं. र गणना-क्षेत्र नियन्त्रण सङ्ख्या लेख्नुपर्छ। गणनासम्बन्धी विवरणमा गणक र सुपरिवेक्षकको नाम, सही र मिति उल्लेख गर्नुपर्छ। तोकिएको गणना-क्षेत्रमा भएका कुल कृषि-चलन सङ्ख्या, छनोट अन्तर, शुरु छनोट अङ्क र छानिएका कृषि-चलन सङ्ख्या लगत १ अनुसार नै यस फारामको छनोटको विवरणअन्तर्गत उपयुक्त स्थानमा लेख्नुपर्छ।

कृषि-चलन नियन्त्रण सङ्ख्या **(महल १)**	यो लगत उतार फारामको महल-१ मा कृषि-चलन नियन्त्रण सङ्ख्या पहिले नै छापिसकिएको हुँदा यसमा गणकले सङ्ख्या लेख्नु पर्दैन । यो सङ्ख्या १ देखि ३० सम्म छ ।
कृषि-चलन क्रम सङ्ख्या **(महल २)**	महल-२ मा लगत १ मा छानिएका कृषि-चलनको क्रमसङ्ख्या सार्नु पर्दछ । यो क्रम सङ्ख्या लगत १ को महल-२ मा भएको क्रम सङ्ख्या हो ।
मुख्य कृषकको नाम, थर **(महल ३)**	महल-३ मा गणनाका लागि छानिएका मुख्य कृषकहरुको नाम थर उल्लेख गर्नुपर्छ। यो नाम थर पनि लगत १ को महल ३ बाट सार्नु पर्दछ ।
कैफियत **(महल ४)**	मुख्य कृषकको चयन गर्दा कुनै समस्या (जस्तै एउटै नाम भएका दुई वा धेरै मुख्य कृषक) भए कैफियतमा उल्लेख गर्नुपर्छ।

लगत २: कृषक परिवार प्रश्नावली

<u>प्रश्नावलीमा जवाफ भर्ने तरिका</u>

- *छनोटमा परेको गणना-क्षेत्र भित्रका छानिएका कृषि-चलन (कृषक परिवार) बाट यो प्रश्नावली भर्नुपर्छ। यो प्रश्नावली प्रत्येक कृषि-चलनका लागि बेग्लाबेग्लै प्रयोग गर्नु पर्दछ।*
- *प्रश्नावली भर्दा भरसक मुख्य कृषकसँग अन्तर्वार्ता लिएर सबै कुरा स्पष्ट बुझिने गरी नेपालीमा लेख्नुपर्दछ।*
- *विवरणहरू <u>नीलो मसी</u> भएको डट्पेनले भर्नुपर्दछ।*
- *यस प्रश्नावलीका प्रश्नहरु मध्ये वैकल्पिक उत्तर दिइएका प्रश्नहरुको हकमा उत्तरदाताबाट प्राप्त जवाफअनुसार उपयुक्त जवाफको सङ्केतमा (कोडमा) गोलोघेरा ○ लगाउनु पर्दछ। उत्तर लेख्नुपर्ने भए आवश्यकताअनुसार स्पष्ट अक्षर वा अङ्कमा लेख्नु पर्दछ।*
- *प्रश्नावलीमा सोधिएका कुनै कुरा सम्बन्धित कृषि-चलनमा नपाइएमा जवाफ लेख्नुपर्ने ठाउँमा यस्तो "-" चिन्ह (ड्यास चिन्ह) अनिवार्य रुपमा लगाउनु पर्दछ। यसले प्रश्नावलीमा भएको कुनै पनि प्रश्न सोध्न छुटेको होइन भन्ने कुरा निश्चित गराउँछ।*
- *सोध्न आवश्यक नभएका वा सोध्नु नपर्ने प्रश्नको जवाफ लेख्नुपर्ने ठाउँ खाली छोड्नु पर्दछ।*
- *कुनै महल वा हरफ खाली छोड्नुपर्ने भएमा त्यसमा तेर्सो धर्को तान्नु पर्दछ।*
- *कुनै खण्ड पूरै खाली छोड्नुपर्ने भएमा सो खण्मा छड्के धर्को तान्नु पर्दछ।*
- *प्रत्येक पानाको माथि जिल्ला, गा.वि.स./नगरपालिका, वडा नम्बर र कृषि-चलन नियन्त्रण सङ्ख्या उल्लेख गर्नुपर्दछ।*

१. गोलोघेरा लगाउनुपर्ने प्रश्नमा	उत्तरदाताको जवाफअनुसार उपयुक्त सङ्केतमा (कोडमा) गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ, जस्तै, (३) ।
२. अङ्कमा उत्तर लेख्नुपर्ने भए	नेपालीमा (देवनागरीमा) अङ्क लेख्नुपर्छ, जस्तै, ७; ०५; ०४९; २०६८ ।
३. अक्षरमा उत्तर लेख्नुपर्ने भए	नेपालीमा (देवनागरी लिपीमा) लेख्नुपर्छ, जस्तै, धनमाया पुन; भक्तपुर ।
४. कुनै महल, हरफ वा खण्डको जवाफ भर्नु नपर्ने भए	अवस्थाअनुसार यस्तो "-" चिन्ह, वा तेर्सो वा छड्के धर्को तान्नु पर्दछ, खाली छोड्नु हुँदैन ।

गणना विवरण

फाराम क्रम सङ्ख्या	यो क्रम सङ्ख्या गणना सम्पन्न भएपछि विभागमा कोडिङ् गर्ने समयमा भरिने भएकोले यसमा गणकले केही भर्नु पर्दैन ।
गोपनीयता, दायित्व एवं उद्देश्य	कृषि गणनामा सङ्कलन भएका व्यक्तिगत विवरणहरुको गोपनीयता, उत्तरदाताको दायित्व तथा कृषिगणनाको उद्देश्यका कुराहरु सम्बन्धित कृषक परिवार तथा अन्य सर्वसाधारणको जानकारीका लागि छोटकरीमा लेखिएका छन् ।
०.१ जिल्ला	गणना भइरहेको जिल्लाको नाम लेखेर सम्बन्धित जिल्लाको कोड दुई अङ्कमा लेख्नुपर्छ । उदाहरणका लागि, ताप्लेजुङ् जिल्लाको नाम लेखेपछि दायाँ तर्फको दुई कोठामा यो जिल्लाको कोड "०१" लेख्नुपर्छ । जिल्लाको कोड अनुसूची २ मा दिइएको छ ।
०.२ गाविस/नगरपालिका	गणना-क्षेत्र, गाउँ विकास समिति (गा.वि.स.) वा नगरपालिका के मा पर्दछ सोहीअनुसार गा.वि.स. भए "नगरपालिका" लेखेको काट्ने र नगरपालिका वा उपमहानगरपालिका वा महानगरपालिका भए "गा.वि.स." लाई काटेर गणना क्षेत्र रहेको गा.वि.स. वा न.पा.को नाम लेख्नुपर्छ । तीन अङ्कको गाविस/नगरपालिकाको कोड सुपरिवेक्षकबाट प्राप्त हुनेछ ।
०.३ वडा नम्बर	सम्बन्धित गणना-क्षेत्र रहेको वडा नम्बर लेख्नुपर्छ । गणना-क्षेत्र एक भन्दा बढी वडाहरु मिलाएर बनाएको अवस्थामा गणना गर्न लागिएको कृषक परिवार जुन वडाको हो सोही वडा नम्बर दुई अङ्कमा लेख्नुपर्छ ।
०.४ गणना-क्षेत्र	गणना-क्षेत्र सङ्ख्या जिल्ला कृषिगणना कार्यालयबाट प्राप्त हुनेछ । यो सङ्ख्या दुई अङ्कको हुन्छ ।
०.५ गणना-क्षेत्र नियन्त्रण सङ्ख्या	चार अङ्कको यो सङ्ख्या पनि जिल्ला कृषिगणना कार्यालयबाट सुपरिवेक्षक मार्फत् गणकलाई प्राप्त हुनेछ ।
०.६ कृषि-चलन क्रम सङ्ख्या	यो चार अङ्कको क्रम सङ्ख्या लगत १क को महल २ बाट सार्नुपर्छ ।
०.७ कृषि-चलन नियन्त्रण सङ्ख्या	दुई अङ्कको यो क्रम सङ्ख्या लगत १क को महल १ बाट सार्नुपर्छ ।
०.८ मुख्य कृषकको नाम	मुख्य कृषकको पूरा नाम, थर लेख्नुपर्छ । यो नाम लगत १क मा लेखिएको हुन्छ । पहिले लगत १क मा लेखिएको नाम, थर अहिलेको नाम, थर भन्दा फरक भएमा थप सोधखोज गरेर तथ्य पत्ता लगाएर सच्याउनु पर्दछ ।

गणकको नाम	सम्बन्धित गणकले आफ्नो पूरा नाम लेख्नुपर्छ ।
गणना मिति	गणना भएको मिति विक्रम संवतमा (क्रमशः साल, महिना र गते) लेख्नुपर्छ । मिति लेख्दा अन्तर्वार्ता पूरा भएको दिनको मिति लेख्नुपर्छ । २०६८ साल माघ २ गते अन्तर्वार्ता सकिएको भए २०६८/१०/०२ लेख्नुपर्छ ।
सुपरिवेक्षकको नाम र सही	गणकले भरेको प्रश्नावली फाराम चेक गरेपछि सम्बन्धित सुपरिवेक्षकले आफ्नो नाम लेखेर सही गर्नुपर्छ ।
सुपरिवेक्षण मिति	प्रश्नावली फाराम चेक गरे पछि केही सच्याउनुपर्ने भए गणकलाई सच्याउन लगाए पछि सुपरिवेक्षण मिति लेख्नुपर्छ ।
थप प्रश्नावली सङ्ख्या	कृषक परिवारमा प्रश्नावली भर्दा कहिलेकाहीँ एउटा प्रश्नावलीमा ठाउँ नपुग्ने हुन्छ । उदाहरणका लागि, परिवारमा २० जना भन्दा बढी सदस्य भएमा एउटा प्रश्नावलीमा दिएको ठाउँले पुग्दैन र अर्को थप प्रश्नावली प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै कृषक परिवारले २० कित्ता भन्दा बढी कित्ता चलन गरेको रहेछ भने पनि एउटा प्रश्नावलीले पुग्दैन । एउटा प्रश्नावलीले नपुगेर अर्को प्रश्नावली थप गर्नुपरेको अवस्थामा पहिलो प्रश्नावलीमा द्रष्टव्यको दाहिनेतिरको कोठामा थप प्रश्नावली सङ्ख्या लेख्नुपर्छ । यसमा थपिएको प्रश्नावली सङ्ख्या मात्र लेख्ने हो । *एउटा थप प्रश्नावली प्रयोग भएको छ भने पहिलो प्रश्नावलीको द्रष्टव्यको कोठामा १ लेख्नुपर्छ मूल प्रश्नावली समेत जोडेर २ लेख्नु हुँदैन ।* थप प्रश्नावली प्रयोग भएको अवस्थामा सो थप प्रश्नावलीमा सच्याउनुपर्ने कुराहरु सम्बन्धित प्रश्नमा दिइएको छ । प्रश्नावली थपिएको छैन, एउटै (पहिलो) प्रश्नावली मात्र छ भने कभर पेजको द्रष्टव्यको दाहिनेतिरको कोठामा तेर्सो धर्सो “–” तान्नुपर्दछ ।
थपिएको प्रश्नावली	थप प्रश्नावलीको पहिलो पृष्ठमा सबै गणना विवरण भर्नुपर्छ । परिचायत्मक विवरणहरु पहिलो प्रश्नावलीबाट सार्नुपर्छ । द्रष्टव्यको दाहिनेतिरको कोठासँगै ठूलो अक्षरले “थप प्रश्नावली” लेख्नुपर्छ । एउटा भन्दा बढी प्रश्नावलीहरु थपिएको भए पहिलो थप प्रश्नावलीमा “थप प्रश्नावली १” र दोस्रो थप प्रश्नावलीमा “थप प्रश्नावली २” लेख्नुपर्छ । थप प्रश्नावलीको शिर भागमा भएको “फाराम क्रम सङ्ख्या” लेख्ने कोठामा तेर्सो धर्को तान्नु पर्दछ ।

भाग १ : परिचयात्मक विवरण

१.१ परिवारमूली को हुनुहुन्छ ?	परिवारमूली नै मुख्य कृषक हो वा होइन सोधी उल्लेख गर्नुपर्छ। मुख्य कृषक बाहेक परिवारको अन्य सदस्य परिवारमूली भए सो व्यक्तिको नाम समेत लेख्नुपर्छ।
परिवारमूली	परिवारमा परिआएका दैनिक कामकाज, खर्च र व्यवहार चलाउन व्यवस्था मिलाउने मुख्य व्यक्तिलाई परिवारमूली मान्नु पर्दछ। परिवारमूली सम्बन्धित परिवारको स्त्री वा पुरुष सदस्य मध्ये परिवारले मूली मानिआएको व्यक्ति हो । तर कम्तीमा १० वर्ष नपुगेको सदस्य परिवारमूली हुन सक्दैन। कतिपय समाजमा परिवारका बूढा-पाका वा परिवारका सदस्यले आदरगर्ने व्यक्तिलाई परिवारमूली भन्ने गरेको पाइन्छ। कृषिगणनाको उद्देश्यका लागि परिवारमा परिआएको दैनिक कामकाज, खर्च र व्यवहार चलाउन व्यवस्था मिलाउने मुख्य व्यक्तिनै परिवारमूली हुने कुरा उत्तरदातालाई बुझाउनु पर्दछ।
१.२ मुख्य कृषकको जात/जाति	मुख्य कृषकको जात/जातिका कोड तीन अङ्कमा लेख्नुपर्छ । जातजातिको कोड अनुसूची ४ मा दिइएको छ। जात/जाति छुट्टयाउन सजिलोको लागि केही थरका उदाहरणहरू अनुसूची ५ मा दिइएको छ। अनुसूचीमा कोड दिइएका जातजाति बाहेक अन्य कुनै जातजाति उत्तरदाताले बताएमा सो जातजातिको नाम लेखेर कोड लेख्ने ठाउँ खाली नै छोड्नु पर्दछ।
१.३ मुख्य कृषकको ठेगाना **(गाउँ/बस्ती/टोल)**	मुख्य कृषकको ठेगाना भन्नाले निज बसोबास गरेको गाउँ, बस्ती र टोललाई बुझाउँछ, । ठेगाना लेख्दा पछि मुख्य कृषकलाई भेट्न सजिलो हुने कुरा समेत ख्याल राख्नुपर्छ।
१.४ तपाईं आफैं मुख्य कृषक हुनुहुन्छ ?	उत्तरदाता (अन्तर्वार्ता दिन लागेको व्यक्ति) मुख्य कृषक हो भने "हो" को कोड "१" मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ। निजलाई प्रश्न नं. १.५ र १.६ सोध्नु पर्दैन, प्रश्न नं. २.१ देखि सोध्नुपर्छ। उत्तरदाता मुख्य कृषक नभएर परिवारको अन्य कुनै सदस्य भएमा "२" मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न नं. १.५ देखि सोध्नु पर्छ।
उत्तरदाता	*गणनामा सोधिएका प्रश्नको जवाफ दिने व्यक्तिलाई उत्तरदाता भनिन्छ। विवरण सङ्कलन गर्दा भरसक मुख्य कृषकसँग सोधी सङ्कलन गर्नुपर्छ। कुनै कारणले मुख्य कृषक भेट नहुने नै भएमा सबै विवरण राम्रोसँग दिन सक्ने अर्थात् सोधेको सबै प्रश्नको सही उत्तर दिन सक्ने परिवारको अर्को सदस्यसँग सोधेर भएपनि प्रश्नावली भर्न सकिनेछ। यस्तो व्यक्तिलाई कृषिचलनको सबै कुराको राम्रो ज्ञान भएको हुनु पर्दछ।*
१.५ जवाफ दिने व्यक्तिको नाम र लिङ्ग	उत्तरदाता मुख्य कृषक नभएर अन्य व्यक्ति भएको अवस्थामा यहाँ सो उत्तरदाताको नाम लेखेर निज पुरुष वा स्त्री के हुन् सो समेत जनाउन सम्बन्धित कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ।

१.६ जवाफ दिने व्यक्ति मुख्य कृषकको के नाता पर्दछ ?	मुख्य कृषकको जवाफदिने व्यक्तिसँगको नाता लेख्दा मुख्य कृषकले जवाफ दिने व्यक्तिलाई जे नाताले सम्बोधन गर्दछ, सोही नाता लेख्नुपर्छ । उदाहरणका लागि, मुख्य कृषकको छोराले जवाफ दिएको छ भने यहाँ “छोरा” जनाउन कोड “३” मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । “घरेलु कामदार” ले जवाफ दिएको भए “९” मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । भाउजू, नन्द, देवरजस्ता परिवारका अन्य नातापर्ने सदस्यले जवाफ दिएको भए कोड १० मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ ।

भाग २: सामान्य विवरण

२.१ कृषि-चलनको स्थिति के हो ?	यो प्रश्नमा कृषक परिवार र कृषि-चलनको सम्बन्धबारे सोधिएको छ । परिवारले एउटामात्र कृषि-चलन सञ्चालन गरेको, अथवा एक भन्दा बढी कृषि-चलन सञ्चालन गरेको, अथवा अर्को परिवासँग मिलेर साझा रुपमा कृषि-चलन सञ्चालन गरेको हुनसक्छ । परिवारले सञ्चालन गरेको कृषि-चलनको स्थितिअनुसार कृषक परिवारलाई तीन वर्गमा छुटयाइएको छः (१) **एक-चलन परिवार** : एक परिवारले एउटा मात्र कृषि-चलन सञ्चालन गरेको भए एक-चलन परिवार मानिन्छ । अधिकांश अवस्थामा एक परिवारको सञ्चालनमा एउटा मात्र कृषि-चलन रहेको पाइन्छ । (२) **बहु-चलन परिवार** : एक परिवारले छुट्टाछुट्टै रुपमा एक भन्दा बढी कृषि-चलन सञ्चालन गरेको भए बहु-चलन परिवार मानिन्छ । कृषक परिवारका सदस्यले छुट्टाछुट्टै व्यवस्थापन तथा हिसाब किताब राखेर एक भन्दा बढी कृषि-कार्य गरेका हुन सक्छन् । यस्तो कृषि-कार्य परिवारले चलन गरेको जग्गाको कुनै भागमा खेतीपाती गरेर वा पशुपक्षी पालेर गरिएको हुन सक्छ । *उदाहरणका लागि धनमायाको परिवारले सामुहिक रुपमा खेतीपातीको काम गर्दछन् । यसका अतिरिक्त उनको जेठो छोराले छुट्टै हिसाब किताब राखेर कुखुरा पालन सञ्चालन गरेका छन् । यसरी धनमायाको एउटै परिवारले दुई कृषिकार्य फरकफरक हिसाबले सञ्चालन गरेका हुनाले यो कृषक परिवारलाई बहु-चलन परिवार मानेर दुवै कृषिकार्यको विवरण एउटै प्रश्नावलीमा भर्नुपर्छ । तर, धनमायाको जेठो छोरा छुट्टै परिवार गरी बसेको भए यी दुई कृषि-चलन मानिने थिए, बहु-चलन परिवार होइन ।* *बहु कृषि-चलन अन्तर्गत परिवारले चलन गरेको सबै चलनको विवरण यही प्रश्नावलीमा भर्नु पर्दछ ।* (३) **साझा-चलन परिवार** : दुई वा सो भन्दा बढी परिवारको साझेदारीमा सञ्चालन भएको कृषि-चलन यसमा पर्दछ । एउटै घरमा वा अलग्गै बसोबास भएका एक भन्दा बढी परिवारले साझा

व्यवस्थापन तथा खर्चमा चलाएको कृषि-चलनलाई कृषिगणनामा साझा-चलन परिवार भनिएको छ ।

साझा-चलन परिवारको लागि प्रश्नावलीको भाग ३ को जनसाङ्ख्यिक विवरण भर्दा विशेष ध्यान दिनु जरुरी हुन्छ । यसमा एक परिवारको मात्र विवरण भर्नुपर्छ । यहाँ लगत (१क) मा नाम भएको कृषक परिवारको मात्र विवरण भर्नुपर्छ । कृषि-चलन सञ्चालनका लागि साझा प्रयोग भएका अरु सबै विवरणहरु भने नछुटाई लिनु पर्दछ ।

२.२ कृषि-चलनको प्रमुख उत्पादन के हो ?

साधारणतया कृषि-चलनमा खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल र अन्य विभिन्न बालीहरू लगाइनुका साथै पशुपक्षी, माछापालनजस्ता क्रियाकलाप गरिएको पाइन्छ । यी विभिन्न क्रियाकलापबाट भएको आम्दानीमध्ये <u>सबभन्दा बढी प्रतिफल (आम्दानी) दिने</u> क्रियाकलापलाई प्रमुख कृषि उत्पादनको क्षेत्र मान्नु पर्दछ ।

चिया, कफी, उखु, कपास, जुट, सुर्तीजस्ता जवाफ आएमा अन्य बालीको कोडमा गोलोघेरा लगाउनुपर्दछ । यसै गरेर, मौरीपालन, रेशमखेती, च्याउखेती जस्ता क्रियाकलापहरु आएमा अन्यको कोडमा गोलोघेरा लगाएर क्रियाकलापको नाम समेत लेख्नुपर्छ ।

२.३ कृषि-चलनबाट भएको उत्पादन मुख्यतः कुन रूपमा उपयोग हुन्छ ?

कृषि-चलनबाट कृषक परिवारले गरेको उत्पादन प्रमुख रुपमा घरायसी उपभोग वा बिक्रीमध्ये के का लागि हो सो खुलाउनु पर्दछ। घरायसी उपभोग भन्नाले कृषि-चलनबाट भएको उत्पादन कृषक परिवारले प्रमुख रुपमा आफ्नो परिवारको प्रत्यक्ष उपभोगका लागि प्रयोग गरेको बुझ्नु पर्दछ। कृषि-चलनबाट भएको उत्पादन परिवारको प्रयोगको लागि मात्र नभई प्रमुख रुपमा बजारमा बिक्री गरिन्छ भने सो उत्पादन मुख्यतः बिक्रीका लागि उपयोग भएको भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।

उत्पादनको उपयोग

कृषि-चलनबाट भएको उत्पादनको मुख्य अंश (५० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी) आफ्नै घर-परिवारमा खपत हुन्छ भने “घरायसी उपभोग” र ५० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी बेच-बिखनमा जान्छ भने “बिक्री” मा पर्दछ । कृषकले घरायसी उपभोग र बिक्री बराबर हुन्छ भनेमा अरु थप सोधीखोजी गरेर उत्तरदाताले कुनलाई मुख्य मान्दछन् सो पत्ता लगाएर सोहीअनुसार जवाफ भर्नुपर्छ ।

२.४ कृषि-चलनको अतिरिक्त परिवारले अन्य आर्थिक क्रियाकलाप गरेको छ ?

कृषि-चलनको अतिरिक्त परिवारले अन्य आर्थिक क्रियाकलाप (जस्तै खानी तथा उत्खनन्, उद्योग, विद्युत्, ग्याँस तथा पानी, निर्माण, थोक तथा खुद्रा व्यापार, होटेल तथा रेस्टुराँ, यातायात, सञ्चार तथा भण्डारण, वित्तीय मध्यस्थता, घरजग्गा/व्यावसायिक सेवा, शिक्षा, स्वास्थ्य, र सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवा) सञ्चालन गरेको छ, छैन सोधी छ भने “१” र छैन भने “२” मा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ। कोड “२” मा गोलोघेरा लगाएको छ भने प्रश्न २.५ सोध्नुपर्दैन, प्रश्न ३.१ मा जानु पर्दछ ।

यहाँ कृषिक परिवार सदस्यको पेशा (जस्तैःजागिर) नसोधी परिवारले चलाएको उद्योम/व्यवसाय मात्र सोधिएको हो । आर्थिक कृयाकलाप

	सम्बन्धी मोटामोटी जानकारीका लागि उद्योग/व्यवसाय (औद्यौगिक व्यवसाय वर्गीकरण, २०५६) को विवरण अनुसूची ७ मा दिइएको छ ।
२.५ कृषि-चलनको अतिरिक्त परिवारले सञ्चालन गरेको मुख्य आर्थिक क्रियाकलापको क्षेत्र के हो ?	कृषि-चलनको अतिरिक्त परिवारले सञ्चालन गरेको अन्य आर्थिक क्रियाकलाप कुन प्रमुख क्षेत्र अन्तर्गत पर्दछ पत्ता लगाई सो को कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । कृषि चलनको अतिरिक्त परिवारले एकभन्दा बढी आर्थिक उत्पादनका क्रियाकलाप सञ्चालन गरेको भए मुख्य आर्थिक क्रियाकलाप पहिचान गर्दा सबभन्दा बढी आम्दानी हुने क्षेत्रलाई छान्नु पर्दछ ।

भाग ३ : जनसङ्ख्यासम्बन्धी विवरण

३.१ परिवारमा मुख्य कृषक समेत कति जना हुनुहुन्छ ?	यहाँ मुख्य कृषकसमेत परिवारमा भएका सबै सदस्यहरूको जम्मा सङ्ख्या दुई अङ्कमा लेख्नुपर्छ । जस्तै, मुख्य कृषक समेत परिवारमा जम्मा ९ जना व्यक्तिहरू रहेछन् भने जवाफ लेख्न बनाइएका दुई कोठा मध्ये पहिलो कोठामा ० र दोस्रो कोठामा ९ (अर्थात् ०९) लेख्नुपर्छ । कस्ता-कस्ता व्यक्तिहरू परिवारमा पर्दछन् र कस्ता पर्दैनन् भन्ने बारेमा परिच्छेद ४ मा व्याख्या गरिएको छ ।
३.२ परिवारमा भएका प्रत्येक सदस्यको विवरण	यस प्रश्नअन्तर्गत जम्मा ७ महल छन् । यी महलमा परिवारका सबै सदस्यको विवरण भर्नुपर्छ ।

३.२ परिवारमा भएका प्रत्येक सदस्यको विवरण

क्रम सङ्ख्या	परिवार सदस्यको नाम, थर (सबैभन्दा पहिले मुख्य कृषक, अनि परिवारमूलीको नाम, थर लेखी अरू सदस्यको क्रमैसँग लेख्नुपर्दछ)	लिङ्ग १. पुरुष २. स्त्री	उमेर (पूरा भएको उमेर अंकमा लेख्नुपर्दछ)	परिवारमूलीको के नाता पर्नु हुन्छ ?	शैक्षिक स्थिति (५ वर्ष वा सो भन्दा माथिकालाई मात्र सोध्नुपर्दछ)	मुख्य पेशा (१० वर्ष वा सो भन्दा माथिकालाई मात्र सोध्नुपर्दछ)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
०१	*मुख्य कृषकको नाम, थर:*					
०२						

क्रम सङ्ख्या (महल १)	क्रम सङ्ख्या पहिले नै छापिइसकेकोले यसमा केही लेख्नु पर्दैन । परिवारको सदस्य सङ्ख्या २० जना भन्दा बढी भएको अवस्थामा भने थप प्रश्नावलीमा यसलाई सच्याउनुपर्ने हुन्छ । थपिएको प्रश्नावलीमा आवश्यकताअनुसार क्रम सङ्ख्या “१” को ठाउँमा “२१”, “२” को ठाउँमा “२२”, ... बनाउँदै सच्याउनु पर्दछ ।
नाम, थर (महल २)	सम्बन्धित कृषक परिवारका सबै सदस्यको नाम नछुटाई लेख्नुपर्दछ । नाम लेख्दा सबैभन्दा पहिलो लहरमा मुख्य कृषकको त्यसपछि परिवारमूलीको र त्यसपछि परिवारका अन्य सदस्यहरूको नाम क्रमैसँग मिलाएर नछुटाई लेख्नुपर्दछ । मुख्य कृषक र परिवारमूली एकै व्यक्ति भएमा पहिलो लहरमा र फरकफरक व्यक्ति भएमा पहिलो लहरमा मुख्य कृषकको र दोस्रो लहरमा परिवारमूलीको नाम, थर लेख्नुपर्दछ ।

	प्रश्नावली थपिएको अवस्थामा मुख्य कृषकको नाम थर लेखेको ठाउँमा सो काटेर सम्बन्धित सदस्यको नाम लेख्नुपर्दछ।
पुरुष वा स्त्री (महल ३)	सदस्यको नाम लेखिसकेपछि सो व्यक्ति पुरुष वा स्त्री के हो सोहीअनुसार उपयुक्त कोड "१" वा "२" लेख्नुपर्दछ।
उमेर (महल ४)	उमेर दुई अङ्कमा लेख्नुपर्दछ। उमेर लेख्दा पूरा भएको उमेर लेख्नुपर्छ। *उदाहरणका लागि, कुनै व्यक्तिको उमेर ३५ वर्ष ११ महिना भए पनि ३५ वर्ष नै लेख्नुपर्छ। कुनै बच्चा १ वर्ष नपुगेको रहेछ भने (00) लेख्नुपर्दछ।*
परिवार मूलीको के नाता पर्नु हुन्छ ? (महल ५)	परिवारमूलीको नाता – परिवारको प्रत्येक सदस्य सो परिवारको परिवारमूलीको के नाता वा सम्बन्ध पर्दछ सो खुलाउनु पर्दछ। अर्थात्, परिवार मूलीले सम्बन्धित व्यक्तिलाई के नाता लगाउनु पर्दछ (के भन्नु पर्दछ) सोही नाताको कोड यहाँ लेख्नुपर्छ। सामान्यतया परिवारमा श्रीमान्/श्रीमती, छोरा/बुहारी, छोरी/ज्वाइँ, बाबु/आमा, नाति/नातिनी आदि हुन्छन्। नाताको कोड प्रश्नावलीमा दिइएको छ - सोहीअनुसार प्रत्येक सदस्य परिवारमूलीको के नाता पर्दछ सो नाताको कोड लेख्नुपर्दछ। *परिवारमूली स्वयंको नातामा कोड १ लेख्नुपर्दछ। कोड १ देखि ९ सम्म दिइएका नाता बाहेक अरु कुनै (जस्तै, भाउजू, भाइबुहारी) नाता पर्ने भए अन्यको कोड १० लेख्नुपर्दछ।* नाताको कोड सम्बन्धित प्रश्नको दाहिने तिर दिइएको छ। उत्तरदाता परिवारमूली नभएर परिवारको अन्य कुनै सदस्य भएको अवस्थामा नाता लेख्दा विशेष ख्याल गर्नु पर्दछ। उत्तरदाताले झुक्किएर आफूसँगको नाता बताएका हुन सक्दछन्।
शैक्षिक स्थिति (महल ६)	यो महल परिवारको ५ वर्ष वा सोभन्दा माथिको उमेर भएको सदस्यलाई मात्र सोध्नु पर्दछ। शैक्षिक स्थितिको कोड सम्बन्धित प्रश्नको दाहिने तिर दिइएको छ। उत्तीर्ण गरेको तह लेख्दा सम्बन्धित व्यक्तिले उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक योग्यताको सबैभन्दा माथिल्लो तहको कोड लेख्नुपर्दछ, अध्ययन गरिरहेको तह लेख्नु हुँदैन।
मुख्य पेशा (महल ७)	यो महल परिवारमा भएका १० वर्ष वा सोभन्दा माथिको उमेरका सदस्यलाई मात्र सोध्नुपर्छ। मुख्य पेशा लेख्दा सन्दर्भ वर्षमा सम्बन्धित व्यक्तिले गरेको पेशाको कोड लेख्नुपर्दछ। पेशाको कोड प्रश्नावलीमा दिइएको छ। पेशाको वर्गिकरण सम्बन्धी उदाहरण अनुसूची ६ मा दिइएको छ। पेशा व्यक्तिले गर्ने कामसँग सम्बन्धित छ। एक व्यक्तिले सन्दर्भ वर्षभित्र विभिन्न काम गरेको हुन सक्छ र यी काम अनुसारको पेशा पनि फरक-फरक हुन सक्दछन्। यहाँ व्यक्तिले सन्दर्भ वर्ष भित्र अक्सर गरेको कामको पेशा लेख्नुपर्दछ। गणनाको समयमा कुनै काम नगरेको तर आर्थिक रुपले सक्रिय व्यक्तिको लागि उसले गरेको पछिल्लो कामअनुसारको पेशा लेख्नुपर्दछ। आर्थिक रुपले अक्सर सक्रिय नरहेको व्यक्तिको हकमा भने पेशा सान्दर्भिक हुदैन।

	आर्थिक रुपले अक्सर सक्रिय नरहेको व्यक्ति "कुनै आर्थिक काम नगरेको" मानिन्छ । यस्ता व्यक्तिकालागि पेशाको महलमा कोड १२ लेख्नुपर्दछ । "घरधन्दा" मा मात्र संलग्न रहेको भए "घरधन्दा" मान्नु पर्दछ र कोड १० लेख्नुपर्दछ । कुनै शैक्षिक संस्थामा पढेर काम नगरेको भए "विद्यार्थी" को कोड ११ लेख्नुपर्दछ ।
घरधन्दा	आफ्नो घरको साधारण घरायसी मर्मत, खाना पकाउने र खुवाउने, भाँडा माझ्ने, कपडा धुने, घरको सरसफाइ गर्ने, घरको लागि किनमेल गर्ने, बूढाबूढी/बिरामी/अपाङ्गको स्याहारसुसार गर्ने, बालबालिकाको स्याहारसुसार गर्ने, स्वयंसेवा आदि घरधन्दाका उदाहरण हुन् ।
आर्थिकरुपले सक्रिय नरहेको	सन्दर्भ समयमा रोजगार पनि नभएको बेरोजगार पनि नभएको १० वर्ष वा सो भन्दा बढी उमेरको व्यक्ति आर्थिकरुपमा सक्रिय नरहेको मानिन्छ । यसका कारणहरु यस प्रकार हुन सक्छन् : घरायसी कामकाज, विद्यार्थी, ज्यादै बुढो वा असक्त विरामी, अपाङ्ग आदी । आफ्नो सम्पत्ति लगानीबाट प्राप्त व्याज, भाडा, पेन्सन आदि बाट आफ्नो विर्वाह चलाउने व्यक्ति पनि यसमा पर्दछन् । यस्ता व्यक्तिहरुलाई आर्थिकरुपले सक्रिय नरहेको मानि कोड १२ लेख्नुपर्दछ ।
पेशा र व्यवसाय	पेशा र व्यवसाय दुई भिन्न कुरा हुन् । व्यक्तिले गर्ने काम उसको पेशा हो । व्यक्तिले जुन क्षेत्र वा प्रतिष्ठानमा काम गर्दछ सो प्रतिष्ठान वा क्षेत्रको क्रियाकलाप उसको व्यवसाय हो । कुनै व्यक्ति काठ चिरानी गर्ने स-मिलमा काठ चिर्ने मशिन चलाउँछ भने उसको पेशा "मेशिन चालक" हुन्छ भने उसको उद्योग/व्यवसायको क्षेत्र "वन" हुन्छ । पेशालाई काम गर्दाको तहसँग पनि झुक्किनु हुँदैन । काम गर्दाको तहले अरुलाई काम लगाउने, अरुको कामगर्ने, आफ्नै कामगर्ने, वा घरायसी काममा सहयोग गर्ने भन्ने बुझाउँछ ।
परिवारमा २० जना भन्दा बढी सदस्य छन्	यदि कुनै परिवारमा २० जनाभन्दा बढी सदस्य भए थप प्रश्नावली प्रयोग गर्नुपर्दछ । यसरी थप प्रश्नावली प्रयोग गरेको सङ्ख्या सोही प्रश्नावलीको पहिलो पृष्ठमा खुलाई यसै साथ स्टयापल लगाई नत्थीसमेत गर्नुपर्दछ । थप प्रश्नावलीमा पहिलो मूल प्रश्नावलीमा नअटाएका विवरणहरुमात्र लेखिने हुँदा अरु विवरणहरु पहिलो प्रश्नावलीमा नै लेखिने छन्, थप प्रश्नावलीमा दोहोऱ्याउनु पर्दैन । थप प्रश्नावलीको पहिलो पृष्ठमा भएको गणना विवरण भने पूरै अनिवार्य रुपमा भर्नुपर्दछ । यसै गरेर थप प्रश्नावलीको सम्बन्धित पृष्ठको माथि पट्टि रहेको जिल्ला, गाविस/नगरपालिका, वडा नं. र कृषि-चलन नियन्त्रण सङ्ख्या पनि अनिवार्य रुपमा भर्नुपर्दछ ।
३.३ गत एक वर्षमा कृषि-चलनमा स्थायी रूपमा कामगर्ने कामदारहरू थिए ?	सन्दर्भ वर्ष (**१७ पौष २०६७ देखि १६ पौष २०६८ सम्म**) भित्र मुख्य कृषकले कृषि-चलनमा स्थायी रूपमा काम गर्ने कामदारहरू राखेको थियो कि थिएन सोधेर उपयुक्त कोड नम्बरमा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ । यदि स्थायी काम गर्ने कामदार थिए भने प्रश्न नं. ३.४ देखि सोध्नु पर्छ, थिएन भने प्रश्न नं. ३.५ देखि सोध्नुपर्छ ।

कृषिकार्यमा संलग्न कामदार

परिवारका सदस्यबाहेक अन्न तथा अन्य बाली उब्जाउने वा पशुपक्षी पालन गर्ने वा अन्य कृषिकार्यमा संलग्न व्यक्ति, जसले नगदमा वा जिन्सीमा वा अन्य कुनै शर्तमा पारिश्रमिक लिएर काम गर्ने गर्दछन् त्यस्ता व्यक्तिलाई कृषि कामदार भनिन्छ। कृषि कामदार स्थायी वा अस्थायी दुई प्रकारका हुन्छन् ।

स्थायी कृषिकामदार

पारिश्रमिक दिएर कृषिगणनाको सन्दर्भ वर्षभरि कृषि-चलनको कार्यमा नियमित रूपले काम गर्न लगाएको व्यक्तिलाई स्थायी कृषि कामदार भनिन्छ। सन्दर्भ वर्षको अवधि भित्र काम गरेको जम्मा दिनको (साधारणतया ६ महिना वा सोभन्दा बढी) आधारमा स्थायी र अस्थायी कामदार छुट्टयाउने गरिन्छ तापनि मूल रूपमा काम लगाउने व्यक्तिले उसलाई जुन रूपको कामदार भन्छ सोहीअनुसार स्थायी वा अस्थायी मान्नु पर्दछ। स्थायी कृषि कामदारले ६ महिनाको अवधि मध्ये केही महिना कृषिमा र केही महिना अन्य काम गरेको पनि हुन सक्दछ। विशेष गरेर एक बाली मात्र भित्रचाउने ठाउँहरूमा ६ महिना भन्दा कम अवधिमै कृषिकार्य सकिने भएमा उक्त अवधिभरि नियमित रूपले कृषिकार्य गरेका कामदारलाई स्थायी कामदारको रूपमा नै गणना गर्नुपर्दछ ।

यदि कुनै कृषि कामदार मुख्य कृषकको भान्सामा परिवारको सदस्य सरह नै खानेबस्ने गरेको रहेछ भने पनि उसलाई स्थायी कामदारमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

उदाहरण

निर्मल महतो भन्ने व्यक्तिलाई गौसरा भट्टको कृषि-चलनमा खेतीको समयमा खन्ने जोत्ने कामको लागि स्थायी कामदारको हैसियतले मासिक वा वार्षिक रूपमा पारिश्रमिक दिने शर्तमा राखिएको छ। गौसराको घरमै धान कुट्ने मिल पनि छ र निर्मलले कृषि-चलनमा फुर्सद भएको बेला उक्त मेशिन चलाउने काम पनि गर्दछन् भने पनि उनी खन्ने जोत्ने कामकै लागि स्थायी कामदारको हैसियतले राखिएकोले स्थायी कामदार हुन्छन् ।

खेतीपाती गर्न, खन्नेजोत्ने काम गर्न राखेका हरुवा/हलीयालाई पनि स्थायी कामदारमा लिनु पर्दछ ।

३.४ स्थायी रूपमा कामगर्ने कामदार सङ्ख्या

कृषि-चलनमा स्थायी रूपले काम गर्ने पुरुष र स्त्री कामदारको सङ्ख्या छुट्टाछुट्टै दिइएको कोठामा दुई अङ्कमा लेखी यी दुवैको जोड समेत "जम्मा" को कोठामा लेख्नुपर्छ। *उदाहरण - कृषक परिवारले आफ्नो कृषि-चलनमा १ जना पुरुष स्थायी कामदार लगाएको भए पुरुषको सङ्ख्या लेख्ने दुई कोठामा क्रमशः ० र १ अर्थात् "०१" लेख्नुपर्दछ । यसैगरेर, स्त्रीको सङ्ख्या लेख्ने कोठाहरुमा "००" लेखेर जम्माको कोठाहरुमा "०१" लेख्नुपर्दछ ।*

३.५ गत एक वर्षमा अस्थायी रूपमा कामदार (पर्म बाहेक) लगाइएको थियो ?

सन्दर्भ अवधिमा कृषि-चलन भित्र अस्थायी रूपमा कामदार (पर्म बाहेक) लगाइएको थियो कि थिएन सोधी उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । "थिएन" को कोड "२" मा गोलोघेरा लगाएको भए प्रश्न ३.६ सोध्नुपर्दैन, प्रश्न ३.७ सोध्नुपर्दछ ।

अस्थायी कृषिकामदार

अस्थायी कृषि कामदार भनेको सन्दर्भ समय भित्र पारिश्रमिक दिएर पटकपटक वा एक पटक मात्र कृषि-चलनमा काम लगाएको व्यक्ति हो र निजले नियमित रूपमा कृषि-चलनमा काम गर्ने अपेक्षा गरिएको हुँदैन । अस्थायी कामदारमा पर्मलाई लिनु हुँदैन । कुनै कामदार स्थायी वा अस्थायी के हो भनी छुट्याउन मुख्यतः उसले कुन शर्तमा काम गरेको छ भन्ने कुरालाई नै ध्यान दिनु पर्दछ ।

छोटकरीमा, दैनिक रुपमा ज्याला दिने गरी कृषि-चलनमा लगाइएको व्यक्तिलाई अस्थायी कामदार र मासिक वा वार्षिक रुपमा पारिश्रमिक दिने गरी नियमित प्रकृतिको काममा लगाइएको व्यक्तिलाई स्थायी कामदार मान्नु पर्दछ ।

उदाहरण

धनलाल भन्ने व्यक्ति मुनिलालको चलनमा खेतीको याममा दैनिक ज्याला लिने गरी काम गर्दछन् । उनले सधैँभरि मुनिलालको चलनमा काम गरे पनि उनलाई अस्थायी कामदारको हैसियतले राखिएको छ । यस्तोमा उनले मुनिलालको चलनमा अविछिन्न रूपले काम गरेको देखिए तापनि उनलाई अस्थायी कामदार सरह नै गणना गर्नुपर्छ ।

३.६ अस्थायी रुपमा कामगर्ने कामदमर सङ्ख्या

अस्थायी कामदार सङ्ख्या लेख्दा व्यक्ति सङ्ख्या होइन व्यक्ति दिन सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ । विगत कृषिवर्ष भित्र काम गरेका सबै अस्थायी कामदारहरुको व्यक्ति दिन सङ्ख्या जम्माका साथै स्त्री पुरुषअनुसार छुटयाएर पनि लेख्नुपर्दछ । व्यक्ति दिन सङ्ख्या लेख्दा तीन अङ्कमा लेख्नुपर्दछ ।

व्यक्ति दिन

एक व्यक्तिले एक दिनमा गरेको कामलाई एक व्यक्ति दिन मानिन्छ । एक व्यक्तिले ७ दिन काम गरेको छ भने उसले काम गरेको व्यक्ति दिन सङ्ख्या ७ हुन्छ । दुई जनाले ६ दिन काम गरेको भए जम्मा व्यक्ति दिन सङ्ख्या १२ (२ x ६ = १२) हुन्छ ।

वर्षभरि काम लगाएका अस्थायी कामदार सङ्ख्या र दिन बताउन उत्तरदातालाई समय लाग्न सक्छ । सबै मौसममा सबै बाली र सबै कृषि सम्बन्धी काममा लगाइएका अस्थायी कामदार सङ्ख्या र काम लगाएको दिन सङ्ख्या सोधेर स्त्री पुरुष छुटचयाएर लेख्नुपर्ने हुँदा होसियार रहनु पर्दछ । उत्तरदातालाई यस्ता कामदार सङ्ख्या मौसमअनुसार वा बालीअनुसार सम्फन समय दिनु पर्दछ ।

उदाहरण

एक पटकमा ३ दिनको लागि ४ पुरुष र ७ जना स्त्रीले काम गरेको भए काम गरेका जम्मा ३३ व्यक्ति दिन हुन्छ भने पुरुषको व्यक्ति दिन सङ्ख्या १२ र स्त्रीको व्यक्ति दिन सङ्ख्या २१ हुन्छ ।

अर्को पटक ४ दिन ६-६ जना पुरुष र स्त्री काममा लगाइएको भए यस पटकको जम्मा व्यक्ति दिन सङ्ख्या ४८ हुन्छ भने पुरुष र स्त्री दुवैको व्यक्ति दिन सङ्ख्या २४-२४ नै हुन्छ ।

यी दुवै पटकको व्यक्ति दिन सङ्ख्या जोड्दा जम्मामा ८१ दिन, पुरुषको ३६ दिन र स्त्रीको ४५ दिन हुन्छ ।

	यसै गरेर वर्षभरको जम्मा काम लगाएको सबै कामदार सङ्ख्या नछुटाई एक-एक हिसाब गरेर जम्मा व्यक्ति दिन सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ ।
३.७ गत एक वर्षमा पर्ममा काम लगाइएको थियो ?	सन्दर्भ वर्षमा कृषक परिवारले आफ्नो कृषि-चलनमा पर्ममा काम लगाएको थियो कि थिएन सोधेर प्राप्त जवाफअनुसार उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । पर्ममा कुनै कामदार नलगाएको भए प्रश्न ३.८ सोध्नु पर्दैन, प्रश्न ४.१ देखि सोध्नुपर्दछ ।
पर्म	पर्ममा काम लगाएको भन्नाले अरूको काम गरिदिएको सट्टामा वा पछि सट्टामा काम गरिदिने सर्तमा आफ्नो कृषि-चलनमा काम गर्न आएका व्यक्तिलाई बुझाउँछ । आफ्नो कृषि-चलनमा काम गरिदिएको सट्टामा अरुको चलनमा काम नै गरिदिनु पर्दछ । अर्थात्, आफूआफूमा आलोपालो गरेर एक परिवारको सदस्यले अर्को परिवारमा काम गरिदिने चलनलाई पर्म भनिन्छ ।
३.८ पर्ममा कामगर्ने कामदार सङ्ख्या	पर्ममा काम गरेको पनि व्यक्ति दिन सङ्ख्यामा लेख्नु पर्दछ । व्यक्ति दिन सङ्ख्या लेख्ने तरिका अस्थायी कामदार सङ्ख्या लेख्दा जस्तै हो ।

भाग ४ : जग्गा र जलसम्बन्धी विवरण

४.१ आफ्नो परिवारको हकको जग्गा अरू कसैलाई चलन गर्न दिइएको छ ?	गणनाको समयमा आफ्नो परिवारको हकको जग्गा अरू कसैलाई जुनसुकै शर्तमा चलन गर्न दिइएको छ कि छैन सोधी उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । यसरी अरूलाई चलन गर्न दिँदा पूरा वर्षैभरिका लागि नभएर एक बाली वा केही महिनाका लागि दिएको भए तापनि दिइएको मानी "१" मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । "छैन" भन्ने उत्तर आएमा "२" मा गोलोघेरा लगाएर प्रश्न नं. ४.३ मा फड्कोमार्नु पर्दछ ।
४.२ अरूलाई चलन गर्न दिएको जग्गाको क्षेत्रफल	गणनाको समयमा अरूलाई चलन गर्न दिएको जग्गाको क्षेत्रफल एकाइअनुसार सम्बन्धित महलमा (बिघा र रोपनीमा छुट्टाछुट्टै) लेख्नुपर्दछ । यसरी अरूलाई जुनसुकै कार्यको लागि चलन गर्न दिएको जग्गाको क्षेत्रफल लेख्दा आफ्नो परिवारको हकको जग्गा देशभरि जुनसुकै जिल्लामा भए पनि सबै जोडेर लेख्नुपर्दछ । क्षेत्रफल बिघामा भए बिघा २ अङ्कमा र रोपनीमा भए रोपनी तीन अङ्कमा, आना दुई अङ्कमा र पैसा एक अङ्कमा लेख्नुपर्दछ ।
४.३ परिवारले चलन गरेको जग्गामा जम्मा कति कित्ताहरू छन् ?	कृषक परिवारले चलन गरेको जग्गामा जम्मा कति कित्ताहरू छन्, सोको सङ्ख्या लेख्नुपर्छ । कित्ता सङ्ख्या लेख्दा तीन अंकमा लेख्नुपर्दछ । *उदाहरणका लागि कुनै कृषक परिवारले जम्मा ११ कित्ताहरू चलन गरेको भए जवाफ लेख्ने तीन कोठामा क्रमशः ०, १ र १ अर्थात् ०११ लेख्नुपर्दछ ।* कित्ताको अवधारणा परिच्छेद ४ मा दिइएको छ ।
४.४ परिवारले चलन गरेको जग्गालाई कुनै प्रकारले क्षति पुगेको छ ?	कृषि-चलनअन्तर्गतका जग्गालाई गत वर्षमा भूक्षय, रासायनिक, भौतिक कुनै प्रकारले क्षति पुगे नपुगेको खुलाउन "छ" को कोड "१" वा "छैन" को कोड "२" मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ ।

भू-क्षय	भ-क्षय भन्नाले बाढी, नदी कटान आदिबाट जग्गाको माथिल्लो सतहको खेती योग्य माटो नाश भएर गत एक वर्षमा खेती गर्न नसकी काम नलाग्ने भएको जग्गालाई जनाउँछ ।
रासायनिक क्षति	रासायनिक क्षति भन्नाले माटोको अम्लीयपन, क्षारीयपन, भूप्रदूषण, रासायनिक पदार्थको अत्यधिक प्रयोग आदिबाट माटोको पोषण तत्व वा प्राङ्गारिक तत्वहरूको क्षयीकरण भई काम नलाग्ने भएको जग्गालाई जनाउँछ ।
भौतिक क्षति	भौतिक क्षति भन्नाले भूकम्प, पहिरो, चट्टचाङजस्ता प्राकृतिक प्रकोपले गर्दा जमिनको धाँजा फाट्ने, पानी जमी डुबानमा पर्ने, ढुङ्गा, माटो, बालुवा, रोडा, आदिले पुरिई/टालिई जग्गाको भौतिक अवस्थामै आएको परिवर्तनले काम नलाग्ने भएको जग्गालाई जनाउँछ। यस्तो जग्गा साधरणतया खेती गर्न आवश्यक पर्नेभन्दा बढी परिश्रम गरेमा मात्र खेतीयोग्य बनाउन सकिन्छ । विगतमा कुनै प्रकारले क्षति भएको तर गणनाको समयमा मर्मत सुधार भै सकेको जग्गा यसमा पर्दैन ।
४.५ क्षतिको प्रकार र क्षति भएको जग्गाको क्षेत्रफल	कृषि-चलनअन्तर्गतका जग्गालाई सन्दर्भ वर्षमा भूक्षय, रासायनिक तथा भौतिक किसिमले क्षति भएको जग्गाको क्षेत्रफल क्षतिको प्रकारअनुसार सम्बन्धित लहरमा एकाइ मिलाई लेख्नु पर्दछ । एकभन्दा बढी कित्ताहरूमा क्षति पुगेको भएमा क्षति पुगेको जति सबै क्षेत्रफल क्षतिको प्रकारअनुसार जम्मा गरेर लेख्नुपर्दछ। क्षेत्रफलको एकाइ लेख्दा बिघा भए “१” र रोपनी भए “२” मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । तीन प्रकारका क्षति मध्ये कुनै एक वा दुई प्रकारको क्षति भएको भए क्षति नभएको प्रकारमा तेर्सो धर्को तानिदिनु पर्दछ ।
४.६ कित्ता तथा खेत-पाखोअनुसार कृषकले चलन गरेको जग्गा र सिँचाइको विवरण	यो प्रश्नमा सबैभन्दा पहिले जग्गाको क्षेत्रफलको एकाइ बिघा भए कोड १ मा र रोपनी भए कोड २ मा अनिवार्य रूपमा गोलोघेरा लगाउनुपर्दछ। **यहाँ ध्यान दिनुपर्ने कुरा के छ भने एउटा कृषि-चलनअन्तर्गतका सबै कित्ताहरूको क्षेत्रफल एउटै एकाइमा उल्लेख गर्नुपर्दछ ।** जग्गाको क्षेत्रफलको एकाइ खुलाउने ठाँउ यसपछि नभएकोले यसमा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । *अर्थात्, यहाँ बिघाको कोड “१” मा गोलोघेरा लगाएको भएमा यस पछि सोधिने सबै प्रश्नहरूमा जग्गाको क्षेत्रफलको एकाइ बिघामा उल्लेख भएको हुनु पर्दछ भने रोपनीको कोड “२” मा गोलोघेरा लगाएको भएमा सबै जग्गाको क्षेत्रफलको एकाइ रोपनी हुनु पर्दछ ।*

४.६ कित्ता तथा खेत-पाखोअनुसार कृषकले चलन गरेको जग्गा र सिँचाइको विवरण						
क्षेत्रफलको एकाइ		**१ बिघा**			**२ रोपनी**	
कित्ताको नाम	**कित्ताको कोड**	**जग्गाको किसिम**	**क्षेत्रफल**	**सिँचाइ भएको जग्गाको क्षेत्रफल**	**सिँचाइको स्रोत**	**सिँचाइ खर्चको आधार**
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
	१	१. खेत २. पाखो			१. नदी/तलाउ (स्वतः वहाव) २. नदी/तलाउ (तान्नुपर्ने) ३. बाँध/रिजर्भ्वायर ४. टचुबवेल/बोरिङ् ५. अन्य ....६. मिश्रित	१. क्षेत्रफलअनुसार २. समयअनुसार ३. अन्य तरिका ४. शुल्क तिर्नु नपर्ने

कित्ताको नाम
(महल १)

कृषक परिवारको चलनमा रहेको सबै जग्गाको कित्ताहरूको नाम नछुटाई क्रमैसँग लेख्दै जानु पर्दछ। कित्ताको नाम भन्नाले स्थानीय बोलचाल वा चलनचल्तीको भाषामा उक्त जग्गालाई के भनिन्छ सोही लेख्नुपर्छ, *जस्तै : घरबारी, खोलाबारी, ढिकमुनि आदि।*

कित्ताको कोड
(महल २)

यो महलमा कित्ताको कोड छापिएको छ। यहाँ भएको कित्ताको कोड नै यसपछिका प्रश्नहरूमा समेत कायम राख्नुपर्दछ।

जग्गाको किसिम
(महल ३)

सम्बन्धित कित्ता खेत वा पाखो के हो सोधी उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ।

खेत

खेतको श्रेणीमा साधारणतया धान रोप्न सकिने जग्गा पर्दछ। यस्ता जग्गामा नगदे बाली र गहुँ खेती पनि गर्न सकिन्छ। कुनै जग्गा खेत वा पाखो के मा राख्ने भन्ने कुरा जग्गा दर्ताअनुसार छुट्टयाउनु हुँदैन। कुनै जग्गामा घर घडेरी, गोठ, खलियान आदि बनाइएको हुन सक्दछ। त्यस्तोमा उक्त जग्गा के हो, सो जग्गामा धान रोप्न सकिन्छ वा सकिँदैन वा रोपिएको थियो वा थिएन सोधेर छुट्टयाउनु पर्दछ। कुनै जग्गा बाढी पहिरो आदिले अस्थायी रूपमा बिगारेको छ भने सो जग्गा पहिले खेत वा पाखो कुन रूपमा प्रयोग भएको थियो सोहीअनुसार वर्गीकरण गर्नुपर्दछ। कुनै जग्गामा धान रोपिने गरिएको छैन तर त्यसमा धान खेती हुन सक्छ भने पनि त्यसलाई खेतमा राख्नुपर्दछ।

पाखो

खेत श्रेणीमा नपरेका जग्गा पाखोमा पर्दछन्। पाखो जग्गा लगभग वर्षभरि नै सुख्खा रहन्छ र साधारणतया यस्तो जग्गा धान खेतीको लागि उपयुक्त हुँदैन। मकै, फापर, कोदो आदि पाखो जग्गामा उब्जने बालीहरू हुन्। पाखो जग्गामा पनि सिँचाइ गरिएको हुन सक्दछ। पाखो जग्गालाई धान रोप्न योग्य बनाइएको छ भने त्यसलाई खेत मान्नु पर्दछ।

क्षेत्रफल
(महल ४)

यो महलमा कित्ताअनुसार जग्गाको क्षेत्रफल (बिघा/कट्ठा/धुर वा रोपनी/आना/पैसा के हो) सोधी लेख्नुपर्दछ।

चलनको कुल क्षेत्रफल

महल ४ मा कृषि-चलनभित्र रहेका प्रत्येक कित्ताको क्षेत्रफल छुट्टाछुट्टै लेखिसकेपछि पुछारको हरफमा चलनका सम्पूर्ण कित्ताहरूको क्षेत्रफलको जोड लेख्नुपर्दछ। यो कृषक परिवारले चलन गरेको जग्गाको जम्मा क्षेत्रफल हो। मुख्य कृषक वा निजको परिवारको सदस्यको नाममा भएको

तर निज वा निजको परिवारले आफैले चलन नगरेको जग्गालाई जम्मा चलनको क्षेत्रफलमा गाभ्नु हुँदैन। परिवारको आफ्नो हकको नभए पनि हाल परिवारले चलन गरेको जग्गा भने यसमा पर्दछ । कृषिको लागि प्रयोग हुने भवन वा घर गोठ आँगनले चर्चेको जग्गा भने जम्मा चलनको क्षेत्रफलमा समावेश हुन्छ। तर कृषिकार्यमा प्रयोग नभएका छुट्टै जग्गाका टुक्राहरू जस्तै औद्योगिक भवन, व्यापारिक गोदाम आदि कृषिचलनको क्षेत्रफलमा समावेश गर्नु हुँदैन। चलनको जम्मा क्षेत्रफल जग्गाको उपयोग तथा उपभोगअनुसारको जम्मा क्षेत्रफलसँग बराबर हुनुपर्छ।

उदाहरण

शेरबहादुर राईको परिवारले चलनगरेको जग्गाको खेत पाखो र कित्ताअनुसारको क्षेत्रफल यस प्रकार रहेछ :

घरघडेरी कित्ताः १-१०-० रोपनी खेत,
बारीमुनि कित्ताः ०-१०-० रोपनी खेत,
पल्लोपाटो कित्ताः ३-०-० रोपनी पाखो
बाटोमुनि कित्ताः ५-०-० रोपनी खेत, र
रातामाटा कित्ताः ५-०-३ रोपनी पाखो ।

यो विवरण तालिका ४.६ मा निम्नानुसार भर्नुपर्दछ। *यसमा सिँचाइको विवरण भरिएको छैन ।*

४.६ कित्ता तथा खेत-पाखो अनुसार कृषकले चलन गरेको जग्गा र सिंचाईको विवरण						
क्षेत्रफलको एकाइ		**१ बिघा**		**(२) रोपनी**		
कित्ताको नाम	**कित्ताको कोड**	**जग्गाको किसिम**	**क्षेत्रफल**	**सिँचाइ भएको जग्गाको क्षेत्रफल**	**सिँचाइको स्रोत**	**सिँचाइ खर्चको आधार**
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
घरघडेरी	१	(१) खेत २. पाखो	१ १० ०			
बारीमुनि	२	(१) खेत २. पाखो	० १० ०			
पल्लोपाटो	३	१. खेत (२) पाखो	३ ० ०			
बाटोमुनि	४	(१) खेत २. पाखो	५ ० ०			
रातामाटा	५	१. खेत (२) पाखो	५ ० ३			

सिँचाइ भएको जग्गाको क्षेत्रफल (महल ५)	कित्ताअनुसार चलन गरेको जग्गाको क्षेत्रफलमध्ये सिँचाइ भएको जग्गाको क्षेत्रफल लेख्नुपर्छ। सन्दर्भ समयमा कुनै एक बालीमा मात्र सिँचाइ भएको भए पनि यसमा पर्दछ।
सिँचाइ	जग्गाको उत्पादकत्व बढाउने उद्देश्यले थप श्रम वा साधन लगाई जग्गामा कुलो, नहर आदिबाट (वर्षा बाहेक) पानी पुऱ्याउने कार्यलाई सिँचाइ भनिन्छ। सिँचाइमा वर्षा र बाढीबाट आएको पानीलाई लिइँदैन तर यस्तो बाढीको पानी कतै जम्मा गरी उत्पादन बढाउन जग्गामा प्रयोग गरिएमा सिँचाइ गरिएको मानिन्छ। सिँचाइ हो कि होइन भनी छुट्ट्याउन चलनमा सिँचाइ गर्ने उद्देश्यले केही मेहनत वा साधनको प्रयोग भएको छ छैन भन्ने कुरामा ध्यान दिनुपर्छ।
सिँचाइको स्रोत (महल ६)	सिँचाइको स्रोत भन्नाले सिँचाइको लागि पानी कहाँबाट ल्याइएको हो सो स्रोतलाई जनाउँछ । सिँचाइको स्रोतहरूको उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ। कोड १ देखि ४ सम्मका स्रोत बाहेक अन्य कुनै (जस्तै : वर्षाको पानी जमाई बनाएको हिउँदे कुलो) बाट सिँचाइ गरिएको भएमा कोड ५ मा गोलोघेरा लगाई स्रोत के हो सो समेत खुलाउनु पर्दछ। कुनै कित्तामा एकभन्दा बढी स्रोतबाट सिँचाइ गरिएको रहेछ भने मिश्रितको कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ। सिँचाइको स्रोत र सिँचाइको माध्यम फरकफरक कुरा हुन् । बाँध बाँधेर कुलो/नहरको सहायताले सिँचाइको लागि पानी वितरण भएको छ भने बाँध बाँधेर पानी ल्याएको ठाउँ सिँचाइको स्रोत हो कुलो/नहर होइन।
नदी/तलाउ (स्वतः वहाव)	नदी, तलाउको पानीलाई कुलो वा नहरका माध्यम बाट जग्गामा लगी गरिएको सिँचाइ यसमा पर्दछ। यसमा कुलो बनाउँदा अग्लो बाट होचो मिलाइएर (अर्थात्, जग्गाको ओरालो वा पानीढलो मिलाएर) बनाइएको हुन्छ र सिँचाइका लागि पानी आफैं बगेर आउन सक्छ कुनै साधन लगाएर तान्नु पर्दैन।
नदी/तलाउ (तान्नुपर्ने)	नदी, तलाउ वा कुवाको पानीलाई पम्प वा अन्य कुनै साधनले तानेर जग्गामा लगी गरिएको सिँचाइ यसमा पर्दछ। यसमा पानी ल्याउने ठाउँ सिँचाइ गर्नुपर्ने जग्गा भन्दा होचो ठाउँमा भएर वा अन्य कुनै कारणले सिँचाइ गर्नु पर्ने जग्गा सम्म पानी आफैं बगेर आउन नसक्ने हुन्छ । पानीलाई पम्पसेट/मोटर आदिको सहायताले तानेर सानो छोटो कुलेसो बनाएर पनि सिँचाइ गरेको हुन सक्छ। त्यसरी गरिएको सिँचाइलाई पनि यसअन्तर्गत राख्नुपर्दछ।
बाँध/रिजर्भ्वायर	यदि नदीमा बाँध बाँधेर नहर/कुलो बाट कृषकले चलन गरेको जग्गामा सिँचाइको लागि पानी ल्याएको भए सिँचाइको स्रोत बाँध हुन्छ । यसै गरेर, रिजर्भ्वायरमा पानी जम्मा गरेर त्यहाँबाट नहर/कुलोको सहायताले पानी ल्याएर गरिएको सिँचाइ पनि यसमा नै पर्दछ।
ट्युबवेल/बोरिङ	जमिन मुनिको पानीलाई ट्युबवेल वा बोरिङ गरी सिँचाइ गरिएकोलाई यसअन्तर्गत राख्नुपर्छ। कम गहिराइमा रहेको जमिनमुनिको पानी पाइप जडान गरी जमिनमाथि ल्याएको भए त्यसलाई स्यालो टयुबवेल

मानिन्छ । जमिनमुनि पानीको स्थायी स्रोतसम्म पठाएर पानी निकाल्ने साधनलाई डिप ट्युबवेल भनिन्छ। यी दुवै प्रकारका स्रोत यसमा समावेश गर्नुपर्दछ ।

अन्य

१ देखि ४ सम्मका स्रोतबाहेक अन्य स्रोतहरू (जस्तै प्राकृतिक बहाव) बाट पनि सिँचाइ गर्न सकिन्छ। प्राकृतिक बहाव भन्नाले वर्षाको जम्मा भएको वा आफै मूल फुटेर निस्किएको पानीलाई सामान्य परिश्रम लगाई गरिएको सिँचाइ भन्ने बुझ्नु पर्दछ। यस बाहेक कुवा, इनारबाट गरेको सिँचाइको स्रोत पनि यसैमा पर्दछ।

मिश्रित

कुनै जग्गामा १ देखि ५ सम्मका सिँचाइका स्रोतमध्ये कुनै दुई वा सोभन्दा बढी स्रोतद्वारा सिँचाइ गरिएको हुन सक्दछ। त्यस्तो स्रोतलाई मिश्रित स्रोतअन्तर्गत राख्नुपर्दछ।

सिँचाइ खर्चको आधार

सिँचाइ गरे बापत लाग्ने खर्च निर्धारणको आधार क्षेत्रफलअनुसार, समयअनुसार, अन्य तरिका तथा शुल्क तिर्नु नपर्ने कुन हो उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । प्रति एकाइ सिञ्चित जग्गाको क्षेत्रफलअनुसार सिँचाइ खर्च तिर्ने भए "१", सिँचाइ गरेको समयको आधारमा खर्च लाग्ने भए "२", यी बाहेक एकमुष्ट तोकिएको खर्च लाग्ने भए वा मिश्रित भए "३" र सिँचाइ गरेबापत कुनै शुल्क तिर्नु नपर्ने भए "४" मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ।

परिवारले चलन गरेको जग्गामा भएका कित्ता सङ्ख्याअनुसार प्रश्न ४.६ मा जवाफ भर्ने तरिका

परिवारले चलन गरेको जग्गाको कित्ता सङ्ख्याअनुसार यहाँ पाँच अवस्थाको चर्चा सान्दर्भिक देखिएको छ :

- चलनमा जम्मा १० भन्दा कम कित्ता छन्,
- चलनमा जम्मा १० कित्ता छन्,
- चलनमा १० भन्दा बढी तर २० वा सो भन्दा कम कित्ता छन्,
- चलनमा जम्मा २० कित्ता छन्, र
- चलनमा २० भन्दा बढी कित्ता छन्।

१) कृषि-चलनअन्तर्गत १० कित्ता भए प्रश्न ४.६ को पहिलो पृष्ठ सबै भरिन्छ। १० भन्दा कम कित्ताहरू भएमा यो पृष्ठमा सबै कित्ताहरुको विवरण भरिसके पछि भर्नु नपर्ने खाली ठाउँमा छड्के धर्को तानिदिनु पर्दछ । यसै पृष्ठको अन्तिम लहरमा (अर्थात्, "यस पृष्ठको जम्मा क्षेत्रफल" लेखिएको लहरमा) सम्बन्धित कृषि-चलनको सबै कित्ताको जम्मा क्षेत्रफल जोडेर लेख्नुपर्दछ।

यसै प्रश्नको दोस्रो पृष्ठमा कित्ताको विवरण लेख्नु नपर्ने भएको हुँदा छड्के धर्को तानिदिनु पर्दछ । त्यसपछि सो दोस्रो पृष्ठको "यस पृष्ठको जम्मा क्षेत्रफल" लेखिएको लहरमा तेर्सो धर्को तानेर "अघिल्लो पृष्ठको जम्मा क्षेत्रफल" लेखिएको लहरमा पहिलो पृष्ठको अन्तिम लहरमा लेखिएको जम्मा क्षेत्रफल जस्ताको तस्तै सार्नुपर्दछ। त्यसपछि "चलनको कुल क्षेत्रफल" लेख्ने ठाउँमा पनि यही क्षेत्रफल लेख्नुपर्दछ। अर्थात्, परिवारले चलनगरेको जग्गामा १० वा सो भन्दा

कम कित्ता भएमा पहिलो पृष्ठको "यस पानाको जम्मा क्षेत्रफल" मा लेखेको क्षेत्रफलनै "चलनको कुल क्षेत्रफल" हुन्छ ।

२) कृषि-चलनमा जम्मा २० कित्ता भए पहिलो र दोस्रो पृष्ठ पूरै भर्नु पर्दछ । कुनै कृषि-चलनमा १० भन्दा बढी तर २० भन्दा कम कित्ताहरू भएमा ४.६ प्रश्नको पहिलो पृष्ठ पूरै भर्नुपर्दछ । दोस्रो पृष्ठमा भर्नुपर्ने जति कित्ताको विवरण भरिसके पछि बाँकी कित्ताको लहरमा छड्के धर्को तानिदिनु पर्दछ । पहिलो पृष्ठको अन्तिम लहर र दोस्रो पृष्ठको अन्तिम तीन लहरमा पनि आवश्यक विवरण भर्नुपर्दछ ।

३) सम्बन्धित कृषि-चलनमा २० भन्दा बढी कित्ताहरू भएमा थप प्रश्नावलीको सेट प्रयोग गरी सोको सङ्ख्या प्रश्नावलीको पहिलो पृष्ठमा खुलाउनुपर्दछ ।

थप गरिएको प्रश्नावलीको कित्ताको कोड पनि आवश्यकताअनुसार २१, २२, २३, ... गरेर सच्याउनु पर्दछ । थप प्रश्नावलीको सेटमा २० कित्ता सम्मको क्षेत्रफलको जोड "अघिल्लो पृष्ठको जम्मा क्षेत्रफल" अन्तर्गत र पछिल्ला कित्ताहरूको क्षेत्रफलको जोड सोही पानाको "यस पृष्ठको जम्मा क्षेत्रफल" अन्तर्गत लेख्नुपर्छ, त्यसपछि दुवैको जोड "चलनको कुल क्षेत्रफल" अन्तर्गत लेख्नुपर्दछ ।

सिँचाइ भएको जगगाको क्षेत्रफल पनि यसैअनुसार भर्नुपर्दछ ।

४.७ चलन गरेको जम्मा जग्गाको कित्ताअनुसार भू-उपभोग

यस तालिकामा विवरण भर्दा तालिका ४.६ को महल-१ मा लेखिए बमोजिमका कित्ताहरूको क्रमशः उपभोग (Tenure) खुलाउनु पर्छ ।

४.७ चलन गरेको जग्गाको कित्ता अनुसार भू-उपभोग

कित्ता को कोड	परिवारको हकको जग्गा आफैँले चलन गरेको	अरूको हकको जग्गा हाल परिवारले चलन गरेको						अन्य प्रकारको उपभोग अन्तर्गत
		ठेकिएको		बाली बाँड्ने गरी	सेवा मजदुरी बापत	भोग बन्धक	अन्य शर्त अन्तर्गत	
		नगद तिर्ने गरी	जिन्सी तिर्ने गरी					
	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
०१								

जग्गाको उपभोग

जग्गाको उपभोगले चलन गरेको मध्ये कति जग्गा कृषक परिवारको आफ्नो हकको र कति अरूको हकको कुन कुन शर्तमा लिई चलन गरेको रहेछ भन्ने छुट्ट्याएर देखाउँछ । एउटा कृषि-चलन एक वा सोभन्दा बढी प्रकारको उपभोगअन्तर्गत सञ्चालन गरिएको हुन सक्छ । जग्गाको उपभोग सम्बन्धी तथ्याङ्क एउटै सन्दर्भ समयको (गणनाको दिनको) सङ्कलन गर्नुपर्दछ ।

जग्गाको क्षेत्रफल उल्लेख गर्दा प्रश्न नं. ४.६ मा उल्लेख भएको

	क्षेत्रफलको एकाइअनुसार नै बिघा/कट्ठा/धुर वा रोपनी/आना/पैसा हुनु पर्दछ। **एउटा कृषि–चलनअन्तर्गतका सबै कित्ताहरूको क्षेत्रफलको एकाइ एउटै हुनु पर्दछ।** जग्गाको उपभोगलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरिएको छ : अ) आफ्नो परिवारको हकको जग्गा आफैले चलन गरेको : महल-२ (आ) अरूको हकको जग्गा हाल परिवारले चलन गरेको : महल-३ देखि महल-८ सम्म (इ) अन्य प्रकारको उपभोगअन्तर्गत (जस्तैः स्वामित्वको विवाद रहेको वा प्रष्ट नभएको वा मुद्दा परेको) चलन गरेको जग्गा : महल-९
कित्ताको कोड *(महल १)*	कित्ताको कोड प्रश्न नं. ४.६ को तालिकाको महल २ मा दिइएको कित्ताको कोडअनुसार नै हुनु अनिवार्य छ। प्रश्नावली थपेको भए पनि प्रश्न नं. ४.६ जस्तै सच्याउनु पर्दछ।
परिवारको हकको जग्गा आफैंले चलन गरेको *(महल २)*	परिवारको हकको आफैले चलन गरेको जग्गा भनेको परिवारको आफ्नो स्वामित्वमा रहेको र उपभोग गर्ने सम्पूर्ण अधिकार समेत आफैमा निहित रहेको जग्गा हो। यस्तो जग्गामा आफ्नो स्वामित्वमा रहेको तर अरूलाई कुनै शर्तमा उपभोग गर्न दिएको जग्गा पर्दैन। कसैको पनि कानुनी स्वामित्वमा नरहेको भनी स्पष्ट भएको र कुनै व्यक्ति विशेषले लामो समय देखि (२० वर्ष देखि) बिना विवाद उपभोग गरिरहेको जग्गालाई उक्त व्यक्तिको स्वामित्वमा नै रहेको मानी यसैअन्तर्गत राख्नुपर्दछ।
अरुको हकको परिवारले चलन गरेको जग्गा	यसमा अरूको स्वामित्वमा रहेको तर हाल परिवारले जुनसुकै शर्तमा लिई उपभोग गरेको जग्गा पर्दछ। यी शर्तहरू निम्नानुसारका हुन सक्दछन् : ठेकिएको नगद वा जिन्सी तिर्ने, बाली बाँड्ने, सेवा मजदुरी बापत, भोग बन्धक, वा अन्य।
ठेकिएको नगद तिर्ने *(महल ३)*	जग्गा धनीलाई आपसी सहमतिको आधारमा निश्चित नगद तिर्ने गरी जग्गा लिई उपभोग गरेको जग्गा यसअन्तर्गत पर्दछ। यस्तो जग्गामा खेतीपातीको चाँजोपाँजो मिलाउने सम्पूर्ण अधिकार मुख्य कृषकको हुन्छ।
ठेकिएको जिन्सी तिर्ने *(महल ४)*	जग्गा धनीलाई तोकिएको मात्रामा बाली तिर्ने गरी कमाएको जग्गा यस शीर्षकअन्तर्गत पर्दछ। यसरी लिएको जग्गाको व्यवस्था गर्ने र उपभोग गर्ने जिम्मेवारी मुख्य कृषकको नै हुन्छ। यदि नगद र जिन्सी तिर्ने गरी कमाएको जग्गा छ भने नगद र जिन्सीमध्ये नगद बढी तिर्नुपर्ने रहेछ भने ठेकिएको नगदअन्तर्गत र जिन्सी बढी तिर्नुपर्ने रहेछ भने ठेकिएको जिन्सीअन्तर्गत राख्नुपर्दछ।
बाली बाँड्ने *(महल ५)*	यसअन्तर्गत उपभोग गरिएको जग्गामा जग्गाधनीसँग बाली बाँड्ने गरी (अधियाँ, बटैया, त्रिखण्डी आदि शर्तमा) मुख्य कृषकले जग्गाको उपभोग गरेको हुन्छ। बाली बाँड्ने अनुपात ठाउँ, कृषि उत्पादन र प्रचलनअनुसार फरक हुन सक्छ। कृषि-चलन सम्बन्धी प्राविधिक जिम्मेवारी मुख्य कृषकमा रहन्छ। तर जग्गाधनीले कृषि-चलनका लागि मल, बीउ, औजार तथा अन्य सहयोग प्रदान गरेको भने हुन सक्दछ।

सेवा मजदुरी बापत (महल ६)	यसअन्तर्गत जग्गाधनीले आफ्नो काम लगाएबापत ज्यालाको सट्टामा चलन गर्न दिएको जग्गा पर्दछ। यसका दुई प्रकार छन्। अ) ज्यालामा काम गर्ने कुनै कामदारले ज्यालाको सट्टा निश्चित जग्गा जग्गाधनीबाट चलन गर्न पाएको हुन्छ। यस्तो जग्गा निजले जग्गाधनीको काम गरुन्जेल चलन गर्न पाएको हुन्छ। (आ) सरकारी, धार्मिक सङ्घसंस्था वा अरू कसैको सेवा गरे बापत आंशिक रकम तिर्ने वा नतिर्ने गरी लिइएको जग्गा पनि यसैअन्तर्गत पर्दछ, जस्तै, मन्दिरको दैनिक पूजाआजा गरे बापत चलन गरेको मन्दिरको गुठी जग्गा।
भोगबन्धकअन्तर्गत (महल ७)	कृषक परिवारले जग्गाधनीलाई ऋण दिए बापत जग्गा लिई सो ऋण चुक्ता नहुन्जेल सम्म उपभोग गरिएको जग्गाहरू यसमा पर्दछन्। यस्ता जग्गाको खेतीपातीको चाँजोपाँजो मिलाउने जिम्मेवारी मुख्य कृषकको नै हुन्छ।
अन्य शर्त (महल ८)	माथि उल्लिखित शर्तहरूमा नपरेका अरूको हकको हाल परिवार आफैले कमाएको जग्गा (जस्तै बिना लगानी परिवारले चलन गरेको जग्गा, कसैले व्यक्तिगत नाता सम्बन्ध आदिको कारणले सित्तैमा कमाउन दिएको जग्गा) यसअन्र्तगत पर्दछन्।
अन्य प्रकारको उपभोग (महल ९)	माथि उल्लेख गरिएका दुई प्रकारका मुख्य शीर्षकअन्तर्गत उपभोग गरिएका जग्गाबाहेक चलन गरिएको अन्य जग्गा यसमा पर्दछ। स्वामित्वको विवादमा रही सोको निर्णय नहुन्जेल तात्कालिक व्यवस्थाको रूपमा चलन गर्न पाएको (जस्तै, उत्तराधिकार र स्वामित्वमा नरहेको कुरा स्पष्ट भएको) वा अतिक्रमण गरेर चलन गरेको सरकारी जग्गा पनि यसमा पर्छ।
२० भन्दा बढी कित्ता भएमा	कृषि-चलनमा २० कित्ता भन्दा बढी भएमा थप प्रश्नावली प्रयोगगर्ने तरिका माथि नै भनिसकिएको छ।
<u>उदाहरण</u>	*शेरबहादुर राईले चलनगरेको जम्मा १५-४-३ रोपनी जग्गाको उपभोग निम्न बमोजिम रहेछ :* *पहिलो कित्ता (घरघडेरी): १-१०-० रोपनी आफ्नो हकको आफैंले चलन गरेको,* *दोस्रो कित्ता (बारीमुनि): ०-१०-० रोपनी अर्कोसँग वार्षिक २ मुरी धान दिने गरी लिएको,* *तेस्रो कित्ता (पल्लोपाटो): ३-०-० रोपनी मध्ये २-०-० रोपनी आफ्नो हकको र १-०-० रोपनी अरूको हकको हाल नगद तिर्ने गरी कमाएको,* *चौथो कित्ता (बाटोमुनि): ५-०-० रोपनी अर्काको हकको जग्गा बाली बाँड्ने गरी कमाइरहेको,* *पाँचौं कित्ता (रातामाटा): ५-०-३ रोपनी आफ्नै हकको जग्गा आफैंले कमाइरहेको,* *यो विवरण तालिका ४.७ मा निम्नानुसार भर्नुपर्दछ।*

४.७ चलन गरेको जग्गाको कित्ता अनुसार उपभोग

कित्ताको कोड	परिवारको हकको जग्गा आफैँले चलन गरेको	अरूको हकको जग्गा हाल परिवारले चलन गरेको						अन्य प्रकारको उपभोगअन्तर्गत
		ठेकिएको		बाली बाँड्ने गरी	सेवा मजदुरीबापत	भोग बन्धक	अन्य शर्तअन्तर्गत	
		नगद तिर्ने गरी	जिन्सी तिर्ने गरी					
	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल	क्षेत्रफल
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
०१	१ १० ०							
०२			० १० ०					
०३	२ ० ०	१ ० ०						
०४				५ ० ०				
०५	५ ० ३							

यहाँ प्रत्येक कित्ताअनुसारको क्षेत्रफलको जोड प्रश्न नं. ४.६ मा उल्लेख भएको कित्ताको क्षेत्रफलसँग क्रमशः मिलेको हुनु पर्दछ ।

४.८ चलन गरेको जम्मा जग्गाको कित्तअनुसार भू–उपयोग

कृषिगणनाको लागि परिवारले चलन गरेको जम्मा जग्गालाई उपयोगअनुसार निम्न वर्गमा विभाजन गरिएको छः

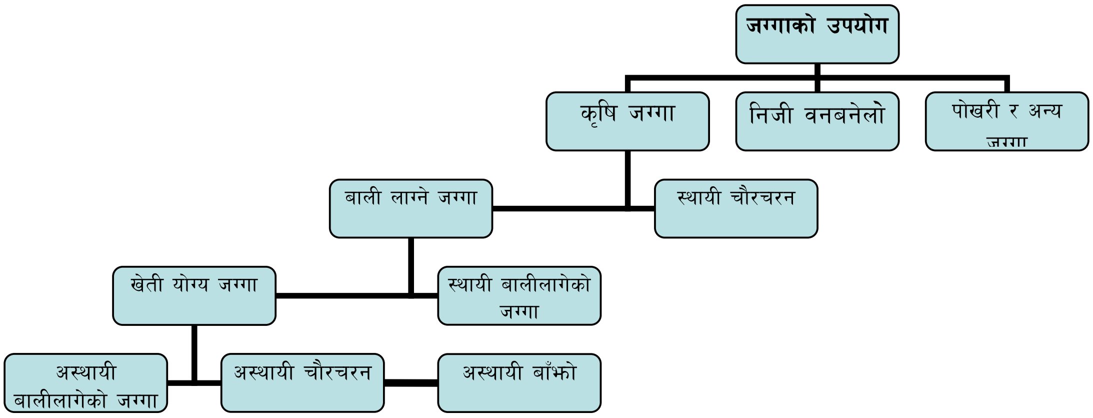

प्रश्न ४.८ को तालिकामा विवरण भर्दा तालिका ४.६ को महल-१ मा लेखिए बमोजिमका कित्ताहरूको क्रमशः उपयोग (Use) खुलाउनु पर्दछ। प्रश्नावली थपेको भए पनि प्रश्न नं. ४.६ जस्तै सच्याउनु पर्दछ।

४.८ चलन गरेको जग्गाको कित्ता अनुसार उपयोग								
कित्ता को कोड	**खेतीयोग्य जग्गा**			**स्थायी बाली लागेको जग्गा**	**स्थायी चौरचरन**	**निजी वन बनेलो**	**पोखरी**	**अन्य जग्गा (घर,घडेरी, गोठ, धन्सार आदि समेत)**
	अस्थायी बाली लागेको जग्गा	**अस्थायी चौरचरन**	**अस्थायी बाझो**					
	क्षेत्रफल	**क्षेत्रफल**	**क्षेत्रफल**	**क्षेत्रफल**	**क्षेत्रफल**	**क्षेत्रफल**	**क्षेत्रफल**	**क्षेत्रफल**
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
०१								

अस्थायी बाली लागेको जग्गा (महल २)

अस्थायी बाली लागेको सबै जग्गा यसअन्तर्गत पर्दछ। अस्थायी बाली भन्नाले एक वर्षको अवधिभित्र उत्पादन गरी बाली भित्र्याउने र अर्को बालीका लागि पुनः खनजोत गरी लगाउनु पर्ने किसिमका बालीहरू पर्दछन्। तर, लगाएको बाली भित्र्याउन एक वर्षभन्दा बढी समय लाग्ने भए तापनि यदि बोट समेत नष्ट गरिन्छ भने अस्थायी बालीअन्तर्गत नै पर्दछ, जस्तै : उखु। एक वर्षपछि अर्को बाली लगाइने र खनजोत गर्दा बोट डाँठ समेत नष्ट हुने बालीहरू पनि अस्थायी बालीअन्तर्गत पर्दछन्। अस्थायी बालीअन्तर्गत यी बालीहरू पर्दछन् : खाद्यान्न बाली, कोसे/दाल बाली, कन्दमूल बाली, तेल बाली, नगदे बाली, मसला बाली, तरकारी बाली, र भुइँघाँस बाली।

अस्थायी चौरचरन (महल ३)

अस्थायी खर्क तथा चौरचरनअन्तर्गतका जग्गाहरू भन्नाले पशुचरन वा आहारका लागि अस्थायी रुपमा खाली छोडिएको जग्गा भन्ने बुझिन्छ। खर्क तथा चौरचरन अस्थायी वा स्थायी हुन सक्दछ। कुनै खर्क तथा चौरचरन स्थायी हो कि अस्थायी भनेर छुटयाउन सामान्यतया ५ वर्षको अवधिलाई लिइन्छ। ५ वर्षभन्दा कम अवधि सम्मका यस्ता जग्गाहरू मात्र अस्थायी चौरचरनमा लिइन्छन् र सोभन्दा बढी अवधि भएका यस्ता जग्गाहरू स्थायी चौरचरनअन्तर्गत राख्नुपर्दछ।

अस्थायी बाँझो (महल ४)

यसअन्तर्गत कम्तीमा एक वर्ष र बढीमा ५ वर्षसम्म बाँझो राखिएको जग्गा पर्दछ। यसरी बाँझो छोडिएको जग्गा प्राकृतिक रूपमा घाँसपात उम्रेर ५ वर्षभन्दा कम समयदेखि चौरचरनको रूपमा प्रयोग भइरहेको छ भने त्यसलाई अस्थायी चौरचरनअन्तर्गत लिइन्छ र यदि सो अवधि ५ वर्षभन्दा बढी छ भने यस्तो जग्गालाई स्थायी चौरचरनअन्तर्गत लिनुपर्छ। लामो समयसम्म बाँझो रहेको जग्गामा दाउरा काठपातको रूपमा उपयोग हुन सक्ने रुखहरू भएमा वनबनेलोको शीर्षकअन्तर्गत राख्नुपर्दछ।

अस्थायी रूपमा बाँझो रहेको जग्गा अनुपयोगी जग्गा (Waste land)

को रूपमा परिवर्तन भएमा “अन्य जग्गा”मा राख्नुपर्दछ। एक वर्ष भन्दा कम अवधिका लागि बाँझो छाडिएको वा छाड्ने उद्देश्यले राखिएको जग्गा अस्थायी बाँझोमा पर्दैन।

कृषिगणनाको सन्दर्भ समयमा बाँझो रहेको तर छिट्टै बाली लाग्ने जग्गा जुन बाली लगाइने हो त्यसै बालीमा गणना गरिन्छ। अस्थायी बाँझोमा गणना गरिँदैन।

माथि उल्लिखित बाहेकका जग्गाहरू पनि यसअन्तर्गत नै पर्दछन् जस्तैः बाढीले अस्थायी रूपमा एक सन्दर्भ वर्षको लागि क्षति पुऱ्याएको जग्गा वा बाली लगाउन तयार पारिएको तर कुनै कारणले बाली नलगाएको जग्गा आदि।

ओतमा रहेको जग्गा

छानो वा छाप्रोको ओतमा लगाएको स्थायी, अस्थायी सबै बालीले ढाकेको जग्गा यसअन्तर्गत पर्दछ। कृषकले आफ्नो उपयोगको लागि ओतमा लगाएको नर्सरी आदिको क्षेत्रफल पनि यसैअन्तर्गत पर्दछ। प्रश्नावलीमा ओतमा रहेको जग्गालाई वर्गीकरणमा राखी लेख्नु नपर्ने हुनाले यसरी ओतमा रहेको जग्गामा अस्थायी बाली लगाइएको छ भने अस्थायी बाली लागेको जग्गाको क्षेत्रफलमा राख्नुपर्छ र स्थायी बाली लगाइएको छ भने स्थायी बाली लागेको जग्गामा राख्नुपर्छ।

स्थायी बालीलागेको जग्गा (महल ५)

एक पटक उत्पादन लिएपछि पुनः रोप्नु नपर्ने र धेरै वर्षसम्म उत्पादन दिइरहने बाली लागेको जग्गा स्थायी बाली लागेको जग्गामा गणना गरिन्छ, जस्तै : फलफूल लगाएको जग्गा, नर्सरी भएको जग्गा आदि। तर, वनबनेलोका लागि लगाइएको नर्सरीले ढाकेको जग्गालाई वनबनेलोको क्षेत्रफलमा नै राख्नुपर्दछ। नर्सरीमा बेच्न वा अन्यत्र सार्नका लागि उमारिएका साना बिरुवा हुन्छन्। संयुक्त बाली (स्थायी र अस्थायी मिसाएर लगाइएको) लागेको जग्गालाई विशेष ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ। यस्तो अवस्थामा संयुक्त बाली लागेको जम्मा क्षेत्रफलबाट अस्थायी बालीले ओगटेको अनुमानित क्षेत्रफल घटाएर बाँकी क्षेत्रफल स्थायी बालीको क्षेत्रफल अर्न्तरगत (महल ५) मा र अस्थायी बालीले ओगटेको अनुमानित क्षेत्रफल अस्थायी बाली अर्न्तरगत (महल २) मा लेख्नुपर्दछ। प्रश्नावलीको तालिका नं. ५.३ को महल ६ को सन्दर्भमा भने संयुक्त बाली लागेको जग्गाको क्षेत्रफल पुरै संयुक्त बाली लागेको क्षेत्रफल अर्न्तरगत महल ६ मा लेख्नुपर्दछ।

कृषिगणनामा स्थायी बालीअन्तर्गत निम्नलिखित बालीहरू समावेश गरिएका छन् : अमिलो जातका फलफूलहरू, अमिलो जातबाहेक अन्य फलफूलहरू, र चिया, कफीजस्ता अन्य स्थायी बालीहरु।

स्थायी चौरचरन (महल ६)

यसअन्तर्गत स्थायी रूपमा (५ वर्ष वा सोभन्दा बढी) चौरचरनका लागि छाडिएको वा प्राकृतिक रूपबाट उम्रिएको जङ्गली घाँसको मैदान वा पशु चरनले ढाकेको जग्गा पर्दछ। स्थायी चौरचरनमा आफैं उम्रिएका (खास गरी चौरचरनका रुख तथा झाडी) बुटाबुटीहरू भएको जग्गा पर्दछ।

निजी वनबनेलो (महल ७)	यसमा चलनभित्र आफै उम्रिएको वा रोपिएको वनबनेलो पर्दछ। यसबाट काठ, दाउरा, लकडी र अन्य वनजन्य वस्तुहरू प्राप्त गरिन्छ। संरक्षणका लागि वनबनेलोको खेती गरिएको वा लहर मिलाएर वा नमिलाई झ्याम्म पारेर लगाएको अथवा रुखका बुटाबटीहरू, बाँसको झ्याङ र अन्य वनस्पतिले ढाकेको जग्गाहरू निजी वनबनेलोको क्षेत्रफलमा समावेश गर्नुपर्दछ। निजी वनबनेलो अन्तर्गतका बाँसका झ्याङहरूलाई स्थायी बाली अन्तर्गत गणना गर्नु हुँदैन। मनोरञ्जनको उद्देश्यले मात्र राखिएको वनबनेलोको जग्गालाई भने अन्य कतै उल्लेख नगरिएका चलनमा रहेका जग्गामा उल्लेख गर्नुपछ
पोखरी (महल ८)	माछापालन गर्न, गाईबस्तुहरूलाई पानी खुवाउन वा सिँचाइ गर्नको लागि जग्गा खनी बनाएको वा आफै पानी जमी खेती गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेको कृषि-चलन भित्रको जग्गालाई पोखरी भनिन्छ। यसरी रहेको पोखरीमा माछा पालिएको वा त्यतिकै रहेको पनि हुनसक्छ।
अन्य जग्गा (महल ९)	यसमा अन्यत्र कतै उल्लेख नगरिएका कृषि-चलनअन्तर्गतका उत्पादक, अनुत्पादक सबै जग्गा पर्दछन्।
	तरकारीको रूपमा पनि प्रयोग गर्न सकिने वा गाईवस्तुको गोठ, सोतर आदि कार्यमा पनि प्रयोग गर्न सकिने, जस्तै : निगालो, बेत, नरकट, काफल, ऐसेलुका बोट र फलहरू उत्पादन हुने जग्गा यसअन्तर्गत पर्दछन्। यसमा साधारणतया खेती गर्न, आवश्यक पर्नेभन्दा बढी परिश्रम गरेमा उत्पादक बनाउन सकिने जग्गा पनि पर्दछन्।
	यहाँ मुख्य कृषकले सो जग्गा कुन रूपमा राख्न चाहेको हो भन्ने कुरामा बढी जोड दिनुपर्दछ। अस्थायी बाँझो, स्थायी बाँझो, स्थायी चौरचरन, अन्य सबै जग्गा खेती योग्य तर हाल खेती नगरिएको जग्गा र अन्तिम महलमा लेखिएका जग्गा बीचको अन्तर छुट्याउँदा विशेष गरी यस्तो स्थिति आइपर्छ र कृषकको जवाफलाई नै आधार मान्नुपर्दछ।
	कृषि-चलनअन्तर्गतका घर, घडेरी, गोठ, धन्सार आदिले चर्चेको जग्गा, आँगन, सडक अथवा गल्ली, सामान तथा औजार, भण्डार गर्न प्रयोग गरिएको खुला ठाउँ, खेर गएको जग्गा, फूलको नर्सरी र माथि विभिन्न क्षेत्रमा उल्लेख नगरिएको कृषि-चलनका जग्गाहरू पनि यसैमा पर्दछन्। अर्थात्, कृषि-चलनअन्तर्गत पर्ने तर अन्य कुनै महलमा नपर्ने कुनै जग्गा छ भने यस महलमा राख्नुपर्छ।
ध्यान दिनुपर्ने कुरा	यस प्रश्नमा पनि प्रश्न नं. ४.६ बमोजिमका कित्ताहरूको क्षेत्रफल क्रमशः लेख्नुपर्छ। क्षेत्रफलको एकाइ प्रश्न नं. ४.६ मा खुलाए बमोजिमको हुनुपर्दछ। कित्ताअनुसार जग्गाको उपयोग (Land Use) महल-२ देखि महल-९ सम्मका विभिन्न वर्गीकरणमा खुलाएर लेख्नुपर्छ र अन्तिम हरफमा विभिन्न उपयोगअनुसारको सबै कित्ताको जोड लेख्नुपर्छ। उदाहरणका लागि शेरबहादुर राईले चलन गरेको जम्मा जग्गाको उपयोगको स्थिति देहायबमोजिम रहेछ :

उदाहरण

पहिलो कित्ता (घरघडेरी) : जम्मा १-१०-० रोपनी जग्गामध्ये १-०-० रोपनी जग्गामा वर्षा याममा धान रोपेको, हिउँदमा आधा जग्गामा तोरी छरेको, बाँकीमा आलु र अरु तरकारी लगाएको रहेछ र ०-१०-० रोपनी जग्गा घरघडेरी गोठ, आँगनले ढाकेको रहेछ,

दोस्रो कित्ता (बारीमुनि) : जम्मा ०-१०-० रोपनीको पुरै कित्तामा वर्षामा धान रोपेको र हाल तोरी छरिएको रहेछ,

तेस्रो कित्ता (पल्लोपाटो) : जम्मा ३-०-० रोपनी जग्गामध्ये १-०-० रोपनीमा अम्बा, सुन्तलाका बिरुवाहरू बराबरी मिसाएर लगाइएका रहेछन् । बाँकी २-०-० रोपनीमा मकै छरिएको रहेछ ।

चौथो कित्ता (बाटोमुनि) : जम्मा ५-०-० रोपनी जग्गामध्ये १-०-० रोपनीमा वर्षामा घैया धान छरी हिउँदमा गहुँ र तोरी मिसाएर छरिएको रहेछ र बाँकी ४-०-० रोपनीमा वर्षामा धान रोपेर हाल गहुँ छरिएको रहेछ ।

पाँचौँ कित्ता (रातामाटा) : जम्मा ५-०-३ रोपनी जग्गामध्ये ०-१०-० रोपनीमा गाईवस्तु चराउने खाली छोडिएको रहेछ, ०-६-३ मा हिउँदे र वर्षे तरकारी खेती गरिएको रहेछ । ३-१०-० रोपनी जग्गा खोँचमा परेको रहेछ र काँडा, काफल, ऐँसेलुका बोट र वनबनेलोले ढाकेको रहेछ र ०-६-० रोपनीमा पोखरी रहेछ ।

यो विवरण तालिका ४.८ मा निम्नानुसार भर्नुपर्दछ ।

४.८ चलन गरेको जग्गाको कित्ता अनुसार उपयोग

कित्ता को कोड	खेतीयोग्य जग्गा									स्थायी बाली लागेको जग्गा			स्थायी चौरचरन			निजी वन बनेलो			पोखरी			अन्य जग्गा		
	अस्थायी बाली लागेको जग्गा			अस्थायी चौरचरन			अस्थायी बांझो																	
	क्षेत्रफल			क्षेत्रफल			क्षेत्रफल			क्षेत्रफल			क्षेत्रफल			क्षेत्रफल			क्षेत्रफल			क्षेत्रफल		
(१)	(२)			(३)			(४)			(५)			(६)			(७)			(८)			(९)		
०१	१	०	०																			०	१०	०
०२	०	१०	०																					
०३	२	०	०							१	०	०												
०४	५	०	०																					
०५	०	६	३	०	१०	०										३	१०	०	०	६	०			

यहाँ प्रत्येक कित्ताअनुसारको क्षेत्रफलको जोड प्रश्न नं. ४.६ मा उल्लेख भएको कित्ताको क्षेत्रफलसँग क्रमश: मिलेको हुनुपर्दछ ।

भाग ५ : अस्थायी तथा स्थायी बालीहरू

५.१ कित्ताअनुसार अस्थायी बालीको क्षेत्रफल र उत्पादन

यो प्रश्नको तालिकामा अस्थायी (मौसमी) बाली लागेको बालीको नाम, क्षेत्रफल र उत्पादन कित्ताअनुसार उल्लेख गरिन्छ। यहाँ पनि क्षेत्रफलको एकाइ प्रश्न नं. ४.६ मा खुलाए बमोजिमको हुनुपर्दछ। यो तालिका निम्न बमोजिम भर्नुपर्दछ।

५.१ कित्ता अनुसार अस्थायी बालीको क्षेत्रफल र उत्पादन							
क्र. सं.	कित्ताको नाम	कित्ताको कोड	बालीको नाम	बालीको कोड	क्षेत्रफल	उत्पादन	
						क्वीन्टल	के.जी.
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	
०१							

क्रम सङ्ख्या (महल १)

यस महलमा दिएको सङ्ख्या प्रत्येक हरफको क्रमसङ्ख्या हो, कित्ताको कोड होइन।

कित्ताको नाम (महल २)

यस महलमा प्रश्न नं. ४.६ बमोजिमका प्रत्येक कित्ताहरूको नाम कित्ता कोडअनुसार मिलाएर क्रमैसँग लेख्नुपर्दछ। कुनै कित्तामा सन्दर्भ वर्षभित्र एकभन्दा बढी किसिमका अस्थायी बाली लागेको भएमा कित्ताको नाम दोहोर्‍याएर अर्को लहरमा लेख्नुपर्दछ र सो कित्तामा लागेको प्रत्येक बालीको क्षेत्रफल लेख्नुपर्दछ। एउटा कित्तामा सन्दर्भ वर्ष भित्र एकै प्रकारको बाली एक पटक भन्दा बढी पटक लगाएको भए सो कित्तामा लागेको बालीको क्षेत्रफल तथा उत्पादन एकमुष्ट जोडेर बालीको नाम सहित एउटै लहरमा लेख्नुपर्दछ।

नोटः खासगरी तरकारी बालीहरु एउटै कित्तामा दुई वा तीन पटक सम्म लगाइएको हुनसक्छ तसर्थ त्यस्ता बालीहरुको क्षेत्रफल लेख्दा ध्यान दिनुपर्दछ।

यसरी पहिलो कित्तामा लगाइएका सबै बालीको विवरण लेखिसकेपछि मात्र अर्को कित्ताको विवरण भर्न शुरु गर्नुपर्छ। यही प्रक्रियाबाट प्रत्येक कित्ताहरूमा लगाइएका बालीको विवरण भर्दै जानुपर्दछ। प्रत्येक कित्तामा अस्थायी बाली लागे नलागेको अनिवार्य रूपमा सोध्नुपर्दछ, यदि कुनै कित्तामा सन्दर्भ वर्ष भित्र अस्थायी बाली लगाइएको छैन भने सो कित्ताको विवरण भर्नु पर्दैन।

कित्ताको कोड (महल ३)

यस महलमा महल-२ मा लेखिएका कित्ताको कोड प्रश्न ४.६ बमोजिम लेख्नुपर्दछ।

बालीको नाम (महल ४)

यस महलमा महल-२ मा उल्लेख भएबमोजिमका कित्तामा लगाइएको अस्थायी बालीको नाम लेख्नुपर्दछ।

खाद्यान्न बाली	धान, गहुँ, मकै, कोदो, जौ/उवा, फापर र अन्य खाद्यान्न बाली (जस्तै : चिनु, कागुनो, जुनेलो, राई आदि)।
कोसे/दाल बाली	भटमास, मास, रहर, खेसरी, मुसुरो, चना, केराउ, गहत, बोडी, मुगी र अन्य दाल बाली (जस्तै : मस्याङ, राजमा सिमी, बकुला आदि)।
कन्दमूल बाली	हिउँदे आलु, वर्षे आलु, सखरखण्ड, पिँडालु र अन्य कन्दमूल बाली (जस्तै : तरुल, ओल आदि)।
तेल बाली	तोरी, सस्यूँ, बदाम, आलस, तिल, भ्रुसे तिल र अन्य तेल बाली (जस्तै : रायो, सूर्यमुखी, आदि)।
नगदे बाली	उखु, सनपाट, सुर्ती र अन्य नगदे बाली (जस्तै : कपास)।
मसला बाली	खुर्सानी, प्याज, लसुन, अदुवा, हलेदो, धनियाँ तथा अन्य मसला बाली (जस्तै : मेथी)।
तरकारी बाली	वर्षे र हिउँदे तरकारीहरू - काउली, बन्दागोभी, गोलभँडा, भण्टा, करेलो, भिंडी, भिंडे खोर्सानी, काँक्रो, फर्सी, लौका, घिरौँलो, इस्कुस, परवर, सिमी, बोडी, ब्रोकाउली, रायोको साग, मूला, गाजर, आदि। मसला बालीलाई यदि तरकारीको रूपमा प्रयोग गरिन्छ भने सो लागेको क्षेत्रफललाई तरकारी बालीअन्तर्गत राख्नुपर्छ (जस्तै : प्याज, लसुन, धनियाँ आदि मसला बालीलाई हरियो सागको रूपमा खाने भए अन्य तरकारी बालीअन्तर्गत लेख्नुपर्दछ। अन्य तरकारी अन्तर्गत - चिचिण्डो, कुभिण्डो, कर्कलो, चुकन्दरजस्ता तरकारी पनि पर्दछन्।
भुइँघाँस	गाईबस्तुको आहारको निमित्त कृषक परिवारले आफ्नो चलन भित्रको खेतबारी, अन्य खाली जग्गा र खेतबारीको कान्लाहरुमा लगाएको एक वर्षे भुइँघाँसहरु यसमा पर्दछन्। यस्ता भुइँघाँस दुई प्रकारका हुन्छन् - हिउँदे र वर्षे घाँस। *बर्सिम, जै, केराउ, भेच आदि हिउँदे भुइँघाँस हुन्। वर्षे भुइँघाँसमा भटमास, मकै, मकैचरी, जोआर, बाजरा, बोडी आदि पर्दछन्।*
बालीको कोड (महल ५)	यस महलमा महल-४ मा उल्लेख भए बमोजिमको अस्थायी बालीको कोड यसै प्रश्नको दायाँपट्टि दिएको कोड अनुसार लेख्नुपर्दछ।
क्षेत्रफल (महल ६)	यस महलमा महल-४ मा लेखिएका अस्थायी बाली लागेको क्षेत्रफल (बिघा/कट्ठा/धुर वा रोपनी/आना/पैसामा) उल्लेख गर्नुपर्दछ।
उत्पादन (महल ७)	यहाँ महल-४ मा लेखिएका अस्थायी बाली मध्ये यी बालीको मात्र उत्पादन (क्वीन्टल/केजीमा) उल्लेख गर्नुपर्दछ : **चैते धान, वर्षे धान, घैया धान, गहुँ, हिउँदे/बसन्ते मकै, वर्षे मकै, कोदो, जौ/उवा, फापर, भटमास, मास, मुसुरो, हिउँदे आलु, वर्षे आलु, तोरी/सस्युँ, उखु, अदुवा, हलेदो, काउली, बन्दागोभी, र गोलभँडा**। उत्पादन उल्लेख गर्दा उत्पादन परिमाण नछुटोस् भन्नाका लागि कृषक परिवारले सन्दर्भ वर्षभित्र लगाएको प्रत्येक बालीको उत्पादित परिमाण (घरायसी उपयोग गरेको परिमाण र बिक्री गरेको परिमाण समेत जोडी) महल ७ मा एकमुष्ट क्वीन्टल र के.जी. मा लेख्नुपर्छ।

कुनै ठाउँ विशेषका कृषक परिवारहरूले आफूले उत्पादन गरेको विभिन्न बालीको उत्पादन परिमाण क्वीन्टल र किलोग्राममा बताउन नसक्ने र स्थानीय चलनचल्तीको एकाइ जस्तैः मुरी, पाथी, मुठा, डालो, डोको, भारी आदिमा पनि बताउने गर्दछन् । यसरी कृषकले आफूले उत्पादन गरेको बालीको परिमाण जुनसुकै स्थानीय एकाइमा भनेमा पनि त्यसलाई कुनै न कुनै तरिकाले क्वीन्टल र के.जी. मा रूपान्तर गरी लेख्नु अनिवार्य हुन्छ ।

मुरी, पाथी र गुन, मानीको के.जी.मा रुपान्तर तालिका अनुसूची ८ मा दिइएको छ ।

उत्पादन लेख्नु नपर्ने बालीको हकमा उत्पादनको महल ७ मा तेर्सो धर्को तानिदिनु पर्दछ ।

५.२ कित्ताअनुसार स्थायी बालीको क्षेत्रफल र उत्पादन

यो प्रश्नको तालिकामा कित्ताअनुसार (प्रश्न ४.८ मा लेखिएका कित्ताअनुसार) स्थायी बाली लागेको क्षेत्रफल, बालीको नाम र बोट सङ्ख्या उल्लेख गरिन्छ । केही स्थायी बालीको उत्पादन समेत लेख्नुपर्छ । स्थायी बालीहरू अमिलो जातका, गैरअमिलो जातका र अन्य जातका स्थायी बाली गरी तीन भागमा बाँडिएका छन् ।

अमिलो जातका फलफूलहरु

सुन्तला, जुनार, कागती, निबुवा, मोसम/चाक्सी र अन्य अमिलो जातका फलफूलहरू (जस्तै : भोगटे, ज्यामिर, अमला, नेमु,) ।

अमिलो जात बाहेक अन्य फलफूलहरु

आँप, केरा, अम्बा, रुखकटहर, भुइँकटहर, लिची, स्याउ, नास्पाती, आरु/आरुबखडा, मेवा, अनार, नरिवल, ओखर, सुपारी र अन्य फलहरू (जस्तै : जामुन, दाख, लप्सी) ।

अन्य स्थायी बालीहरु

अन्य स्थायी बालीहरूमा चिया, कफी, अलैंची, अम्रिसो, खर, डाले घाँस, वहुवर्षे घाँस, बाँस पर्दछन् ।

स्थायी बाली लागेको विवरण भर्दा बगैंचाको रूपमा लगाएको र छरिएर रहेको बोटहरूको सङ्ख्या छुट्टाछुट्टै भर्नुपर्छ । बगैंचाको रूपमा लगाएको फल लाग्ने उमेरका बोटले ओगटेको र फल नलाग्ने बोटले ओगटेको क्षेत्रफल र सो क्षेत्रफलमा भएका बोट सङ्ख्या छुट्टाछुट्टै खुलाउनु पर्दछ । बगैंचाको रूपमा नलगाई छरिएका केही बोट छन् भने त्यस्ता बोट मध्ये फल लाग्ने र फल नलाग्ने बोट सङ्ख्या छुट्टाछुट्टै लेख्नुपर्छ ।

५.२ कित्ता अनुसार स्थायी बालीको क्षेत्रफल र उत्पादन

क्र. सं.	कित्ताको नाम	कित्ताको कोड	बालीको नाम	बाली को कोड	बगैंचाको रूपमा लगाएको बाली				छरिएको बोटसङ्ख्या		उत्पादन	
					फल लाग्ने उमेरको		फल नलाग्ने उमेरको					
					क्षेत्रफल	बोट सङ्ख्या	क्षेत्रफल	बोट सङ्ख्या	फल लाग्ने	फल नलाग्ने	क्वीन्टल	केजी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(६)	(७)	(१०)	(११)	(१२)	
०१												

क्रम सङ्ख्या (महल १)	यस महलमा दिइएको सङ्ख्या प्रत्येक हरफको क्रमसङ्ख्या हो, कित्ताको कोड होइन ।
कित्ताको नाम (महल २)	यस महलमा प्रश्न नं. ४.८ बमोजिमका स्थायी बाली लागेको प्रत्येक कित्ताको नाम लेख्नुपर्छ। कुनै कित्तामा एकभन्दा बढी किसिमका स्थायी बाली भएमा कित्ताको नाम दोहोऱ्याएर लेख्नुपर्छ। यसरी पहिलो कित्तामा भएका सबै स्थायी बालीको विवरण लेखिसकेपछि मात्र अर्को कित्ताको विवरण भर्न शुरु गर्नुपर्छ। यही प्रक्रियाबाट प्रत्येक कित्ताहरूमा भएका स्थायी बालीको विवरण भर्दै जानु पर्दछ। प्रत्येक कित्तामा स्थायी बाली भए नभएको अनिवार्य रूपमा सोध्नुपर्दछ, कुनै कित्तामा स्थायी बाली लगाइएको छैन भने सो कित्ताको विवरण भर्नु पर्दैन ।
कित्ताको कोड (महल ३)	यस महलमा कित्ताको कोड लेख्दा प्रश्न ४.६ को महल-२ मा लेखिए बमोजिमको कोड लेख्नुपर्दछ ।
बालीको नाम (महल ४)	महल-२ मा उल्लेख भए बमोजिमका कित्तामा लगाइएको स्थायी बालीको नाम यस महलमा लेख्नुपर्छ ।

स्थायी बालीको नाम र कोड						
अमिलो जात	६५. **सुन्तला**	६६. **जुनार**	६७. **कागती**	६८. निबुवा	६९. मोसम/चाक्सी	७०. अन्य अमिलो जात
अमिलोबाहेक अन्य	७१. **आँप**	७२. **केरा**	७३. अम्बा	७४. रुखकटहर	७५. भुइँकटहर	७६. लिची
	७७. **स्याउ**	७८. नास्पाती	७९. आरु	८०. मेवा	८१. अनार	८२. नरिवल
	८३. ओखर	८४. सुपारी	८५. अन्य फल			
अन्य स्थायी बाली	८६. चिया	८७. कफी	८८. अलैंची	८९. अम्रिसो	९०. खर	९१. डाले घाँस
	९२. बहु वर्षे घाँस		९३. बाँस			

बालीको कोड (महल ५)	स्थायी बाली नाम र कोड प्रश्नावली पानाको तलपट्टि दिइएको छ ।
बगैंचाको रुपमा लगाइएको	यसमा बिरुवाहरू, रुखहरू तथा झाडीहरू साधारणतया क्रमबद्ध र व्यवस्थित तरिकाबाट लगाइएका हुन्छन्। बिरुवाहरू, रुखहरू तथा झाडीहरू व्यवस्थित र क्रमबद्धरूपले नलगाइएका भए तापनि बाक्लो गरी लगाइएको भएमा बगैंचाको रूपमा लगाइएको मानिनेछ ।
फल लाग्ने उमेरको	यसमा फल दिने वा अन्य किसिमका उत्पादनशील स्थायी बाली पर्दछन्। धेरैजसो रुखहरू निश्चित उमेरपछि उत्पादनशील हुन्छन्। यस उमेरका स्थायी बालीले मौसमी वा अन्य कुनै कारणले गणनाको वर्षमा फल नदिएको भए तापनि फल दिने उमेरमै समावेश गर्नुपर्दछ। पुराना रुखहरू वा अन्य कुनै कारणले लामो समयदेखि फल दिन छाडेका रुखहरू छुट्टयाउन सकिने भए फल दिने उमेरका रुखहरूमा गणना गर्नु हुँदैन। फल नलाग्ने उमेरका रुख सङ्ख्या पनि लेख्नुपर्ने भएकोले सो पनि छुट्टयाउनु पर्दछ।

	कुनै बगैंचामा फल लाग्ने र नलाग्ने उमेरका बोट मिसिएका छन् भने औसत हिसाबले फल लाग्ने वा नलाग्ने बोटले ओगटेको क्षेत्रफल छुट्टयाउन सकिन्छ भने छुट्टयाएर लेख्नुपर्छ र नसकिने भएमा फल लाग्ने वा नलाग्ने कुनले बढी क्षेत्रफल ओगटेको छ, त्यसअन्तर्गत सो क्षेत्रफल लेख्नुपर्छ ।
फल लाग्ने उमेरको बाली भएको क्षेत्रफल (महल ६)	यस महलमा महल-४ मा लेखिएका स्थायी बाली बगैंचाको रूपमा लगाइएको भए सोमध्ये फल लाग्ने उमेरको बोटले ओगटेको बगैंचाको क्षेत्रफल (बिघा/कट्ठा/धुर वा रोपनी/आना/पैसा मा) यस महलमा लेख्नु पर्दछ ।
फल लाग्ने उमेरको बोट सङ्ख्या (महल ७)	महल-४ मा लेखिएका स्थायी बाली बगैंचाको रूपमा लगाइएको भए सोमध्ये फल लाग्ने उमेरको बोट सङ्ख्या यस महलमा लेख्नुपर्दछ ।
फल नलाग्ने उमेरको	फल नलाग्ने उमेरका रुख वा बोट भन्नाले कलिलो भई फल लाग्न सुरु नभएका बोट वा पुरानो भई फल नलाग्ने भएका बोटलाई जनाउँछ ।
फल नलाग्ने उमेरको बाली भएको क्षेत्रफल (महल ८)	यस महलमा महल-४ मा लेखिएका स्थायी बाली बगैंचाको रूपमा लगाइएको भए सो मध्ये फल नलाग्ने उमेरको बोटले ओगटेको बगैंचाको क्षेत्रफल (बिघा/कट्ठा/धुर वा रोपनी/आना/पैसा मा) लेख्नुपर्दछ ।
फल नलाग्ने उमेरको बोट सङ्ख्या (महल ९)	यस महलमा महल-४ मा लेखिएका स्थायी बाली बगैंचाको रूपमा लगाइएको भए सोमध्ये फल नलाग्ने उमेरको बोट सङ्ख्या उल्लेख गर्नुपर्छ ।
चिया बगैंचा	कृषि-चलनभित्र रहेको चिया खेतीको विवरण पनि माथि उल्लेख गरिएको स्थायी बाली बमोजिम भर्नुपर्छ । यसमा पात टिप्ने बेला भएकोलाई फल लाग्ने उमेरको क्षेत्रफल अन्तर्गत र पात टिप्ने बेला नभएकोलाई फल नलाग्ने उमेरको क्षेत्रफल अन्तर्गत लेख्नुपर्छ । यसमा बोट सङ्ख्या उल्लेख गर्नुपर्दैन ।
कफी	कफी खेतीमा उत्पादन लिने समय भएकोलाई फल लाग्ने उमेरको क्षेत्रफलअन्तर्गत र उत्पादन लिने बेला भैनसकेकोलाई फल नलाग्ने उमेरको क्षेत्रफल अन्तर्गत लेख्नुपर्दछ । यसमा बोट सङ्ख्या पनि लेख्नुपर्दछ ।
अलैंची	अलैंची खेतीको विवरण पनि चिया खेतीमा जस्तै गरेर भर्नुपर्छ । यसमा अलैंची दाना टिप्ने बेला भएकोलाई फल लाग्ने उमेरको क्षेत्रफल अन्तर्गत र दाना टिप्ने बेला नभएकोलाई फल नलाग्ने उमेरको क्षेत्रफल अन्तर्गत लेख्नुपर्छ । यसमा बोट सङ्ख्या उल्लेख गर्नुपर्दैन ।
अम्रिसो र खर	अम्रिसो र खरबारीले ओगटेको क्षेत्रफल मात्र फल नलाग्ने क्षेत्रफल अन्तर्गत उल्लेख गर्नुपर्छ ।
डाले घांस	डाले घाँसमा किम्बु, चुलेत्रो, इपिलइपिल, दुधिलो, भीमल, बडहर, टाँडी, कोइरालो, निमारो जस्ता घाँसका रुखहरु पर्दछन् । यी घाँसका रुखहरु कृषि-चलनभित्र बगैंचाको रूपमा लगाइएको भए सोको क्षेत्रफल र बोट सङ्ख्या लेख्नुपर्छ, र बोटहरु छरिएर रहेको भए सोको सङ्ख्या मात्र लेख्नुपर्छ । क्षेत्रफल लेख्दा एकमुष्ठ क्षेत्रफल फल लाग्ने उमेरको क्षेत्रफलअन्तर्गत लेख्नुपर्छ ।

बहु वर्षे घाँस	पशुका लागि उपयुकत बहु वर्षे घाँसहरुमा नेपियर, स्टाइलो, अम्रिसो, राइ घाँस, सेतो क्लोभर, ज्वाइन्ट भेच, पास्पालम, मोलासेस, सेटारिया, कक्स्फुट, कुड्जु, ग्लाइसिन, सेन्ट्रोसिमा, सिराट्रो, डेस्मोडियम, ल्यावल्याव आदि पर्दछन् । यस्ता घाँसहरु एक पटक लगाएपछि वर्षौंसम्म घाँस उत्पादन गर्न सकिन्छ । बहु वर्षे घाँसको फल लाग्ने र नलाग्ने दुवैको क्षेत्रफल एकमुष्ठ महल ६ (फल लाग्ने उमेरको क्षेत्रफल) मा लेख्नु पर्दछ ।
बाँसघारी	यसमा बाँसघारीले ओगटेको क्षेत्रफल र यस अन्तर्गत लागेका घारी सङ्ख्या लेख्नुपर्छ । क्षेत्रफल लिन सम्भव नभए घारी सङ्ख्या मात्र लेख्नुपर्छ । निगालोले ओगटेको क्षेत्रफल पनि यसै अन्तर्गत लेख्नुपर्छ । यसलाई फल नलाग्ने उमेरको क्षेत्रफल अन्तर्गत लेख्नुपर्छ । यहाँ ध्यान दिनु पर्ने के छ भने निजी वनबनेलो अन्तर्गत भएका बाँस यहाँ समावेश गर्नुहुँदैन ।
छरिएका बोट	यसमा छरिएर वा अलगअलग रहेका रुख तथा बिरुवाहरू समावेश हुन्छन् । जसको क्षेत्रफल निर्धारण गर्न अप्ठ्यारो हुन्छ । अस्थायी बाली लागेका कित्ताहरुमा पनि विभिन्न प्रकारका फलफूल तथा डाले घाँसका बोटहरु हुनसक्दछन् । यस्ता बोटहरु पनि कित्ता अनुसार छरिएको बोट सङ्ख्या अन्तरगत गणना गर्नुपर्दछ ।
फल लाग्ने छरिएकाबोट सङ्ख्या (महल १०)	बगैंचाको रूपमा नभएर छरिएर रहेका फल-लाग्ने बोट सङ्ख्या यस महलमा लेख्नुपर्दछ ।
फल नलाग्ने छरिएकाबोट सङ्ख्या (महल ११)	छरिएर रहेका फल-नलाग्ने बोट सङ्ख्या यस महलमा लेख्नुपर्दछ ।
उत्पादन (महल १२)	यस महलमा महल-४ मा लेखिएका स्थायी बाली मध्ये यी बालीको उत्पादन (क्वीन्टल/केजी मा) उल्लेख गर्नुपर्छ : **सुन्तला, जुनार, कागती, आँप, केरा र स्याउ** । यसरी उत्पादन उल्लेख गर्दा उत्पादन परिमाण नछुटोस् भन्नाका लागि कृषक परिवारले सन्दर्भ वर्षभित्र उत्पादित प्रत्येक बालीको जम्मा उत्पादित परिमाण (उपहार दिएको समेत घरायसी उपयोग गरेको परिमाण र बिक्री गरेको परिमाण जोडी) महल ११ मा एकमुष्ट क्वीन्टल र केजीमा लेख्नुपर्छ । बगैंचाको रुपमा लगाएको रुख र छरिएर रहेका रुखको फल समेत जोडर जम्मा उत्पादन लेख्नुपर्छ । कुनै ठाउँ विशेषका कृषक परिवारहरूले आफूले उत्पादन गरेको विभिन्न बालीको उत्पादन परिमाण क्वीन्टल र किलोग्राममा सोझै बताउन नसक्ने र स्थानीय चलनचल्तीको एकाइ जस्तैः दर्जन, गोटा, बोरा, डोको, भारी आदिमा पनि बताउने गर्दछन् । यसरी कृषकले आफूले उत्पादन गरेको बालीको परिमाण जुनसुकै स्थानीय एकाइमा भनेमा पनि त्यसलाई कुनै न कुनै तरिकाले क्वीन्टल र के.जी. मा रूपान्तर गरी लेख्नु अनिवार्य हुन्छ । रुपान्तरका लागि सहयोग पुग्ने मोटामोटी रुपान्तर दर अनुसूची ८ मा दिइएको छ । जिल्ला तथा फलफूलको जातअनुसार स्थानीय रुपमा यो दर घटी वा बढी देखिएमा सोही अनुसार मिलाएर परिमाण रुपान्तर गर्नु पर्दछ ।

५.३ कित्ताअनुसार विभिन्न किसिमका बाली लगाएको जग्गाको विवरण

यो प्रश्नको तालिकामा प्रत्येक कित्तामा विभिन्न बाली लगाएको किसिमअनुसारको जग्गाको क्षेत्रफल लेख्नुपर्छ। **यहाँ ध्यान दिनुपर्ने कुरा के छ भने यसमा कित्ताको क्षेत्रफल मात्र नलेखी बालीअनुसार क्षेत्रफल जोडेर उपयुक्त महलहरूमा लेख्नुपर्छ।** क्षेत्रफलको एकाइ पहिले जस्तै प्रश्न नं. ४.६ मा खुलाए बमोजिमको हुनुपर्छ।

५.३ कित्ता अनुसार विभिन्न किसिमका बाली लगाएको जग्गाको विवरण					
कित्ताको कोड	**बाली लगाएको किसिम**				
	एक प्रकारको अस्थायी बाली लगाएको जग्गा	**एक प्रकारको स्थायी बाली लगाएको जग्गा**	**मिश्रित अस्थायी बाली लगाएको जग्गा**	**मिश्रित स्थायी बाली लगाएको जग्गा**	**अस्थायी र स्थायी दुवै मिलाएर संयुक्त बाली लगाएको जग्गा**
	क्षेत्रफल	**क्षेत्रफल**	**क्षेत्रफल**	**क्षेत्रफल**	**क्षेत्रफल**
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
०१					

विभिन्न बाली लागेको जग्गा

कुनै खास बाली लागेको जग्गाको क्षेत्रफलअन्तर्गत एक कृषि वर्ष भित्र सो बाली लगाइएको जम्माजम्मी जग्गाको क्षेत्रफल पर्दछ। एउटै कृषि वर्षमा एउटै जग्गामा एक पटकभन्दा बढी अस्थायी बालीहरु लगाइएका हुन सक्छन्। यस्तो अवस्थामा एउटै जग्गामा एकै कृषि वर्षमा जति पटक बाली लगाइन्छ त्यति नै पटक जग्गाको क्षेत्रफल गणना गरिन्छ। एउटै बालीले एकभन्दा बढी कृषि उत्पादन दिने भएमा मुख्यबालीको रूपमा कुनै कृषि उत्पादनलाई गणना गरी एक पटक मात्र क्षेत्रफलमा समावेश गर्नुपर्छ। दोहोरो हिसावले क्षेत्रफल उल्लेख गर्नु हुँदैन। जस्तैः कपासको रुखबाट कपासको बीउ (तेलहन) र कपास उत्पादन हुने भए तापनि मुख्य बाली (कपास) लागेको जग्गाको क्षेत्रफल मात्र लेख्नुपर्छ।

लगातार लगाइने बाली

एक कृषिवर्ष भित्र एउटै जग्गामा धेरै पटक एउटै बाली वा एकपछि अर्को गरी धेरै बाली खेती गरिएको हुन सक्छ। एक सन्दर्भ वर्षभित्र पटक-पटक गरी बाली लगाइएको जग्गाको क्षेत्रफल लेख्दा जति पटक अलग-अलग बाली छरिएको वा रोपिएको हुन्छ त्यति पटक नै छुट्टाछुट्टै जोडी लेख्नुपर्छ। अर्थात् यदि कुनै जग्गामा एकपछि अर्को गरी लगाइने बाली छ भने जग्गाको क्षेत्रफल दोहोरो गणना गर्नुपर्छ। त्यस्तो एकपछि अर्को लगाइने बाली एउटै वा भिन्नै प्रकारको पनि हुन सक्छ। जस्तै एक सन्दर्भ वर्षभित्र चैते र वर्षे धान गरी दुई बाली लगाइएको भएमा क्षेत्रफल दुई पल्ट उल्लेख गर्नुपर्छ। यस्तो अवस्थामा जग्गाको वास्तविक क्षेत्रफलभन्दा बाली लगाएको जग्गाको कुल क्षेत्रफल साधारणतया बढ्ने हुन्छ।

एकपटक लगाएर पटकपटक उब्जा लिने बाली लागेको क्षेत्रफल र एउटा बाली भित्र्याएपछि अर्को बाली लगाई उब्जा लिने बाली लागेको क्षेत्रफल फरक-फरक कुरा हुन्। एकपटक लगाएर पटक-पटक उब्जा लिने बाली लागेको क्षेत्रफलको गणना एकपटक मात्र गर्नुपर्छ। तर एकपछि अर्को

	लगाएर उब्जा लिने बाली लागेको क्षेत्रफलको गणना गर्दा जति पटक बाली लगाइन्छ, त्यति नै पटक क्षेत्रफलको गणना गर्नुपर्छ।
एक प्रकारको बाली	विभिन्न बाली नमिसाई एउटै बाली मात्र लगाएको जग्गाको क्षेत्रफल यसमा पर्दछ। यसरी एक प्रकारको बाली लागेको जग्गामा स्थायी वा अस्थायी कुनै एक प्रकारको बाली मात्र लगाइएको हुन सक्दछ।
मिश्रित बाली	मिश्रित बाली भन्नाले अस्थायीसँग अस्थायी वा स्थायीसँग स्थायी बाली मिसाएर लगाएको भन्ने बुझिन्छ। विभिन्न किसिमका बालीहरू एउटै जमिनमा साथै मिसाएर लगाइएको छ भने कुन बालीले कति क्षेत्रफल ढाकेको छ भन्ने छुट्ट्याउनुपर्ने हुन्छ। मिश्रित बालीहरू लगाएको जग्गामा एउटा बालीको लहरको बीचमा अर्को बालीको लहर रोपिएको पनि पाइन्छ। यसको उदाहरणमा, भण्टा खेतीको बीच लहरमा सलगम, वा मकैको बीचमा भटमास र बोडीको लहरलाई लिन सकिन्छ। यसरी मिसाएर लगाइएको बालीको क्षेत्रफल गणना गर्दा हरेक बालीले ओगटेको जग्गाको क्षेत्रफलको अनुपात वा हरेक बालीलाई बेग्लाबेग्लै लगाएको खण्डमा त्यति विजनले जति क्षेत्रफल ओगट्छ सोको अनुमान गरी बेग्लाबेग्लै क्षेत्रफल निर्धारण गर्नुपर्छ। यसरी विजनको आधारमा निकालिएको छुट्टाछुट्टै बालीअनुसारको क्षेत्रफलको जोड मिसाएर लगाएको बालीको जम्मा क्षेत्रफलसँग बराबर हुनुपर्छ।
संयुक्त बाली	अस्थायी र स्थायी बाली सँगसँगै एउटै जमिनमा लगाइएको छ भने त्यस्तो बालीलाई संयुक्त बाली भनिन्छ। संयुक्त बाली लगाइएको जग्गामा अस्थायी बालीले ओगटेको क्षेत्रफल निकाल्दा स्थायी बालीले ओगटेको क्षेत्रफल घटाएर लिइन्छ। त्यसैगरि स्थायी बालीले ओगटेको क्षेत्रफल निकाल्दा अस्थायी बालीले ओगटेको क्षेत्रफल घटाएर लिइन्छ।
कित्ताको कोड *(महल १)*	यहाँ छापिएको कित्ताको कोड र प्रश्न नं. ४.६ को महल-२ मा छापिएको कित्ताको कोड एउटै हो। यसकारण यहाँ कित्ताअनुसारको विवरण लेख्दा प्रश्न ४.६ मा कित्ताहरु जुन क्रममा लेखिएका छन् सोही क्रममा लेख्दै जानु पर्दछ।
एक प्रकारको अस्थायी बाली लगाएको जग्गा *(महल २)*	यो महलमा सन्दर्भ वर्षभित्र कित्ताअनुसार एक प्रकारको अस्थायी वा मौसमी बाली जति पटक जति क्षेत्रफलमा लगाइएको छ सबै क्षेत्रफल जोडेर उल्लेख गर्नुपर्छ। जस्तै : कुनै कृषकको १-०-० रोपनीको कित्तामा सन्दर्भ वर्षभित्र पूरै क्षेत्रफलमा एक सिजनमा गहुँ र अर्को सिजनमा धान लगाइएको रहेछ भने यस महलमा एक प्रकारको अस्थायी बाली अन्तर्गतको क्षेत्रफल २-०-० रोपनी हुन्छ।
एक प्रकारको स्थायीबाली लगाएको जग्गा *(महल ३)*	यो महलमा एक प्रकारको स्थायी बालीको क्षेत्रफल लेख्नुपर्छ। स्थायी बाली एक वर्षमा दुई पटक नहुने हुँदा क्षेत्रफल दोहोरिँदैन।
मिश्रित अस्थायीबाली लगाएको जग्गा	यो महलमा दुई वा सोभन्दा बढी अस्थायी बालीहरू मिलाएर लगाइएको जग्गाको जम्मा क्षेत्रफल उल्लेख गर्नुपर्छ। एउटै कित्तामा दुई वा तीन

(महल ४)	बाली मिश्रित हुन सक्छन् वा एकपटक एक प्रकारको अस्थायी बाली लगाइएको र पछि त्यही कित्तामा मिश्रित अस्थायी बाली लगाएको रहेछ भने एक प्रकारको अस्थायी बाली लागेको क्षेत्रफल महल-२ मा र मिश्रितरूपमा लगाइएको अस्थायी बालीको क्षेत्रफल महल-४ मा लेख्नुपर्ने हुन्छ। *जस्तै : कुनै कित्तामा सन्दर्भ वर्षभित्र एउटा सिजनमा मुसुरो र तोरी मिलाएर लगाइएको रहेछ र सो बाली कटानी गरी अर्को सिजनमा धान रोपेको रहेछ भने मुसुरो र तोरी लगाइएको क्षेत्रफल महल-४ मा र धान लगाइएको क्षेत्रफल महल-२ मा उल्लेख गर्नुपर्छ।* *तोरी र मुसुरो बीउ मिसाएर लगाएको रहेछ भने बीउको अनुपातमा क्षेत्रफल बाँडी लेख्नुपर्दछ। जस्तै १० कठ्ठा जग्गामा तोरी र मुसुरो बराबर मिसाएर लगाएको भए क्षेत्रफल पाँच पाँच कठ्ठा लेख्नुपर्दछ।* *एक रोपनी जग्गामा वर्षे मकै भाँच्ने समयमा कोदो रोपिएको रहेछ भने त्यस्तो अवस्थामा वर्षे मकै र कोदोलाई एक प्रकारको अस्थायी बाली मानी महल २ मा दुवैको क्षेत्रफल एक एक रोपनी लेख्नुपर्दछ।*
मिश्रित स्थायी बाली लगाएको जग्गा (महल ५)	यो महलमा दुई वा सोभन्दा बढी स्थायी बालीहरू मिसाएर लगाइएको जग्गाको क्षेत्रफल उल्लेख गर्नुपर्छ। स्थायी बाली एक वर्षमा दुई पटक नहुने हुँदा क्षेत्रफल दोहोरिँदैन।
अस्थायी र स्थायी दुवै मिलाएर संयुक्त बाली लगाएको जग्गा (महल ६)	कतिपय ठाउँमा स्थायी बाली लगाइराखेको जग्गाको खाली ठाउँमा अस्थायी बाली पनि लगाइएको हुन सक्छ। यस्तो अवस्थामा उक्त बगैंचाको कुल क्षेत्रफल संयुक्त बालीको क्षेत्रफल अन्तर्गत महल-६ मा उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ। तर अस्थायी बालीको क्षेत्रफल र स्थायी बालीको क्षेत्रफल गणना गर्दा (प्रश्न नं. ५.१ र ५.२ को सन्दर्भमा) बगैंचाको कुल क्षेत्रफलबाट स्थायी बाली लागेको खुद क्षेत्रफल घटाई प्रश्न नं ५.१ मा र बगैचाको बाँकी क्षेत्रफल प्रश्न नं ५.२ मा समावेश गर्नुपर्छ।
५.४ बालीअनुसार कृषि सामग्री (बीउविजन, विषादि, सिंचाइ तथा मल) को प्रयोग	यहाँ बालीअनुसार विजनको किसिम, कीटनाशक विषादिको प्रयोग, सिँचाइ तथा मलको प्रयोग, खनिज (रासायनिक) मलको प्रयोग भएको क्षेत्रफल तथा परिमाण जस्ता विवरण उल्लेख गर्नुपर्छ। यी विवरणहरु धान, मकै, गहुँ, आलु, उखु, र तरकारीको लागि छुट्टाछुट्टै तथा अन्य बालीको लागि एकमुष्ट भर्नुपर्दछ।
विजनको किसिम (महल ३)	सन्दर्भ वर्ष भित्र मुख्य रूपमा कुन बीउ प्रयोग गरिएको थियो; स्थानीय वा उन्नत वा हाइब्रिड के हो सो खुलाउनु पर्दछ। स्थानीय बीउ प्रयोग गरिएको रहेछ भने “१” मा, उन्नत बीउ प्रयोग गरिएको रहेछ भने “२” मा र हाइब्रिड बीउ प्रयोग गरिएको रहेछ भने कोड “३” मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ।
<u>स्थानीय बीउ</u>	स्थानीय बीउ कृषकले परम्परागत रुपमा बीउका लागि भनेर छुट्टै उब्जाएको वा आफ्नो उब्जनीबाट केही बाली बीउका लागि छुटचाएर राख्ने गरेको हुन्छ। यस बाहेक, यस्तो स्थानीय बीउ गाउँघर–छिमेकमा अरु कृषकसँग लिइएको पनि हुनसक्छ। कुन बीउ स्थानीय हो भनेर

कृषकले अक्सर सजिलैसँग भन्न सक्दछन् ।

उन्नत बीउ

उन्नत बीउ भन्नाले कृषकले उन्नत बीउ बाँड्ने संघसंस्थाबाट वितरण गरिएको वा खरिद गरी ल्याएको बीउलाई जनाउँछ । यस्तो बीउ प्रयोग गरी भएको उत्पादनलाई पुनः दुई पुस्तासम्म बीउको रूपमा प्रयोग गरेको भए त्यसलाई पनि उन्नत बीउ मान्नु पर्छ ।

हाइब्रिड बीउ

बीउ अनुसन्धान तथा बीउ उत्पादनमा संलग्न सरकारी वा गैर सरकारी निकायहरुबाट हाइब्रिड भनी सिफारिस गरेको र पुनः अर्को पटक बीउका रुपमा प्रयोग गर्न नसकिने बीउ यसमा पर्दछ ।

५.४ बाली अनुसार कृषि सामग्री (बीउविजन, विषादि, सिँचाइ तथा मल) को प्रयोग

क्रम सङ्ख्या	बालीको नाम	विजनको मुख्य किसिम	कीटनाशक विषादिको प्रयोग	मलको प्रयोग		खनिज/रासायनिक मलको प्रयोग भएको		
				सिँचाइ भएको जगगामा	सिँचाइ नभएको जगगामा	जम्मा क्षेत्रफल	परिमाण	
							क्वीन्टल	केजी
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	
०१	धान	१. स्थानीय २. उन्नत ३. हाइब्रिड	१. भएको २. नभएको	१. स्थानीय २. खनिज/रासायनिक ३. दुवै	१. स्थानीय २. खनिज/रासायनिक ३. दुवै			

कीटनाशक विषादिको प्रयोग (महल ४)

कृषकले सम्बन्धित बालीमा गत कृषिवर्ष भित्रमा कीटनाशक विषादि प्रयोग "गरे नगरेको" सोधेर उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ ।

कीटनाशक विषादि

यसमा कीरा मार्ने विषादि, बालीलाई हानि पुऱ्याउने झार मार्ने विषादि, लेउ मार्ने विषादि, मुसा आदि मार्ने विषादि पर्दछन् । यी विषादि बोट बिरुवाहरूमा लागेका वा लाग्ने रोगहरू नियन्त्रण गर्न वा यस्ता रोगबाट बचाउनका लागि प्रयोग गरिन्छन् । यी विषादिलाई पानी, माटो, खरानी, मट्टितेल आदि पदार्थ मिसाएर प्रयोग गरिन्छ । घरमै तयार पारी प्रयोग गरेको कीटनाशक विषादिहरू (जस्तै : तितेपातीको झोल, खरानी, आदि) लाई यहाँ समावेश गर्नु हुँदैन ।

मलको प्रयोग महल (५, ६)

बालीमा मलको प्रयोग सम्बन्धी दुई अवस्था छन् । कृषकले सम्बन्धित बालीमा सन्दर्भ वर्ष भित्र सिँचाइ तथा मल दुवैको प्रयोग गरेको भए मलको किसिम सोधेर (महल-५ को) उपयुक्त कोडमा (स्थानीय, रासायनिक वा दुवै मध्ये एउटाको कोडमा) गोलोघेरा लगाउनुपर्छ । यदि सिँचाइको प्रयोग नभएको तर मलको मात्र प्रयोग भएको रहेछ भने प्रयोग भएको मलको प्रकारको उपयुक्त कोडमा (महल-६ मा) गोलोघेरा लगाउनुपर्दछ ।

मल

माटोको उर्वरा शक्ति बढाएर उत्पादकत्व बढाउन माटोमा मिलाउने वस्तु "मल" हो । यो विरुवालाई पोषक तत्व आपूर्ति गर्न वा विरुवाको बृद्धि बढाउन माटोमा वा सिँचाइको पानीमा मिलाइने प्राकृतिक वा उत्पादित खनिज वा प्राङ्गारिक पदार्थ हो । मललाई

	खनिज/रासायनिक र स्थानीय/जैविक गरी दुई भागमा बाँडिएको छ ।
रासायनिक मल	रासायनिक (खनिज) मल - प्राङ्गारिक पदार्थहरुको प्रयोग गरेर औद्योगिक प्रकृयाबाट खनिज मल उत्पादन गरिन्छ । एक वा एक भन्दा बढी कच्चा पदार्थहरुको विस्तृत रासायनिक रुपान्तर गरेर वा सामान्य मिसावट गरेर यस्तो मलको उत्पादन गरिएको हुन्छ । खनिज मललाई “रासायनिक मल”, “कृत्रिम मल” वा “अप्राङ्गारिक मल” पनि भन्ने गरिन्छ । खनिज मल भन्नाले नाईट्रोजन, फोसफोरस र पोटास मुख्य तीन तत्व मध्ये एक वा धेरै तत्व भएको औद्योगिक प्रकृयाबाट उत्पादित मललाई जनाउँछ ।
स्थानीय मल	स्थानीय मल गोबर, पराल, घाँस, चून, पानीलाई तह तह मिलाएर कुनै खाल्डोमा थुप्रो लगाएर सडाएर बनाइन्छ। हरियो मल एक किसिमको झार (जस्तै ढैंचा) बाट बनाइन्छ। हाडबाट बोसो झिकी जमिनमा गाडेर बनाइएको हाडमल वा खरानीको मल स्थानीय मलअन्तर्गत नै पर्दछ ।
जम्मा क्षेत्रफल (महल ७)	महल-५ र ६ मा कोड २ वा ३ मा गोलोघेरा लगाएको अवस्थामामात्र महल ७ र ८ भर्नु पर्दछ । रासायनिक (खनिज) मल प्रयोग भएको क्षेत्रफल भनेको यस्तो मलले ढाकेको कुल क्षेत्रफल हो । यो महलमा बालीअनुसार रासायनिक (खनिज) मल प्रयोग भएको क्षेत्रफल लेख्नुपर्दछ । बालीअनुसार खनिज मल प्रयोग भएको क्षेत्रफल उल्लेख गर्दा सो बालीको कुल क्षेत्रफलमध्ये जति क्षेत्रफलमा खनिज मल प्रयोग भएको हो सो मात्र खनिज मलले ढाकेको क्षेत्रफलअन्तर्गत राख्नुपर्दछ । कुनै बालीमा स्थानीय र खनिज दुवै मल प्रयोग गरेको भए खनिज/रासायनिक मलले ढाकेको क्षेत्रफल मात्र महल-७ मा लेख्नु गर्नुपर्दछ । बालीअनुसार खनिज मल प्रयोग भएको क्षेत्रफल उल्लेख गर्दा सो बालीको कुल क्षेत्रफलमध्ये जति क्षेत्रफलमा खनिज मल प्रयोग भएको हो सो मात्र खनिज मलले प्रयोग भएको क्षेत्रफलअन्तर्गत राख्नुपर्दछ । क्षेत्रफलको एकाइ प्रश्न नं. ४.६ मा उल्लेख भए बमोजिमकै हुनुपर्दछ ।
मलको जम्मा परिमाण (महल ८)	महल-७ मा रासायसनिक मल प्रयोग भएको क्षेत्रफल लेखिसकेपछि, महल-८ मा अनिवार्यरुपमा प्रयोग भएको खनिज/रासायनिक मलको जम्मा परिमाण (क्वीन्टल/किलोग्राममा) खुलाउनुपर्दछ। क्वीन्टल र किलोग्राममध्ये कुनै एकाइमा परिमाण लेख्नु नपर्ने भएमा सो महलका कोठामा तेर्सो धर्को तानेर छोड्नुपर्दछ । खनिज/रासायनिक मलको परिमाण खुलाउँदा एउटै बालीमा दुई तीन पटक मल प्रयोग गरेको भए सो बालीमा प्रयोग भएको जम्मा मलको परिमाण लेख्नुपर्दछ ।

भाग ६ : पाल्तु चौपाया र चराचुरुङ्गीको सङ्ख्या

चौपाया तथा चराचुरुङ्गी सङ्ख्याअन्तर्गत जोसुकैको स्वामित्वमा रहे तापनि गणना भएको दिन कृषि-चलनभित्र रहेका सबै घरपालुवा चौपाया तथा चराचुरुङ्गीको सङ्ख्यालाई जनाउँछ । गणनाको दिन अस्थायी रूपले कृषि-चलनबाहिर रहेका वा बाटामा रहेका वा किनेर ल्याउदै गरेका चौपाया तथा चराचुरुङ्गी सबैलाई यहाँ समावेश गर्नुपर्दछ ।

६.१ कृषि–चलनमा पाल्तु चौपाया छन् ?

यो प्रश्नमा कृषकले कुनै पाल्तु चौपाया पालेको छ कि छैन सोधी पालेको छ भने “१” मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ र प्रश्न नं ६.२ देखि सोध्नुपर्छ। चौपाया पालेको छैन भने “२” मा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ र पाल्तु चौपाया नभएका कृषकहरूसँग प्रश्न नं ६.३ देखि सोध्नुपर्छ।

पाल्तु चौपाया

यसमा कृषि प्रयोजनका लागि पालिएका सबै पशुहरू गाई/भैंसी, भेडा/बाखा, सुँगुर, घोडा, खच्चर, गधा, खरायोजस्ता जनावर पर्दछन्। ज्यालाको लागि भारी बोकाउन तथा मनोरञ्जनका लागि मात्र पालिएका चौपायालाई यहाँ समावेश गरिदैन।

६.२ पाल्तु चौपायाको सङ्ख्या

यसमा गाई-गोरु, चौंरी गाई-गोरु, भैंसी-राँगो, बाखा-बाखी, भेडा-भेडी, सुगुर, घोडा, खरायो तथा अन्य चौपायाको छुट्टाछुट्टै सङ्ख्या खुलाउनु पर्दछ।

<table>
<tr><th colspan="9">६.२ पाल्तु चौपायाको सङ्ख्या</th></tr>
<tr><th rowspan="2">क्र.सं.</th><th colspan="4" rowspan="2">उमेर तथा भाले पोथी अनुसार पाल्तु चौपायाको नाम</th><th rowspan="2">कोड</th><th colspan="3">सङ्ख्या</th></tr>
<tr><th>जम्मा</th><th>स्थानीय</th><th>उन्नत</th></tr>
<tr><td>(१)</td><td colspan="4">(२)</td><td>(३)</td><td>(४)</td><td>(५)</td><td>(६)</td></tr>
<tr><td rowspan="8">०१</td><td colspan="4">गाई-गोरु, बाच्छा-बाच्छीको जम्मा</td><td>१०</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="7">गाई/गोरु</td><td rowspan="2">१ वर्ष मुनिका</td><td colspan="2">बाच्छा</td><td>११</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">बाच्छी</td><td>१२</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="2">१ वर्षदेखि ३ वर्ष मुनिका</td><td colspan="2">बाच्छा</td><td>१३</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">बाच्छी</td><td>१४</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="3">३ वर्ष वा सोभन्दा माथिका</td><td colspan="2">गोरु</td><td>१५</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="2">गाई</td><td>दूध दिइरहेको</td><td>१६</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>दूध नदिने</td><td>१७</td><td></td><td></td><td></td></tr>
</table>

गाई/गोरु

कृषि-चलनमा रहेका गाई/गोरु, बाच्छा/बाच्छीको जम्मा सङ्ख्या कोड १० अगाडि (दाहिनेतिर) जम्माको महल-४ मा लेख्नुपर्दछ र सोमध्ये स्थानीय वा उन्नतसमेत खुलाएर उपयुक्त महल (५ वा ६) मा लेख्नुपर्दछ। १ वर्षमुनिका साना बाच्छाको सङ्ख्या कोड नम्बर ११ को लहरको महल ४, ५ र ६ मा, १ वर्षमुनिका साना बाच्छीको सङ्ख्या कोड १२ को लहरमा, १ वर्षदेखि ३ वर्षमुनिका बाच्छाको सङ्ख्या कोड १३ को लहरमा मा, १ वर्षदेखि ३ वर्षमुनिका बाच्छीहरूको सङ्ख्या कोड १४ को लहरमा, ३ वर्ष वा सोभन्दा माथिका जम्मा गाईमध्ये दूध दिइरहेका गाईहरूको सङ्ख्या कोड १६ को लहरमा लेख्नुपर्दछ र गणनाको समयमा दूध नदिने गाईको सङ्ख्या कोड १७ को लहरमा लेख्नुपर्दछ। यदि १ वर्षदेखि ३ वर्ष मुनिका दूध दिइरहेका गाई भए सोको सङ्ख्या कोड १४ को लहरमा नै उल्लेख गर्नुपर्दछ। *यसमा ख्याल गर्नुपर्ने कुरा के छ भने कोड ११ देखि कोड १७ सम्मका लहरमा लेखिएका गाई/गोरुको सङ्ख्याको जोड कोड नम्बर १० को लहरमा लेखिए बराबर हुनुपर्दछ।*

याक/नाक/चौंरी	याक/नाक/चौंरीको सङ्ख्या पनि माथि गाई/गोरुको सङ्ख्या जस्तै गरी भर्नुपर्दछ। फरक के छ भने, याक/नाक/चौंरीको उमेरअनुसार जम्मा सङ्ख्या मात्र लेख्नुपर्दछ, स्थानीय वा उन्नत खुलाइरहनु पर्दैन। *कोड २१ देखि कोड २७ सम्म लेखिएका याक/नाक/चौंरीको सङ्ख्याको जोड कोड नम्बर २० मा लेखिए बराबर हुनुपर्दछ।*
राँगो/भैँसी	राँगो/भैँसीका सङ्ख्या भर्दा पनि माथि गाई/गोरुको सन्दर्भमा उल्लेख भए जस्तै गरेर भर्नुपर्दछ। *माथिजस्तै यसमा पनि ख्याल गर्नुपर्ने कुरा के छ भने कोड ३१ देखि कोड ३७ सम्म लेखिएका राँगो/भैँसीको सङ्ख्याको जोड कोड नम्बर ३० मा लेखिए बराबर हुनुपर्दछ।*
बाखा/च्याङ्ग्रा	कृषि-चलनमा रहेका सम्पूर्ण बाखा, च्याङ्ग्रा, पाठा, पाठीको जम्मा सङ्ख्या कोड नं ४० को लहरमा, ६ महिना मुनिका पाठाको सङ्ख्या कोड ४१ को लहरमा, ६ महिना मुनिका पाठीको सङ्ख्या कोड ४२ को लहरमा, ६ महिना वा सोभन्दा माथिका खसी, बोकाको सङ्ख्या कोड ४३ को लहरमा र ६ महिना वा सोभन्दा माथिका बाखीको सङ्ख्या कोड ४४ को लहरमा स्थानीय र उन्नत छुट्टयाएर लेख्नुपर्दछ। *कोड ४१ देखि ४४ सम्मको कुल सङ्ख्याको जोड कोड नं ४० को सङ्ख्यासँग बराबर हुनुपर्छ।*

६.२ पाल्तु चौपायाको सङ्ख्या

क्र.सं.	उमेर तथा भाले पोथी अनुसार पाल्तु चौपायाको नाम			कोड	सङ्ख्या		
					जम्मा	स्थानीय	उन्नत
(१)	(२)			(३)	(४)	(५)	(६)
०४	बाखा/च्याङ्ग्रा	बाखा/च्याङ्ग्रा, पाठा-पाठीको जम्मा		४०			
		६ महिना मुनिका	पाठा	४१			
			पाठी	४२			
		६ महिना वा सोभन्दा माथिका	खसी/बोका	४३			
			बाखी	४४			

भेडा	भेडाको सङ्ख्या लेख्दा बाखा/च्याङ्ग्राकै तरिका बमोजिम लेख्नुपर्दछ। *कोड ५१ देखि ५४ सम्मको कुल सङ्ख्याको जोड कोड नं ५० को सङ्ख्यासँग बराबर हुनुपर्छ।*
सुँगुर/बंगुर	चलनमा रहेका सम्पूर्ण भाले पोथी सुंगुर/बंगुर, पाठापाठीको जम्मा सङ्ख्या कोड ६० को लहरको जम्मा महलमा लेख्नुपर्छ र सोमध्ये स्थानीय र उन्नत उपयुक्त महलहरूमा खुलाएर लेख्नुपर्दछ। ६ महिना मुनिका पाठापाठीको सङ्ख्या कोड ६१ मा र ६ महिना वा सोभन्दा माथिका पाठापाठीको सङ्ख्या कोड ६२ मा छुट्टाछुट्टै लेख्नुपर्दछ। *कोड ६१ र कोड ६२ मा लेखिएको सङ्ख्याको जोड कोड ६० मा लेखिएको सङ्ख्यासँग बराबर हुनुपर्दछ।*

६.२ पाल्तु चौपायाको सङ्ख्या						
क्र.सं.	उमेर तथा भाले पोथी अनुसार पाल्तु चौपायाको नाम		कोड	सङ्ख्या		
				जम्मा	स्थानीय	उन्नत
(१)	(२)		(३)	(४)	(५)	(६)
०६	सुँगुर/बंगुर	सुँगुर/बंगुर (पाठा-पाठीसमेत) को जम्मा	६०			
		६ महिना मुनिका पाठा-पाठी	६१			
		६ महिना वा सोभन्दा माथिका	६२			

घोडा/घोडी, खच्चर तथा गधा

घोडा/घोडी, खच्चर तथा गधालाई यदि कृषकले कुनै कृषिकार्यको लागि पालेको रहेछ भने यहाँ तिनीहरूको सङ्ख्या लेखिन्छ। अन्य ढुवानी वा व्यापारको उद्देश्यले पालिएको भए यहाँ लेख्नु पर्दैन। यस बमोजिम कोड ७१ मा घोडाको सङ्ख्या लेख्ने र कोड ७२ मा खच्चर तथा गधाको सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ। स्थानीय वा उन्नत जात खुलाउनु पर्दैन ।

६.२ पाल्तु चौपायाको सङ्ख्या						
क्र.सं.	उमेर तथा भाले पोथी अनुसार पाल्तु चौपायाको नाम		कोड	सङ्ख्या		
				जम्मा	स्थानीय	उन्नत
(१)	(२)		(३)	(४)	(५)	(६)
०७	घोडा/घोडी खच्चर तथा गधा	घोडा/घोडी	७१			
		खच्चर तथा गधा	७२			

खरायो

यसअन्तर्गत खरायोको सङ्ख्या कोड ८० मा लेख्नुपर्दछ। सोखको लागि पालेका खरायो भएमा यहाँ उल्लेख गर्नुहुँदैन। स्थानीय र उन्नत जात छुट्याएर लेख्नुपर्दैन । यहाँ उन वा मासुको लागि पालिएको खरायोको सङ्ख्या मात्र लिनु पर्दछ, सोखका लागि वा केटाकेटीको रमाइलोको लागि खेलाउन पालिएको खरायो लिनु पर्दैन् ।

६.२ पाल्तु चौपायाको सङ्ख्या					
क्र.सं.	उमेर तथा भाले पोथी अनुसार पाल्तु चौपायाको नाम	कोड	सङ्ख्या		
			जम्मा	स्थानीय	उन्नत
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
०८	खरायो	८०			

अन्य पाल्तु चौपाया

बँदेल, हरिन, मृग जस्ता अन्य चौपायाहरू पनि कृषि उद्देश्यले पालिएका भए अन्य चौपायाको लहर (कोड ९०) मा एकमुष्ट सङ्ख्या उल्लेख गर्नुपर्दछ। यहाँ पनि स्थानीय वा उन्नत जात खुलाउनु पर्दैन । कुकुर, बिरालोजस्ता चौपायाको सङ्ख्या कृषिगणनामा समावेश गरिएको छैन ।

६.२ पाल्तु चौपायाको सङ्ख्या					
क्र.सं.	उमेर तथा भाले पोथी अनुसार पाल्तु चौपायाको नाम	कोड	सङ्ख्या		
			जम्मा	स्थानीय	उन्नत
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
०९	अन्य पाल्तु चौपाया	९०			

६.३ कृषि-चलनमा पाल्तु चराचुरुङ्गी छन् ?

परिवारको चलनमा कुनै पाल्तु चराचुरुङ्गी छन् कि छैनन् सोधी “छन्” भने “१” मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न नं ६.४ देखि सोध्नुपर्दछ। यदि “छैनन्” भने “२” मा गोलोघेरा लगाई भाग ७ को प्रश्न नं. ७.१ देखि सोध्नुपर्दछ ।

पाल्तु चराचुरुङ्गी

यसमा कृषि प्रयोजनका लागि पालिएका कुखुरा, परेवा, हाँस, लौकाट, बट्टाइ आदि चराचुरुङ्गी पर्दछन् ।

६.४ पाल्तु चराचुरुङ्गीको सङ्ख्या

यहाँ कृषि प्रयोजनको लागि पालिएका कुखुरा, हाँस, परेवा आदि चराचुरुङ्गीको सङ्ख्या लेख्नुपर्छ तर सोखको लागि पालिएका चराचुरुङ्गी जस्तै सुगा, मैना, परेवा आदिको सङ्ख्या यसमा लेख्नुहुँदैन ।

६.४ पाल्तु चराचुरुङ्गीको सङ्ख्या						
क्र.सं.	पाल्तु चरा-चुरुङ्गीको नाम				कोड	सङ्ख्या
(१)	(२)				(३)	(४)
०१	कुखुरा	स्थानीय	चल्ला		९१	
			भाले		९२	
			पोथी	फुल पार्ने	९३	
				फुल नपार्ने	९४	
		उन्नत	ब्रोइलर		९५	
			लेयर्स		९६	
			गिरिराज (कोइलर)		९७	

कुखुरा

कोड ९१ को लहरमा चलनमा रहेका स्थानीय कुखुराको चल्लाको सङ्ख्या महल-४ मा लेख्नुपर्दछ। कोड ९२ को लहरमा स्थानीय भाले कुखुराको सङ्ख्या, ९३ को लहरमा फुल पार्ने स्थानीय पोथी कुखुराको सङ्ख्या र ९४ को लहरमा फुल नपार्ने स्थानीय पोथी कुखुराको सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ । त्यस्तै कोड ९५ को लहरमा उन्नत ब्रोइलर कुखुराको सङ्ख्या, कोड ९६ को लहरमा उन्नत लेयर्स कुखुराको सङ्ख्या र कोड ९७ को लहरमा उन्नत गिरिराज कुखुराको सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ ।

स्थानीय कुखुराको सङ्ख्या लेख्दा उमेरअनुसार चल्ला, भाले, फुल पार्ने र नपार्ने पोथी छुटचाएर लेख्नुपर्दछ । उन्नत जातको सङ्ख्या लेख्दा उमेरअनुसार लेख्नुपर्दैन, एकमुष्ट सङ्ख्या लेखे पुग्दछ ।

ब्रोइलर

ब्रोइलरपालन मुख्यतया मासुको लागि गरिन्छ । ब्रोइलर कुखुराको शारिरिक बृद्धि असाध्यै छिटो हुने हुँदा यसलाई दुई महिना सम्म पालेर १.५ देखि २.५ सम्मको बनाएर बेचिन्छ । यस्तो उमेरको ब्रोइलरको मासु नरम तथा

	कलिलो हुन्छ । ब्रोइलर कुखुराको केहि जातहरु यस प्रकारका छन्: मासेल, कव १००, कव ५००, कसिला, हाईब्रो, रोस आदि । ब्रोइलर कुखुराहरु नेपालका विभिन्न स्थानमा सानो तथा ठूलो परिमाणमा व्यवसायिक रुपमा पालिंदै आएका छन् ।
लेयर्स	फुल उत्पादनको लागि पालिने कुखुराहरुलाई लेयर्स भनिन्छ । लेयर्स कुखुराहरु नेपालका विभिन्न स्थानमा सानो तथा ठूलो परिमाणमा व्यवसायिक रुपमा पालिंदै आएका छन् । यस्ता कुखुराहरु व्यवस्थित रुपमा पालन गरिएको अवस्थामा सामान्यत: १८ देखि २० हप्ताको उमेरमा फुल पार्न शुरु गरि ७० हप्ताको उमेरसम्म फुल पार्दछन् । यिनीहरुको सरदर फुल उत्पादन ३१० वटा प्रति कुखुरा रहेको पाइएको छ । लेयर्स कुखुराको केहि जातहरु यस प्रकारका छन्: कि-स्टोन,व्यवकक, ल्होमेन, हाईलाईन आदि ।
गिरिराज	यो फुल र मासु दुवैको लागि पालिने विषेश किसिमको कुखुरा हो । यसलाई खास गरि छाडा छोडेर वा अर्ध छाडा छोडी पाल्ने गरिन्छ । यो कुखुरा अरु भन्दा रोग विरुद्ध लड्नसक्ने र गाउँघरमा पाइने घाँस, सागपात र अन्य खेर गएको दाना खाएर पनि फुल मासु राम्ररी दिन सक्ने कुखुरा हो ।
हांस, परेवा र अन्य चराचुरुङ्गी	कोड ९८ को लहरमा चलनमा रहेका हाँसको जम्मा सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ । कोड ९९ को लहरमा परेवाको जम्मा सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ । तर सोखको लागि पालिएका वा आफैं आएर गुँड लगाई बसेका कृषि प्रयोजनबाहेकका परेवाहरू लिनु पर्दैन । कोड १०० को लहरमा मासु वा फुल खाने उद्देश्यले पालिएका अन्य चराचुरुङ्गी (जस्तै लौकाट, बट्टाई, अष्ट्रीज, आदि) भए तिनीहरूको जम्मा सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ। हाँस, परेवा तथा अन्य चराचुरुङ्गीको हकमा स्थानीय र उन्नत सङ्ख्या खुलाइरहनु पर्दैन, जम्मा संख्या मात्र खुलाए पुग्छ ।

६.४ पाल्तु चराचुरुङ्गीको सङ्ख्या			
क्र.सं.	पाल्तु चरा-चुरुङ्गीको नाम	कोड	सङ्ख्या
(१)	(२)	(३)	(४)
०२	हाँस	९८	
०३	परेवा	९९	
०४	अन्य चराचुरुङ्गी	१००	

भाग ७ : कृषि औजार तथा कृषिका साधनहरू

कृषि औजार भन्नाले आंशिक वा पूरै रूपमा कृषिकार्यमा प्रयोग गरिएका औजारहरूलाई जनाउँछ । कृषि-चलनभित्र गैरकृषिकार्यमा मात्र प्रयोग भएका औजारहरूलाई यसमा समावेश गर्नु हुँदैन । गणना समयमा काम नलाग्ने भएका अथवा बिग्रिइसकेका औजारहरू पनि समावेश गर्नु हुँदैन । अस्थायी रूपमा बिग्रेको र किनेर ल्याउँदै गरेको साधनलाई भने यसमा समावेश गर्नुपर्छ । कृषिगणनामा विवरण लिनु पर्ने औजारहरू यस प्रकार छन् : फलामे हलो, पाओर टिलर, स्यालो टयुबवेल, डिप टयुबवेल, रोअर/ढिकी पम्प, ट्याक्टर, थ्रेसर, पम्पसेट/पानी तान्ने पम्प, पशुद्वारा चलाइने गाडा, स्प्रेयर, कम्बाइन्ड हार्भेस्टर र अन्य औजारको विवरण लिनु पर्दछ । अन्य औजारमा धान बत्ताउने (ओसाउने), भुसा छाँट्ने मेसिनजस्ता औजारहरु पर्दछन् ।

७.१ **कृषि औजार तथा साधनको प्रयोग**	सन्दर्भ वर्षभित्र (गत एक वर्षमा) कृषकले विभिन्न औजारहरूको प्रयोग कृषिकार्यमा गरेको थियो, थिएन सोध्नुपर्दछ । यसमा स्वामित्वको कुरा आउँदैन, कृषि-चलनमा यी औजारहरु हुनैपर्छ भन्ने छैन । केबल प्रयोग गरिएको थियो वा थिएन सोध्नुपर्दछ, थियो भने “१” मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ र थिएन भने “२” मा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ । यस प्रश्नको उत्तर थियो वा थिएन जे आए तापनि प्रश्न ७.२ सोध्नुपर्दछ ।
फलामे हलो	यो कृषि औजार कारखानाले वा अन्य कारखानाबाट विकास गरी बनाएको हलो हो । यसको प्रयोग जनावरले तानेर जग्गा जोत्नको लागि गरिन्छ ।
पाओर टिलर	यो एक किसिमको सानो खालको ट्रयाक्टर हो । यस मेसिनबाट खनजोत गर्दा जोत्ने व्यक्तिले यसलाई हातले समाती हिँड्दै जोत्नुपर्दछ । यताउति घुमाउन तथा गहिरो जोत्न समयसमयमा शारीरिक बल पनि प्रयोग गर्नुपर्दछ । यो दुई पाङ्ग्रा भएको हिँडेर जोत्ने ट्रयाक्टर हो ।
स्यालो टयुबवेल	यो कम गहिराइमा रहेको जमिनमुनिको पानी पाइप जडान गरी जमिनमाथि ल्याउने साधारण साधन हो ।
डिप टयुबवेल	जमिनमुनि पानीको स्थायी स्रोतसम्म पठाएर पानी निकाल्ने साधनलाई डिप ट्युबवेल भनिन्छ ।
रोअर/ढिकी पम्प	रोअर पम्प होचो ठाउँबाट पानीलाई माथिल्लो खेतबारीमा पठाउन तेर्सो पाइप राखी हातले पानी तान्ने साधन हो । यो हाते पम्पको एक परिवर्तित रूप हो । यसबाट सजिलोसँग बसेर पानी तान्न सकिन्छ । जमिन मुनिको पानी तानी जमिन सिँचाइ गर्नका साथै खानेपानीका लागि समेत यो प्रयोग हुन्छ । ढिकी पम्पमा भने हातको सट्टा खुट्टाले चलाइन्छ ।
ट्रयाक्टर	यसमा २ धुरी र ४ पाङ्ग्रा भएको ट्र्याक्टर पर्दछ । यो खेत जोत्नका लागि प्रयोग हुन्छ । यसलाई जोत्ने मेसिन हटाएर त्यसको ठाउँमा ट्रेलर राखी कृषि सामाग्री ढुवानी कार्यमा प्रयोग गरेको पनि पाइन्छ ।
थ्रेसर	थ्रेसरको सहायताले बाली चुट्ने, झाँट्ने अर्थात पराल, नल वा बोटहरूबाट अन्न छुट्ट्याउने काम हुन्छ ।
पम्पसेट/पानी तान्ने मोटर	सिँचाइको लागि इनार, खोला, पोखरी, आदिबाट पानी तानेर सिँचाइ गर्ने काममा यो मेसिनको प्रयोग गरिन्छ ।
पशुद्वारा चलाइने गाडा	ढुवानी कार्यको लागि पशु (गोरु, घोडा, राँगो आदि) द्वारा तान्ने गाडा यसमा पर्दछन् ।
स्प्रेयर	यो कीटनाशक विषादि प्रयोगका लागि टचाङ्कीमा हावा भरी त्यसको चापबाट विषादिलाई फोहोराको रूपमा छर्कने औजार हो ।
कम्बाइन्ड हार्भेस्टर	यो कृषकले बाली भित्रचाउन प्रयोग गर्ने ठूलो खालको मेशिन हो । यसले बाली काटेर वा जम्मा गरेर सो बाली चुट्ने, झाँट्ने समेत गरेर पराल, नल वा बोटहरूबाट अन्न छुट्ट्याउने काम गर्दछ । यसलाई ट्र्याक्टरमा जोडेर वा छुट्टै पनि चलाउन सकिन्छ ।
अन्य औजार	यसमा कृषिकार्यमा प्रयोग हुने साना औजार (जस्तै : काठे हलो, कुटो,

कोदालो, हँसिया, डल्लेठो आदि) बाहेक माथि नपरेका कृषि औजारहरू पर्दछन्, जस्तै : धान बत्ताउने (ओसाउने) पङ्खा, घाँस काट्ने पाङ्ग्रा भएको मेसिन, कीरा मार्नको लागि पाउडर विषादि छर्ने डस्टर, भुस्सा छाँट्ने यन्त्र आदि ।

७.२ कृषि औजार तथा साधनको सङ्ख्या

गणनाको दिनमा कृषि-चलनमा भएका कृषि औजार तथा साधनहरूको जम्मा सङ्ख्या महल-३ मा लेख्नुपर्दछ । महल- ४, ५, ६ र ७ मा स्वामित्वको बारेमा उल्लेख गरिन्छ। अर्थात् महल-२ मा उल्लिखित औजारहरू तथा कृषि साधन गणनाको दिन कृषि-चलनमा छन्, छैनन् सोध्नुपर्छ। कृषि-चलनमा भएको औजार वा साधन आफ्नो, साझा, जग्गाधनीको (मोहीले खेती गरेकोमा जग्गाधनीको औजार) वा अरूको (भाडामा समेत) कस्को हो स्वामित्व खुलाउनुपर्दछ। यसको सन्दर्भ समय गणनाको दिन हुन्छ। अर्थात् गणनाका दिन चलनमा रहेका कृषि औजारहरूमध्ये कृषकको आफ्नै हो भने महल-४ मा सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ । यसैगरेर, साझा (केही परिवारको संयुक्त स्वामित्व) हो भने महल-५ मा, जग्गाधनीको हो भने महल-६ मा, र अरूको हो भने महल-७ मा सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ। यसपछि, महल-३ को सङ्ख्या महल-४, ५, ६ र ७ को जोडसँग मिलेको छ छैन जाँच गर्नुपर्दछ। गणना समयमा काम नलाग्ने भएका अथवा बिग्रिइसकेका औजारहरू यहाँ समावेश गर्नुहुँदैन। अस्थायी रूपमा बिग्रेको र किनेर ल्याउँदै गरेको साधनलाई भने यसमा समावेश गर्नुपर्छ ।

गणनाको दिनमा कृषि-चलनमा नभएको औजार तथा साधनको लहरमा (महल ३ देखि ७ सम्म) तेर्सो धसर्को तानिदिनु पर्दछ ।

प्रश्न नं. ७.१ र ७.२ को सन्दर्भ अवधि फरक छ । प्रश्न ७.१ मा विगत एक वर्षमा भएको प्रयोग सोधिएको छ भने प्रश्न ७.२ मा गणनाको दिनमा कृषि-चलनमा भएको औजार तथा साधनको सङ्ख्या सोधिएको छ ।

औजारहरुको स्रोत

मेसिन तथा औजारको स्रोत भन्नाले कृषिकार्यमा प्रयोग गरेको कृषि औजार तथा मेसिनमाथि कृषकको स्वामित्व कुन प्रकारको रहेको छ सो कुरालाई बुझाउँछ ।

आफ्नो

यसमा त्यस्ता कृषि मेसिनरी तथा औजारहरू पर्दछन् जसमा कृषक परिवारको पूरा अधिकार रहन्छ र जसको प्रयोग कृषि-चलनमा आफूखुशी गर्न सकिन्छ ।

साझा

एकभन्दा बढी कृषक परिवारको साझा स्वामित्व रहेको कृषि औजार तथा मेसिनरी यसमा पर्दछन् । कृषक परिवार सदस्य रहेको संस्थाबाट लिएर स्थायी रूपमा प्रयोग गरेको भए त्यस्ता मेसिनरी तथा औजार यसमा समावेश गर्नु हुँदैन ।

जग्गा धनीको

यसमा कृषक परिवारको निजी वा साझा स्वामित्व नभएको तर जग्गाधनीबाट प्राप्त मेसिनरी तथा औजार पर्दछन् । अरुको जग्गा कमाउने कृषक परिवारमा यस्ता सामान हुन सक्छन् ।

अरुको (भाडाको समेत)	कृषक परिवारको निजी, साझा वा जग्गाधनीको स्वामित्व नभएको तर शुल्क तिरेर वा निशुल्क रूपमा अर्को कृषक परिवार, ठेकेदार, साझा संस्था, सहकारी वा सरकारी निकायबाट प्राप्त गरेको मेसिन तथा औजारहरू यस शीर्षकमा पर्दछन् ।

७.१ कृषि औजार तथा साधनको प्रयोग		
क्र.सं.	**कृषि औजार तथा कृषिका साधनहरू**	**गत एक वर्षमा प्रयोग भएको थियो ?**
(१)	(२)	(३)
०१	फलामे हलो	१. थियो २. थिएन

७.२ स्रोत अनुसार कृषि औजार तथा साधनको सङ्ख्या						
क्र.सं.	**कृषि औजार तथा कृषिका साधनहरू**	**जम्मा**	**आफ्नो**	**साझा**	**जग्गा धनीको**	**अरूको (भाडाको समेत)**
(१)		(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
०१	फलामे हलो					

भाग ८ : गैरआवासीय भवन

८.१ गत वर्ष कृषिकार्यको लागि कुनै गैरआवासीय भवन प्रयोग गर्नुभएको थियो ?

कृषकले सन्दर्भ वर्षमा कृषिकार्यको लागि कुनै गैरआवासीय भवनको प्रयोग गरेनगरेको सोध्नुपर्छ र गरेको भए “१” मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न नं. ८.२ देखि सोध्नुपर्छ र नगरेको भए “२” मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न नं. ९.१ देखि सोध्नुपर्दछ ।

गैरआवासीय भवन

भवन (घर) भन्नाले - सामन्यतया चारैतिर गारो/टाटी लगाई छानो हालेर मानिस बस्नका लागि वा पशुपक्षी राख्नका लागि वा बाली थन्क्याउनका लागि बनाइएको संरचनालाई बुझाउँछ ।

कृषिगणनाको सन्र्दभमा मानिस मात्र बस्न प्रयोग भएको घरबाहेक कृषिकार्यका लागि प्रयोग भएका भवनहरूलाई गैरआवसीय भवनअन्तर्गत पार्नुपर्दछ, जस्तैः गोठ, गोदाम घर, तबेला, कृषिका लागि प्रयोग भएको कार्यालय भवन आदि। एउटै भवन कृषिकार्यको साथै आवास र अन्य कार्यमा पनि प्रयोग भएको भए सो भवन मुख्य रूपमा कुन कार्यका लागि प्रयोग भएको हो छुट्टयाई कृषिकार्यको लागि प्रयोग भएको भए मात्र यसमा गणना गर्नुपर्दछ। कुनै कृषकको एउटा मात्र घर छ र सो घर आवास र कृषिकार्य दुवैको लागि प्रयोग गरेको भए गैरआवासीय भवनअन्तर्गत राख्नु हुँदैन । गैरआवासीय भवन निम्नलिखित कृषिसम्बन्धी कार्यका लागि प्रयोग भएको हुनसक्छ ।

(क) चौपायाका लागि : यसमा चराचुरुङ्गीबाहेक घरपालुवा चौपायाका लागि प्रयोगमा ल्याइएका गोठ, तबेला आदि पर्दछन् ।

(ख) चराचुरुङ्गीको लागि : यसमा पाल्तु चराचुरुङ्गीका लागि बनाइएका घर वा खोरका लागि प्रयोग भएका घर पर्दछन् ।

(ग) बाली थन्क्याउनको लागि : बाली थन्क्याउनको लागि प्रयोगमा ल्याइएका भकारीहरू, घाँसपात आदि राखिएका घरहरू यसमा पर्दछन् ।

(घ) अन्य विविध कार्यको लागि : माथि उल्लिखित प्रयोजनबाहेक अन्य विविध कृषिकार्यका लागि प्रयोगमा ल्याइएका भवनहरू जस्तै : कृषि औजार र साधन राख्न प्रयोग गरिएको भवन यसमा पर्दछन् ।

८.२ प्रयोग र स्वामित्वअनुसार गैरआवासीय भवनको सङ्ख्या

यो प्रश्नमा गणनाको समयमा गैरआवासीय भवनको प्रयोग र स्वामित्वको बारेमा उल्लेख गरी सङ्ख्या खुलाउनु पर्छ अर्थात् गैरआवासीय भवनको प्रयोगअनुसार स्वामित्व खुलाउनु पर्छ । कृषि-चलनमा चौपायाको लागि वा चराचुरुङ्गीको लागि वा बाली थन्क्याउनको लागि वा अन्य कृषिकार्यका लागि गैरआवासीय भवनको प्रयोग भएको छ-छैन सोधी भएको छ भने त्यो आफ्नो हो वा बहालमा लिएको हो वा अन्य किसिमबाट लिएको हो यकीन गरी उपयुक्त महलमा सङ्ख्या लेख्नुपर्दछ र महल-३ मा जम्मा सङ्ख्या उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

भवनको स्वामित्व

यसले कृषिकार्यको लागि प्रयोग गरिएको गैरआवासीय भवनको स्वामित्व अथवा अधिकार कसमा निहित छ भन्ने कुरा बुझाउँछ ।

आफ्नै स्वामित्व

कृषक परिवारको आफ्नै हकमा रहेका भवन यसअन्तर्गत पर्दछन् ।

बहालमा लिएको

कृषक परिवारले आफ्नो कृषि प्रयोजनको लागि भाडा तिर्ने गरी चलन गरेको अरूको हकका भवनहरू यसमा पर्दछन् ।

अन्य शर्तमा लिएको

कृषक परिवारले आफ्नो प्रयोगको लागि आफ्नो स्वामित्व पनि नभएको र भाडा पनि नलिई अन्य कुनै प्रकृयाबाट प्राप्त गरेको भवनहरू यसमा पर्दछन्, जस्तैः घरधनीको सहायताले भाडा नतिर्ने शर्तमा लिएका भवन, कानुनी वादविवाद परेको तर प्रयोग गरिरहेको भवन आदि ।

८.२ प्रयोग र स्वामित्व अनुसार गैरआवासीय भवनको सङ्ख्या

क्र.सं.	प्रयोगको किसिम	स्वामित्व (सङ्ख्या उल्लेख गर्ने)			
		जम्मा	आफ्नै	बहालमा लिएको	अन्य किसिमबाट लिएको
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
१	चौपायाको लागि				
२	चराचुरुङ्गीको लागि				
३	बाली थन्क्याउनको लागि				
४	अन्य विविध कार्यका लागि				

भाग ९ : वनबनेलो तथा सहायक कृषि क्रियाकलाप

९.१ कृषि-चलनभित्र फलफूल तथा घाँसका बाहेक अन्य रुख बिरुवा छन् ?

कृषि-चलनभित्र फलफूल तथा घाँसका बाहेक अन्य रुख छन्-छैनन् सोध्नुपर्छ र उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्छ । "छैनन्" को कोड २ मा गोलोघेरा लगाएमा प्रश्न ९.२ नसोधी प्रश्न ९.३ देखि सोध्नुपर्दछ ।

बनबनेलो

वनबनेलो भन्नाले काठ/दाउरा, भूसंरक्षण र अन्य प्रयोजनका लागि लगाइएका बिरुवाहरूलाई जनाउँछ। तर यसमा स्थायी बालीअन्तर्गत पर्ने फलफूलहरू वा घाँस, बाँसका रुखहरू समावेश गरिँदैन। माथि उल्लेख गरिएको प्रयोजनका लागि प्रयोग हुने घाँस तथा अन्य वनस्पति वनबनेलोमा समावेश हुन्छ।

विभिन्न प्रयोजनले कृषि-चलनमा वनबनेलो लगाएको हुन सक्दछ। कृषिगणनामा वनबनेलोको प्रयोजनलाई यस प्रकार वर्गीकरण गरिएको छ : काठ उत्पादन, जडीबुटी उत्पादन, भू तथा जल संरक्षण तथा अन्य।

९.२ फलफूल तथा घाँसका रुखबाहेक अन्य रुखबिरूवा सम्बन्धी विवरण

यहाँ फलफूल र घाँसबाहेकका अन्य रुखहरू बगैंचाको रूपमा लगाइएको भए सोको क्षेत्रफल महल-१ र रुख सङ्ख्या महल-२ मा लेख्नुपर्छ। विभिन्न ठाउँमा छरिएर रहेका रुख भए सो रुख सङ्ख्यामात्र महल-३ मा लेख्नुपर्दछ। छरिएर रहेका रुखहरूको क्षेत्रफल उल्लेख गर्नुपर्दैन। क्षेत्रफलको एकाइ प्रश्न नं. ४.६ मा उल्लेख भएबमोजिमकै हुनुपर्दछ।

महल-४ मा वनबनेलोको मुख्य प्रयोजन काठ उत्पादनगर्ने भए सो को कोड "१", जडीबुटी उत्पादन भए "२", भू तथा जल संरक्षण भए "३" र अन्य (जस्तै अन्य बाली वा पशुपक्षीको ओतका लागि) भए कोड "४" मा गोलोघेरा लगाउनुपर्दछ।

काठ उत्पादन

कृषि-चलनमा भएको वनबनेलोको मुख्य प्रयोजन काठ दाउरा उत्पादन हो भने यसमा पर्दछ। यस्तो उत्पादन परिवारको घरायसी प्रयोग वा बेचबिखनका लागि वा दुबै हुन सक्दछ।

जडीबुटी उत्पादन

काठ दाउरा बाहेक जडीबुटी उत्पादनका लागि पनि वनबनेलो लगाएको हुन सक्दछ। यसमा औषधिका लागि प्रयोग गरिने वनस्पतिका बुटा वा वनस्पतिको जरामा माटोमुनि हुने गानु आदि पर्दछन्।

भू तथा जल संरक्षण

माटोको उर्वरा शक्ति बढाउने, मलिलो माटोको क्षयहुने क्रम घटाउने वा रोक्ने, पानी र पानीढलोको व्यवस्थापन गर्ने जस्ता कृषिकार्यमा सहयोग पुऱ्याउने प्रयोजनले लगाइएका रुखबिरुवाहरु यसमा पर्दछन्।

अन्य प्रयोजन

रुख बिरुवाको तेल, पात, बोक्रा उपयोग गर्न वा पशुपक्षी तथा बालीको छाहारीका लागि लगाइएका रुखबिरुवा यसमा पर्दछन्।

९.२ फलफूल तथा घाँसका रुखबाहेक अन्य रुखबिरूवा सम्बन्धी विवरण						
बगैंचाको रूपमा लगाएको रुखबिरूवाको				छरिएका रुख सङ्ख्या	वनबनेलोको मुख्य प्रयोजन	
क्षेत्रफल			सङ्ख्या			
बि/रो	क/आ	धु/पै				
(१)			(२)	(३)	(४)	
					१. काठ उत्पादन २. जडीबुटी उत्पादन	३. भू तथा जल संरक्षण ४. अन्य

९.३ गत वर्ष कृषि-चलनभित्र सहायक कृषि क्रियाकलाप भएको थियो ?	कृषि-चलनभित्र सहायक कृषि क्रियाकलापहरूअन्तर्गतका च्याउखेती, रेशमखेती, माहुरीपालन र माछापालन मध्ये कुनै एक वा एक भन्दा बढी कार्य गरिएको थियो वा थिएन क्रमैसँग सोधी "थियो" भने कोड "१" र "थिएन" भने कोड "२" मा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ। माछापालन गरेको भए प्रश्न ९.४ सोध्नुपर्दछ र नगरेको भए प्रश्न १०.१ मा फड्को मार्नुपर्दछ।
च्याउ खेती	कृषक परिवारले आफू बसेको घरभित्र वा छुट्टै घर/ठाउँमा गरेको च्याउ खेती यसमा पर्दछ। भुइँ, काठ, पराल आदि मा गरिएका सबै प्रकारका च्याउखेतीलाई यसमा लिनु पर्दछ।
माहुरी पालन	कृषि-चलनभित्र मह उत्पादनका लागि माहुरी पालिएका छन् भने पनि सहायक कृषि क्रियाकलापअन्तर्गत नै पर्दछ। यसमा माहुरीको घार सङ्ख्यालाई आधार बनाउनु पर्दैन।
रेशम खेती	कृषि-चलनभित्र रेशमधागोको उत्पादनका लागि रेशमकीरा पालिएका छन् भने पनि सहायक कृषि क्रियाकलाप मानिन्छ। रेशमखेतीमा आफ्नो कृषि-चलनमा हुर्काइएका रेशमकीरा र ककुनबाट रेशम निकाल्ने काम समेत पर्दछ।
माछा पालन	चलन गरेको जग्गाभित्र पोखरी बनाई अथवा धानखेतमा माछा पालिएका छन् भने सहायक कृषि क्रियाकलापअन्तर्गत पर्दछ। धानखेत वा पोखरीबाहेक अन्यत्र पनि माछापालन गरिएको भए पनि यसअन्तर्गत नै पर्दछ।

९.३ गत वर्ष कृषि चलनभित्र सहायक कृषि क्रियाकलाप भएको थियो ?

क्र.सं.	सहायक कृषि क्रियाकलाप	स्थिति	
(१)	(२)	(३)	
१	च्याउ खेती	१. थियो	२. थिएन
२	रेशमखेती	१. थियो	२. थिएन
३	माहुरीपालन	१. थियो	२. थिएन
४	माछापालन	१. थियो	२. थिएन → प्रश्न नं. १०.१

९.४ माछा कहाँ पालिएको थियो ?	यो प्रश्नमा पोखरी, धानखेत वा अन्य ठाउँमध्ये, कहाँ माछा पालिएको थियो सोधी उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ। यदि एकभन्दा बढी ठाँउमा माछा पालिएको भए जुनजुन ठाँउमा पालिएको हो त्यही-त्यही ठाँउअन्तर्गतको उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ। कुनै कृषि-चलनले पोखरीमा माछा पालेको रहेछ भने मात्र पोखरीको कोड "१" मा गोलोघेरा लगाई महल-१ मा पोखरीको सङ्ख्या लेख्ने र महल-२ मा पोखरीले ओगटेको डिल सहितको क्षेत्रफल बिघा/कट्ठा/धुर वा रोपनी/आना/पैसामा उल्लेख गर्ने। क्षेत्रफलको एकाइ प्रश्न नं. ४.६ मा उल्लेख भएबमोजिमकै हुनुपर्दछ। धानखेत वा अन्यत्र माछा पालेको भए क्षेत्रफल सोधिरहनु पर्दैन। अन्यत्र भन्नाले तालमा वा खोलामा केज राखेर माछा पालिएको जस्ता ठाउँलाई बुझाउँछ।

भाग १० : कृषि ऋण

कृषकहरूले कृषि-ऋण विभिन्न प्रयोजनका लागि लिएका हुन्छन्, जस्तैः उन्नत बीउ, रासायनिक मल, कृषि औजार आदि खरिद गर्न; पशुपक्षीपालनका लागि; माछा, माहुरी तथा रेशमकीरा पालन, आदिका लागि । ऋणसम्बन्धी प्रश्नमा कृषकले लिएको ऋण तिर्न बााकी छ-छैन; यस्तो ऋणको स्रोत; तथा ऋण वा थप ऋणको आवश्यकता र प्रयोजनसम्बन्धी जानकारी लिन खोजिएको छ ।

१०.१ तपाईंको परिवारले कृषिकार्यका लागि ऋण लिएको छ ?	कृषक परिवारले कृषिकार्यको लागि ऋण लिएको भए कोड "१" मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न नं. १०.२ देखि सोध्दैजानु पर्दछ । ऋण नलिएको भए कोड "२" मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न नं. १०.३ देखि सोध्न शुरुगर्नु पर्दछ । गणनाको दिनमा मुख्य कृषकले ऋण तिर्न बाँकी भए मात्र यहाँ ऋण लिएको मानिन्छ । <u>गणनाको दिन अगावै ऋण तिरी सकेको भए ऋण लिएको मानिँदैन</u> र त्यस्ता कृषकहरूलाई प्रश्न नं. १०.३ देखि मात्र सोध्नुपर्दछ ।
१०.२ कृषि ऋण मुख्यतः कहाँबाट लिएको हो ?	कृषकले ऋण कहाँबाट लिएको हो उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ । सहकारी संस्थाबाट लिएको भए कोड "१" मा, कृषि विकास ब्याङ्कबाट लिएको भए "२" मा, अन्य ब्याङ्क/वित्तीय संस्थाहरूबाट लिएको भए "३" मा, कृषक समूहबाट भए "४" मा, महिला समूबाट भए "५" मा, र आफन्तबाट भए "६" मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । यी बाहेक अन्य कुनै स्रोतबाट लिएको भए "७" मा गोलोघेरा लगाएर स्रोतको नाम पनि लेख्नुपर्दछ । अन्य स्रोतमा स्थानीय साहुमहाजन तथा पैसा लगानीगर्ने व्यक्तिहरु पर्दछन् । यहाँ अन्य ब्याङ्क/वित्तीयसंस्था अन्तर्गत नेपाल ब्याङ्क लिमिटेड, राष्ट्रिय वाणिज्य ब्याङ्क, विकास ब्याङ्क, ग्रामीण विकास ब्याङ्क जस्ता ब्याङ्कहरु तथा विभिन्न फाइनान्स कम्पनीहरू पर्दछन् । एउटा भन्दा बढी स्रोतबाट ऋण लिएर तिर्न बाँकी रहेछ भने सबै भन्दा बढी रकम लिएको स्रोत खुलाउनु पर्दछ ।
१०.३ कृषिकार्यको लागि ऋण/थप ऋणको आवश्यकता छ ?	कृषिकार्यको लागि ऋणको आवश्यकता छ-छैन सोधी उपयुक्त कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । यो प्रश्नमा कृषि ऋण नलिएकालाई ऋणको आवश्यकता र ऋण पहिले नै लिएर तिर्न बाँकी भएकालाई थप ऋणको आवश्यकता छ-छैन सोध्नुपर्दछ । यदि यस्तो ऋण वा थप ऋणको आवश्यकता छ भन्ने उत्तर आएमा कोड "१" मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न नं. १०.४ देखि सोध्नुपर्दछ र छैन भन्ने उत्तर आएमा कोड "२" मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न नं. १०.४ लाई फड्केर प्रश्न नं. ११.१ देखि सोध्नुपर्दछ ।
१०.४ कुन मुख्य उद्देश्य वा प्रयोजनका लागि ऋण/थप ऋण आवश्यक छ ?	कृषकलाई ऋणको आवश्यकता भएमा यस प्रश्नमा के कामका लागि हो सोधी सम्बन्धित कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ । उदाहरणको लागिः मलबीउ/विषादि/कृषि औजार खरिद गर्न, सिँचाइ सुविधाका निमित्त, पशुपक्षीपालन गर्न, माछापालन गर्न, तथा अन्य कृषि क्रियाकलाप गर्न (जस्तै, माहुरीपालन, रेशमखेती, च्याउखेती, कृषि प्रयोजनका लागि जमिन खरिद गर्न र कृषि प्रयोजनका लागि भवन बनाउन, गोबरग्याँस प्लान्ट स्थापना गर्न आदि) ।

भाग ११ : विविध

यस भागमा खाद्यान्नको पर्याप्तता सम्बन्धी प्रश्नहरू राखिएका छन्। आफ्नो कृषि-चलनबाट मात्र भएको आम्दानीले वर्षैभरि कृषक परिवारलाई खान पुग्यो पुगेन भन्ने कुरा सोध्नुपर्दछ। आफ्नै कृषि-चलनवाट भएको आम्दानी भन्नाले आफ्नो परिवारले गरेको खेतीपाती (अन्न, तरकारी, फलफूल खेती आदि) वा पशुपक्षीपालन वा माछापालन आदिबाट आर्जन गरेको आम्दानीलाई बुझाउँछ। जस्तैः कुनै कृषकले आफूले पालेको पशुपक्षीको उत्पादन, विभिन्न कृषिजन्य उत्पादन आदि बेचेर भएको आम्दानीबाट आफ्नो परिवारलाई वर्षैभरि खुवाउन पर्याप्त हुन्छ भने उक्त कृषि-चलनलाई वर्षैभरि खान पुग्नेमा गणना गर्नुपर्दछ। कुनै कृषक परिवारलाई आफ्नै कृषि-चलनबाट मात्र भएको आम्दानीले वर्षैभरि खान पुगेको थिएन भने कति महिनालाई खान नपुगेको हो सोधी महिना उल्लेख गर्नुपर्दछ। नपुग महिनाको लागि कृषक परिवारले कुन स्रोतबाट खाद्यान्नको व्यवस्था गर्‍यो सोधी खुलाउनुपर्दछ।

११.१ यस परिवारको आम्दानीको मुख्य स्रोत कृषि हो ?

यस प्रश्नमा कृषक परिवारको आम्दानीको मुख्य स्रोत कृषि हो होइन सोधी हो भने कोड “१” मा गोलोघेरा लगाउने र होइन भने कोड “२” मा गोलोघेरा लगाउनुपर्छ।

आम्दानीको स्रोत

परिवारको आम्दानीका स्रोतहरु विभिन्न हुनसक्दछन्। कृषि उत्पादनबाट भएको आम्दानी, कृषि बाहेक अन्य आर्थिक कृयाकलापबाट भएको आम्दानी, तलब ज्यालाबाट भएको आम्दानी, र पेन्सन, लगानी एवं विप्रेषणबाट भएको आम्दानी यसका उदाहरण हुन्।

११.२ आफ्नै कृषि उत्पादनबाट भएको आम्दानीले मात्र गत वर्ष परिवारलाई खान पुग्यो ?

आफ्नै कृषि उत्पादनबाट (आफ्नो कृषि-चलनबाट) भएको आम्दानी भन्नाले अन्नखेती, तरकारीखेती, फलफूल खेती, पशुपक्षीपालन, माछापालन आदिबाट भएको आम्दानी भन्ने बुझ्नुपर्दछ। परिवारका सदस्यले अन्यत्रबाट कमाइ ल्याएको (जस्तै नोकरी, पसल आदि) आम्दानीलाई कृषि आम्दानीमा समावेश गर्नु हुँदैन।

गत वर्ष आफ्नै कृषि-चलनबाट मात्र भएको आम्दानीले वर्षैभरि परिवारलाई खान पुग्यो-पुगेन सोधी पुगेको भएमा कोड “१” मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न ११.५ मा फड्को मार्ने र नपुगेको भएमा “२” मा गोलोघेरा लगाई प्रश्न नं. ११.३ देखि सोध्नुपर्छ।

११.३ कुनकुन महिनालाई खान पुगेन ?

प्रश्न नं. ११.२ को कोड “२” मा गोलोघेरा लागेको भएमा अर्थात् आफ्नै कृषि-चलनबाट मात्र भएको आम्दानीले वर्षभरि खान पुगेन भन्नेलाई मात्र यो प्रश्न सोध्नुपर्दछ। यसमा परिवारलाई गत वर्ष कुन-कुन महिना खान पुगेन तत्तत् महिनाको कोडमा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ।

११.३ कुनकुन महिनालाई खान पुगेन ?					
१. वैशाख	२. जेठ	३. असार	४. साउन	५. भदौ	६. असोज
७. कात्तिक	८. मङ्सिर	९. पुस	१०. माघ	११. फागुन	१२. चैत

११.४ नपुग महिनाको लागि खाद्यान्न

यस प्रश्नमा परिवारले नपुग महिनाको लागि कसरी खाद्य पदार्थ प्राप्त गर्‍यो सो खुलाउनु पर्दछ। आफ्नै गैरकृषि व्यवसाय भएमा कोड “१”

मुख्यतः कसरी प्राप्त भयो ?	मा, आफ्नो जिल्ला भित्र काम गरी पाएको तलब/ज्यालाबाट "२" मा, आफ्नो जिल्लाबाहिर तर देशभित्र काम गरी पाएको तलब/ज्यालाबाट "३" मा, देशबाहिर काम गरी पाएको तलब/ज्यालाबाट "४" मा, ऋण लिएर भए "५", निवृत्तिभरण (पेन्सन) बाट भए "६" मा र यीबाहेक अन्य स्रोतबाट भएमा "७" मा गोलोघेरा लगाउनु पर्दछ। अन्य स्रोत भन्नाले माङजाङ गरेर गुजारा चलाएकोजस्ता उपाय पर्दछन् ।
गैरकृषि व्यवसाय	यसअन्तर्गत कृषक परिवारले ऋण र तलब/ज्यालाबाहेक अन्य कुनै स्रोत (जस्तैः उद्योग, व्यापार लगायतका गैरकृषि व्यवसाय) बाट भएको आम्दानी पर्दछ ।
तलब ज्याला	कृषक परिवारको कुनै सदस्यले स्थायी वा अस्थायी रूपमा कुनै सरकारी वा गैरसरकारी संस्थामा नोकरी गरेर वा अन्य स्थानमा ज्याला मजदुरी गरेर आर्जन गरेको आम्दानी यसमा पर्दछ। यस्तो तलब/ज्यालाको काम आफ्नो जिल्लाभित्र वा आफ्नो जिल्लाबाहिर तर देशभित्र वा विदेश गई गरेको हुन सक्दछ ।
निवृत्त भरण (पेन्सन)	यसअन्तर्गत कृषक परिवारको कुनै सदस्यले निवृत्तभरण (पेन्सन) पाएको आम्दानी पर्दछ ।
ऋण लिएर	कृषक परिवारले आफ्नो परिवारलाई खुवाउनको लागि अरूवाट ऋणको रूपमा वा सरसापट गरेर लिएको नगद वा जिन्सी यसअन्तर्गत पर्दछ ।
११.५ तपाईको घरबाट कृषि उत्पादन किनबेचगर्ने बजारसम्म पुग्न मुख्य कुन यातायातको साधन प्रयोग गर्नुहुन्छ र त्यसरी जांदा कति समय लाग्छ ?	कृषकले उत्पादन गरेको कृषिजन्य उत्पादन बिक्री गर्ने तथा आवश्यक कृषि सामग्री खरिद गर्ने बजार कृषक परिवारको घरदेखि कति टाढा छ र मुख्यतया उक्त स्थानमा जान/आउन कृषकले कुन यातायातको साधन प्रयोग गर्दछ भन्ने कुराको निर्क्योल यस प्रश्नले गर्दछ । बजार केन्द्रसम्म जान/आउन कृषकले कुन यातायातको साधन प्रयोग गर्दछ सोधी उपयुक्त कोडको लहरमा एकतर्फी लाग्ने समय घण्टा र मिनेटमा दिइएको कोठाहरूमा लेख्नुपर्दछ ।

यातायातको किसिम	एकतर्फी लाग्ने समय	
	घण्टा	मिनेट
(१)	(२)	

यातायातको किसिमको कोड	
१. पैदल (भारी नबोकी)	४. कार/बस
२. साइकल/रिक्सा	५.मिश्रित (पैदल/गाडी)
३. मोटरसाइकल/टेम्पो	६. घरनजिकै छ

११.६ कृषि क्रियाकलापसम्बन्धी केही समस्या भए उल्लेख गर्नुहोस् ।	सम्बन्धित उत्तरदाताले आफ्नो व्यक्तिगत समस्या लेख्न/लेखाउन आग्रह गरेमा यहाँ खुलाउनु पर्दछ । यसरी समस्याहरु खुलाउँदा बुँदागत रुपमा खुलाउनु पर्दछ ।

परिच्छेद ६

विभिन्न फारामहरू

कृषिगणनामा गणक र सुपरिवेक्षकहरूको कार्यको अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियन्त्रण गर्न विभिन्न किसिमका फारामहरूको व्यवस्था गरिएको छ। यीमध्ये केही गणकले र केही सुपरिवेक्षकले भर्नुपर्छ। यी फारामहरूको सही उपयोगले तथ्याङ्क प्रशोधनको नतिजा बढी व्यावहारिक र यथार्थ हुन्छ। यसबाहेक यी फारामहरूबाट गणना क्षेत्रमा देखापर्ने समस्याहरूको पहिचान गरेर समाधान गर्न सजिलो हुन्छ। यी फारामहरूले पछि आउने कृषिगणनाहरूलाई समेत मार्ग प्रर्दशन गर्दछन्।

गणकको दैनिक प्रगति विवरण फारामहरू

सूचीकरण प्रगति फाराम
(ग.फा.नं. १)

यो फाराम लगत १ (कृषिक परिवार लगत) को सन्दर्भमा भर्नुपर्ने फाराम हो। यसमा गणकले कृषि-चलनहरूको लगत सूचीकरण गरेको दैनिक प्रगति उल्लेख गरिन्छ। यस फाराममा सर्वप्रथम गणकले विवरण सङ्कलन गर्न लागेको जिल्ला, गा.वि.स./नगरपालिका, वडा नं. र गणना-क्षेत्र नियन्त्रण सङ्ख्या सम्बन्धित स्थानमा लेख्नुपर्दछ। गणकले विवरण सङ्कलन गर्न लागेको गणना-क्षेत्रको कृषि-चलनको अनुमानित जम्मा सङ्ख्या सम्बन्धित गणना-क्षेत्रका पदाधिकारी वा त्यहाँका गण्यमान्य व्यक्तिहरूबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा लेख्नुपर्छ। यो सङ्ख्याले गणकलाई सङ्कलित पारिवारिक विवरणको सत्यता परीक्षण गर्ने कार्ययोजना तय गर्न सघाउ पुऱ्याउँछ। तर गणकले उक्त सङ्ख्यालाई आधार मानेर पूर्वाग्रही बन्नु भने हुँदैन अर्थात् अनुमानित सङ्ख्या भन्दा वास्तविक सङ्ख्या फरक पनि हुनसक्छ भन्ने कुरा ख्याल राख्नुपर्दछ।

यस फारामको महल-१ मा दिनको क्रमसङ्ख्या लेख्नुपर्छ। महल-२ मा लगत सङ्कलन गर्दाको मिति लेख्नुपर्छ। महल-३ मा महल-१ र २ को क्रमानुसार गणकले लगत सङ्कलन गरेका कृषि-चलनको सङ्ख्या लेख्नुपर्छ। महल-४ मा कैफियत लेख्नुपर्छ। यसमा सूचीकरण गर्दा गणकले सामना गरेका समस्याहरू केही भएमा वा अन्य केही विशेष कुराहरू भएमा सो उल्लेख गर्नुपर्छ।

गणना प्रगति फाराम
(ग.फा.नं. २)

यो फाराम प्रत्येक गणना क्षेत्रका छानिएका कृषि-चलनहरूको लगत २ (कृषक परिवार प्रश्नावली) को सन्दर्भमा भरिने फाराम हो। यसमा गणकले दैनिकरूपमा गणना गरेका कृषि-चलनहरूको कार्यप्रगति उल्लेख गरिन्छ। यस फाराममा सर्वप्रथम गणकले विवरण सङ्कलन गर्न लागेको जिल्ला, गा.वि.स./नगरपालिका, वडा नं. र गणना क्षेत्र नियन्त्रण सङ्ख्या सम्बन्धित स्थानमा लेख्नुपर्दछ। गणकले गणना गर्न लागेको गणना क्षेत्रमा छानिएका कृषि-चलनको (अर्थात् गणना गर्नुपर्ने) जम्मा सङ्ख्या उपयुक्त कोठामा लेख्नुपर्छ। यो सङ्ख्या लगत ३ बाट प्राप्त हुन्छ। यो सङ्ख्या २० देखि ३० को बीचको हुन्छ।

यस फारामको महल-१ मा दिनको क्रमसङ्ख्या लेख्नुपर्छ। महल-२ मा लगत २ भर्दाको मिति लेख्नुपर्छ। महल-३ मा महल-१ र २ को क्रमानुसार गणकले लगत २ भरेका कृषि-चलनको सङ्ख्या लेख्नुपर्छ। महल-४ मा कैफियत लेख्नुपर्छ । यसमा लगत २ भर्दा गणकले सामना गरेका समस्याहरू केही भएमा वा अन्य विशेष कुराहरू भएमा सो उल्लेख गर्नुपर्छ।

सुपरिवेक्षकले भर्नुपर्ने फारामहरुबारे सुपरिवेक्षक निर्देशिकामा नै व्याख्या गरिएको छ।

अनुसूची १

गणनाको सन्दर्भ समय

प्रश्न	विवरण	सन्दर्भ अवधि
१.१	परिवारमूली मुख्य कृषक आफैं हो वा होइन	गणनाको दिन
१.२	मुख्य कृषकको जातजाति	गणनाको दिन
१.३	मुख्य कृषकको ठेगाना	गणनाको दिन
१.४	जवाफ दिने व्यक्ति मुख्य कृषक हो वा होइन	गणनाको दिन
१.५	जवाफ दिने व्यक्तिको परिचय	गणनाको दिन
१.६	जवाफ दिने व्यक्ति मुख्य कृषकको के नाता पर्दछ	गणनाको दिन
२.१	कृषि-चलनको स्थिति	गणनाको दिन
२.२	कृषि-चलनको प्रमुख उत्पादन	सन्दर्भ वर्ष
२.३	कृषि उत्पादनको प्रमुख उपयोग	सन्दर्भ वर्ष
२.४	अन्य आर्थिक उत्पादनका क्रियाकलाप छ छैन	गणनाको दिन
२.५	मुख्य अन्य आर्थिक उत्पादनको क्रियाकलाप	गणनाको दिन
३.१	मुख्य कृषकसमेत परिवारका सदस्य सङ्ख्या	गणनाको दिन
३.२	कृषक परिवारका सदस्यहरूको विवरण	
	परिवारका सदस्यको नाम, थर	गणनाको दिन
	लिङ्ग	गणनाको दिन
	उमेर	गणनाको दिन
	परिवारमूलीको के नाता	गणनाको दिन
	शैक्षिक स्थिति	गणनाको दिन
	मुख्य पेशा	सन्दर्भ वर्ष
३.३	कृषि-चलनमा स्थायी कामदार लगाए, नलगाएको	सन्दर्भ वर्ष
३.४	स्थायी कामदार सङ्ख्या	गणनाको दिन
३.५	कृषि-चलनमा पर्ममा बाहेक अस्थायी कामदार लगाए, नलगाएको	सन्दर्भ वर्ष
३.६	अस्थायी रुपमा काम गर्ने कामदार	सन्दर्भ वर्ष
३.७	कृषि-चलनमा पर्ममा काम लगाए, नलगाएको	सन्दर्भ वर्ष
३.८	पर्ममा काम गरेका कामदार	सन्दर्भ वर्ष
४.१	आफ्नो जग्गा अरूलाई चलन गर्न दिए-नदिएको	गणनाको दिन
४.२	अरूलाई चलन गर्न दिएको जग्गाको क्षेत्रफल	गणनाको दिन
४.३	परिवारले चलन गरेको जग्गाको कित्ता सङ्ख्या	गणनाको दिन
४.४	चलन गरेको जग्गालाई कुनै प्रकारले क्षति पुगे-नपुगेको	सन्दर्भ वर्ष
४.५	क्षतिको प्रकार र क्षति भएको जग्गाको क्षेत्रफल	सन्दर्भ वर्ष
४.६	कित्ता तथा खेत-पाखोअनुसार कृषकले चलन गरेको जग्गा र सिँचाइ	
	कित्ताको नाम	गणनाको दिन

प्रश्न	विवरण	सन्दर्भ अवधि
	जग्गाको किसिम	गणनाको दिन
	जग्गाको क्षेत्रफल	गणनाको दिन
	सिंचाइ भएको जम्मा जग्गाको क्षेत्रफल	सन्दर्भ वर्ष
	सिंचाइको स्रोत	सन्दर्भ वर्ष
	सिँचाइ खर्चको आधार	सन्दर्भ वर्ष
४.७	चलन गरेको जम्मा जग्गाको कित्ताअनुसार भू-उपभोग	गणनाको दिन
४.८	चलन गरेको जम्मा जग्गाको कित्ताअनुसार भू-उपयोग	गणनाको दिन
५.१	कित्ताअनुसार अस्थायी बालीको क्षेत्रफल र उत्पादन	सन्दर्भ वर्ष
५.२	कित्ताअनुसार स्थायी बालीको क्षेत्रफल र उत्पादन	सन्दर्भ वर्ष
५.३	कित्ताअनुसार विभिन्न किसिमको बाली लगाएको क्षेत्रफल	सन्दर्भ वर्ष
५.४	बालीअनुसार कृषि सामग्रीको प्रयोग	सन्दर्भ वर्ष
६.१	कृषि-चलनमा पाल्तु चौपाया छन् छैनन्	गणनाको दिन
६.२	पाल्तु चौपायाको सङ्ख्या	गणनाको दिन
६.३	कृषि-चलनमा पाल्तु चराचुरुङ्गी छन् छैनन्	गणनाको दिन
६.४	पाल्तु चराचुरुङ्गीको सङ्ख्या	गणनाको दिन
७.१	कृषि औजार तथा कृषिका साधनहरु प्रयोग भए-नभएको	सन्दर्भ वर्ष
७.२	कृषि-चलनमा रहेका औजारहरू तथा अन्य कृषि साधनको सङ्ख्या	गणनाको दिन
८.१	कृषिकार्यका लागि गैरआवासीय भवनको प्रयोग भए-नभएको	सन्दर्भ वर्ष
८.२	प्रयोग र स्वामित्वअनुसार गैरआवासीय भवनको सङ्ख्या	गणनाको दिन
९.१	फलफूल तथा घाँसका बाहेक अन्य रुखबिरुवा छन् छैनन्	गणनाको दिन
९.२	अन्य रुखबिरुवा भएको जग्गाको क्षेत्रफल, रुख सङ्ख्या र प्रयोजन	गणनाको दिन
९.३	सहायक कृषि क्रियाकलाप (माछापालन, माहुरीपालन, रेशमखेती)	सन्दर्भ वर्ष
९.४	माछा पालेको ठाउँ र क्षेत्रफल	सन्दर्भ वर्ष
१०.१	कृषि ऋण लिए-नलिएको	गणनाको दिन
१०.२	कृषि ऋणको स्रोत	गणनाको दिन
१०.३	कृषि ऋण/थप ऋणको आवश्यकता छन् छैनन्	गणनाको दिन
१०.४	कृषि ऋण/थप ऋणको उद्देश्य वा प्रयोजन	गणनाको दिन
११.१	आम्दानीको मुख्य स्रोत कृषि हो वा होइन	सन्दर्भ वर्ष
११.२	आफ्नै उत्पादनबाट परिवारलाई खान पुगे नपुगेको	सन्दर्भ वर्ष
११.३	खान नपुगेको महिनाहरूको नाम	सन्दर्भ वर्ष
११.४	नपुग महिनाको लागि खाद्यान्नको व्यवस्था	सन्दर्भ वर्ष
११.५	कृषि उत्पादन किनबेच गर्ने स्थानको घरदेखिको दूरी	गणनाको दिन

अनुसूची २

जिल्लाअनुसार विजनको रोपनीमा हुने परिवर्तन दर

जिल्ला को कोड	जिल्लाको नाम	एक माना धान बराबर	एक माना मकै बराबर	जिल्ला को कोड	जिल्लाको नाम	एक माना धान बराबर	एक माना मकै बराबर	जिल्ला को कोड	जिल्लाको नाम	एक माना धान बराबर	एक माना मकै बराबर
०१	ताप्लेजुङ	०.०८२०	०.३४३०	२६	भक्तपुर	०.०७००	०.३६००	५१	अर्घाखाँची	०.०७८०	०.३४८०
०२	पाँचथर	०.०८२०	०.३४३०	२७	काठमाडौं	०.०७८०	०.३०५०	५२	प्युठान	०.०६९०	०.३४४०
०३	इलाम	०.०८९०	०.३९००	२८	नुवाकोट	०.०७८०	०.३०५०	५३	रोल्पा	०.०७७०	०.२७००
०४	झापा	०.०८९०	०.३९००	२९	रसुवा	०.०६२५	०.२८१०	५४	रुकुम	०.०७७०	०.२७००
०५	मोरङ	०.०५७०	०.३९००	३०	धादिङ	०.०६२५	०.२८१०	५५	सल्यान	०.०७७०	०.२७००
०६	सुनसरी	०.०५७०	०.३९००	३१	मकवानपुर	०.०८००	०.३३००	५६	दाङ	०.१०७०	०.२३२०
०७	तेह्रथुम	०.०५७०	०.३८५०	३२	रौतहट	०.०८००	०.३३००	५७	बाँके	०.१०७०	०.२३२०
०८	धनकुटा	०.०८१०	०.३२००	३३	बारा	०.०८००	०.३३००	५८	बर्दिया	०.१०७०	०.२३२०
०९	संखुवासभा	०.०८१०	०.३२००	३४	पर्सा	०.०८००	०.३३००	५९	सुर्खेत	०.१०७०	०.२३२०
१०	भोजपुर	०.०६२०	०.३९००	३५	चितवन	०.०८००	०.३३००	६०	दैलेख	०.१०७०	०.२३२०
११	सोलुखुम्बु	०.०६२५	०.५६९५	३६	गोरखा	०.०९००	०.३४५०	६१	जाजरकोट	०.०७७०	०.२७००
१२	ओखलढुङ्गा	०.०६२५	०.३२८०	३७	लमजुङ	०.०९००	०.२७७०	६२	डोल्पा	०.०६००	०.२५००
१३	खोटाङ	०.०६२०	०.३९००	३८	तनहुँ	०.१०७०	०.२३२०	६३	जुम्ला	०.०६००	०.२५००
१४	उदयपुर	०.०६३०	०.३८५०	३९	स्याङजा	०.०९००	०.२७००	६४	कालिकोट	०.०६००	०.२५००
१५	सप्तरी	०.०६३०	०.३८५०	४०	कास्की	०.१०७०	०.१८८०	६५	मुगु	०.०६००	०.२५००
१६	सिरहा	०.०६३०	०.३८५०	४१	मनाङ	०.०९००	०.२७७०	६६	हुम्ला	०.०६००	०.२५००
१७	धनुषा	०.०६१०	०.३६३०	४२	मुस्ताङ	०.०७५०	०.२९५०	६७	बाजुरा	०.०६००	०.२५००
१८	महोत्तरी	०.०६१०	०.३६३०	४३	म्याग्दी	०.०७५०	०.२९५०	६८	बझाङ	०.०६००	०.२५००
१९	सर्लाही	०.०६१०	०.३६३०	४४	पर्वत	०.०९००	०.२७००	६९	अछाम	०.०६००	०.२५००
२०	सिन्धुली	०.०६१०	०.३६३०	४५	बगलुङ	०.०७५०	०.२९५०	७०	डोटी	०.०६००	०.२५००
२१	रामेछाप	०.०४७०	०.३४४०	४६	गुल्मी	०.०७८०	०.३४८०	७१	कैलाली	०.०६००	०.२५००
२२	दोलखा	०.०६२५	०.५६९५	४७	पाल्पा	०.०७७०	०.३२१०	७२	कञ्चनपुर	०.०८१०	०.२६००
२३	सिन्धुपाल्चोक	०.०५४७	०.३२८१	४८	नवलपरासी	०.०७७०	०.३२१०	७३	डँडेलधुरा	०.०८१०	०.२६००
२४	काभ्रेपलाञ्चोक	०.०७००	०.३६००	४९	रूपन्देही	०.०७७०	०.३२१०	७४	बैतडी	०.०६००	०.२३००
२५	ललितपुर	०.०८००	०.३३००	५०	कपिलवस्तु	०.०७८०	०.०७८०	७५	दार्चुला	०.०६००	०.२३००

अनुसूची ३

विजन एकाइलाई रोपनीमा रूपान्तर गर्ने तरिका

१ कृषकले आफूले चलन गरेको जग्गाको क्षेत्रफल रोपनी वा बिघामा नभनेर आफूले लगाएको बालीको विजनको एकाइमा पनि भन्न चाहन्छन् । कृषकले जग्गाको क्षेत्रफल रोपनी/बिघामा नभनेर विजनमा भन्न चाहेको अवस्थामा उनीहरुलाई पाखो जग्गाको क्षेत्रफल मकैको विजनमा र खेतको क्षेत्रफल धानको विजनमा सोध्नुपर्दछ । यसरी विजनमा क्षेत्रफल भनेको अवस्थामा विजन एकाइमा आएको क्षेत्रफललाई रोपनीमा रूपान्तरण गर्नुपर्दछ ।

२ विजन एकाइबाट रोपनीमा क्षेत्रफल रूपान्तर गर्ने तरिका तलको उदाहरणमा देखाइएको छः

(क) कुनै कृषकले चलन गरेको कुल जग्गाको क्षेत्रफल यस प्रकार रहेछ :

४ पाथी ५ माना धानको बीउ लाग्ने जग्गा र ३ पाथी ५ माना मकैको बीउ लाग्ने जग्गा । यी आँकडालाई सर्वप्रथम हामीले निम्नप्रकार लेख्नुपर्दछ ।

विजन					
धान			मकै		
मुरी	पाथी	माना	मुरी	पाथी	माना
०	४	५	०	३	५

(नोटः पहिलो महलमा मुरी, दोस्रो महलमा पाथी र तेस्रो महलमा माना लेख्नुपर्दछ ।)

(ख) यहाँ, धान र मकैको विजनमा दिइएको क्षेत्रफललाई रोपनीमा रूपान्तर गर्नुपर्ने भएको छ ।

चार पाथी पाँच माना धान = (४× ८) + ५ = ३७ माना धान

तीन पाथी पाँच माना मकै = (३ × ८) + ५ = २९ माना मकै

(यो जग्गा ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको भनी मानिएको खण्डमा, रूपान्तर यस प्रकार हुन्छ : १ माना धान = ०.०८२० रोपनी र १ माना मकै = ०.३४३० रोपनी)

अब, ३७ माना धान = (३७ × ०.०८२०) रोपनी = ३.०३४ रोपनी

२९ माना मकै = (२९ × ०.३४३०) रोपनी = ९.९४७

जम्मा = (३.०३४ + ९.९४७) रोपनी

= १२.९८१ रोपनी

(३) अब, जम्मा १२.९८१ रोपनीलाई रोपनी, आना र पैसामा रूपान्तर गर्नुपर्छ । क्षेत्रफल लेख्ने पहिलो महलमा रोपनी, दोस्रो महलमा आना र तेस्रो महलमा पैसा लेख्नुपर्दछ ।

(४) १२.९८१ रोपनीलाई रोपनी आना र पैसामा रूपान्तर गर्ने विधि :

(अ) १२.९८१ को दशमलव अगाडिको अङ्क १२ लाई रोपनीको महलमा लेख्नुपर्दछ ।

(आ) दशमलव पछाडिको अङ्क ०.९८१ लाई अब आनामा लैजानु पर्दछ। यसो गर्न ०.९८१ लाई १६ ले गुणन गरेर (१६ × ०.९६१ = १५.६९६) आएको दशमलव अगाडिको अङ्क १५ लाई आनामा लेख्नुपर्छ।

(इ) दशमलव पछाडिको अङ्क ०.६९६ लाई पैसामा लैजान ४ ले गुणन गर्नुपर्छ। तसर्थ ०.६९६ आना = (०.६९६ × ४) पैसा = २.७८४ पैसा = ३ पैसा भयो।

(ई) यसरी ४ पाथी ५ माना धानको बीउ लाग्ने जग्गा र ३ पाथी ५ माना मकैको बीउ लाग्ने जग्गालाई रोपनी, आना र पैसामा रूपान्तर गर्दा जम्मा १२ रोपनी, १५ आना र ३ पैसा भयो। अर्थात्, यो क्षेत्रफललाई सजिलोको लागि यसरी लेख्न सकिन्छ।

क्षेत्रफल		
रोपनी	आना	पैसा
१२	१५	३

(५) यदि माथि उदाहरणमा कृषकले आफूले चलन गरेको केही कित्ताको क्षेत्रफल रोपनीको एकाइमा पनि बताएको भए अङ्क भर्नुपर्दछ र जम्मा क्षेत्रफल निकाल्नुपर्दछ।

धान			मकै			एकाइ	रोपनी		
मुरी	पाथी	माना	मुरी	पाथी	माना	रोपनी	रोपनी	आना	पैसा
०	४	५	०	३	५	२	२	५	२

धान र मकैको रूपान्तर माथि ३ र ४ मा उल्लेख विधिअनुरूप गर्न १२ रोपनी १५ आना ३ पैसा हुन आउँछ। यो क्षेत्रफललाई अब रोपनीमा दिएको क्षेत्रफल २ रोपनी ५ आना २ पैसासँग जोड्नु पर्दछ।

१२ रोपनी १५ आना ३ पैसा

+ २ रोपनी ५ आना २ पैसा

१५ रोपनी ५ आना १ पैसा

यसरी जम्मा क्षेत्रफल १५ रोपनी ५ आना १ पैसा हुन आउँछ।

क्षेत्रफल		
रोपनी	आना	पैसा
१५	५	१

अनुसूची ४

जात/जातिको कोड

कोड	जात/जाति	कोड	जात/जाति	कोड	जात/जाति	कोड	जात/जाति
००१	क्षेत्री	०२७	ब्राह्मण, तराइ	०५३	धाँगड/झाँगड	०७९	गाइने
००२	बाहुन (पहाड)	०२८	बानिया	०५४	बन्तर	०८०	जिरेल
००३	मगर	०२९	घर्ती/भुजेल	०५५	बराई	०८१	आदिबासी/जनजाति
००४	थारू	०३०	मल्लाह	०५६	कहर	०८२	दुरा
००५	तामाङ	०३१	कलवार	०५७	गनगाई	०८३	चुरौटे
००६	नेवार	०३२	कुमाल	०५८	लोधा	०८४	बादी
००७	मुस्लिम	०३३	हजाम/ठाकुर	०५९	राजभर	०८५	मेचे
००८	कामी	०३४	कानू	०६०	थामी	०८६	लेप्चा
००९	यादव	०३५	राजवंशी	०६१	धिमाल	०८७	हलखोर
०१०	राई	०३६	सुनुवार	०६२	भोटे	०८८	पञ्जाबी/शिख
०११	गुरुङ	०३७	सुढी	०६३	बिङ/बिँडा	०८९	किसान
०१२	दमाईं/ढोली	०३८	लोहार	०६४	भेडियार/गडेरी	०९०	राजी
०१३	लिम्बू	०३९	तत्मा	०६५	नुराङ	०९१	ब्याङ्सी
०१४	ठकुरी	०४०	खत्वे	०६६	याक्खा	०९२	हायू
०१५	सार्की	०४१	धोबी	०६७	दराई	०९३	कोचे
०१६	तेली	०४२	माझी	०६८	ताजपुरिया	०९४	धुनिया
०१७	चमार/हरिजन/राम	०४३	नुनिया	०६९	थकाली	०९५	वालुङ
०१८	कोइरी	०४४	कुम्हार	०७०	चिडीमार	०९६	जाइने
०१९	कुर्मी	०४५	दनुवार	०७१	पहारी/पहरी	०९७	मुण्डा
०२०	सन्यासी	०४६	चेपाङ/प्रजा	०७२	माली	०९८	राउटे
०२१	धानुक	०४७	हलुवाई	०७३	बङ्गाली	०९९	ह्याल्मो
०२२	मुसहर	०४८	राजपुत	०७४	छन्तेल	१००	पत्थरकट्टा/कुस्वाडिया
०२३	दुसध/पासवान/पासी	०४९	कायस्थ	०७५	डोम	१०१	कुसुण्डा
०२४	शेर्पा	०५०	बढई	०७६	कमार		
०२५	सोनार	०५१	मारवाडी	०७७	बोटे		
०२६	केवट	०५२	सन्थाल/सतार	०७८	ब्राह्मू/बरामू		

अनुसूची ५

जात/जातिअनुसार प्रचलित केही थरहरू

जात/जाति	थरहरू
तराइ क्षेत्र	
क. यादव	१. अहिर २. बरबरिया ३. बसियन्त ४. घुरेल ५. भगत ६. चौधरी ७. दास ८. गोप ९. गोपाल १०. गुरमेत ११. यादव १२. राउत १३. सिंह १४.गोईत १५. राय १६. मंडर १७. मर्वेता
ख. कुम्हार	१. पण्डित
ग. कायस्थ	१. कर्ण २. सिन्हा ३. सहाय ४. श्रीवास्तव ५. कठारी ६. मंशी ७. बच्चन ८. मल्लिक ९. बर्मा १०. कंठ ११. दास १२. लाल १३. सुमन १४. लाभ
घ. राजभर	१. चौधरी २. बर्मा ३. सिंह ४. मंण्डल ५. सिन्हा ६. राय
ङ. वनिया	१. शाह २. गुप्ता ३. दास
च. धोबी	१. धोबी २. वैढा ३. रज ४. राजधोबी
छ. सुँडी	१. महतो २. चौरसिया ३. पंजियार ४. मण्डल ५. गामी ६. महासेठ ७. हात्ती ८. गाई ९. नायक १०. पूर्वे ११. कापड १२. गुप्ता
ज. कलवार	१. जैसवाल २. जयसार ३. कलवार ४. चौधरी ५. प्रसाद ६. शाह ७. गुप्ता
झ. कानू	१. शाह २. गुप्ता ३. कानू
ञ. कुर्मी	१. कापड २. शाह ३. कापडी ४. कुर्मी ५. सिंह ६. जेसवार ७.पटेल ८. राउत ९. मण्डल १०. महतो
ट. भूमिहार	१. पाण्डे २. सिन्हा ३. ओझा ४. पाठक ५. तिवारी ६. राय ७. सिंह ८. ठाकुर ९. शर्मा
ठ. ब्राम्हण (तराई)	१.वर्मा २. शर्मा ३. भट्टाचार्य ४. त्रिवेदी ५. बङ्गोपाध्याय ६. चट्टोपाध्याय ७. चतुरवेदी ८. त्रिपाठी ९. चौधरी १०. दुबे ११. पाठक १२. झा १३. मिश्र १४. उपाध्याय १५. ओझा १६. ठाकुर
ड. राजपूत	१. पाण्डे २. ठाकुर ३. राना ४. राठौर ५. सिंह ६. राव
ढ. थारु	१. कठरीया २. खाँ ३. विश्वास ४. राजी ५. खवास ६. चौधरी ७. परिहार ८. सौलीरया ९. जोगी १०. दनुवार ११. राजधरियार १२. माहेउता १३. कन्फटा १४. माझी १५. महन्त १६. बाँढ १७. रोतार १८. खस १९. भगत २०. मैदनिया २१. पंजियार
ण. तेली	१. शाह २. गुप्ता
त. कुशवाहा	१. कुशवाहा २. कोइरी ३. महतो ४. मेहता ५. सिंह ६. सिंहा ७. मौर्य ८. मुराव ९. बर्मा
पहाडी क्षेत्र	
क. ब्राह्मण (पहाड)	१. अर्याल २. आचार्य ३. अधिकारी ४. बराल ५. बास्कोटा ६. विष्ट ७. भट्टराई ८. भण्डारी ९. पोखरेल १०. वाग्ले ११. ढकाल १२. ढुंगेल १३. धिताल १४. देवकोटा १५. ज्ञवाली १६. घिमिरे १७. जोशी १८. खरेल १९. खनाल २०. कोइराला २१. उपाध्याय २२. रेग्मी २३. पण्डित २४. बस्याल २५. गैह्रे २७. तिवारी २८. लम्साल २९. न्यौपाने ३०. सेढाइँ ३१. रिजाल ३२. पौडेल ३३. सुवेदी ३४. तिमल्सेना ३५. मरासिनी ३६. पाण्डे ३७. सिलवाल ३८. अमगाइँ ३९. चिलुवाल ४०. कँडेल ४१. पन्त ४२. बराल ४३. त्रिपाठी ४४. ओझा ४५. भट्ट ४६. दाहाल ४७. गर्तौला ४८. सिटौला ४९. दीक्षित ५०. पराजुली ५१. कडारिया ५२. बञ्जाडे ५३. बेल्वासे ५४. थपलिया ५५. सापकोटा ५६. वस्ती ५७. अवस्थी ५८. नेपाल
ख. क्षेत्री	१. वानियाँ २. बुढाथोकी ३. बर्मा ४. वि.सी. ५. बोहरा ६. डाँगी ७. घर्ती क्षेत्री ८. हमाल ९. खत्री क्षेत्री १०. खड्का ११. खडायत १२. खस १३. कार्की १४. खवास १५. कुंवर १६. महत १७. रायमाझी १८. राठौर १९. रानाभाट २०. सिजापति २१. थापा २२. देउवा २३. कटवाल २४. बस्नेत २५. ओली २६ देउजा

जात/जाति	थरहरू
ग. ठकुरी	१. चन्द २. मल्ल ३. पाल्पाली ४. शाह ५. सेन ६. सिंह ७. शाही ८. ठकुरी ९. राणा १०. राजपुत
घ. सन्यासी	१. गिरी २. पुरी ३. भारती ४. सन्यासी ५.वन ६.महन्त
ङ. नेवार	१. अमात्य/महाजू २. बल्ल ३. बुद्धाचार्य, बज्राचार्य ४. चित्रकार ५. डंगोल, महर्जन ६. धाख्वा ७. हाडा ८. जोशी ९. कर्माचार्य १०. कायस्थ ११. मल्ल १२. मास्के १३. मानन्धर १४. मुल्मी १५. प्रधान १६. राजभण्डारी १७. सैँजू १८. शाक्य १९. श्रेष्ठ २०. तुलाधर २१. देवभण्डारी २२. सुवाल २३. प्रजापती २४. सिंह २५. ताम्राकार २६. आवाले २७. भुजू २८. मालाकार
च. लिम्बू	१. आङचुवा २. आङदम्बे ३. इङनाम ४. इसिवू ५. केबुहाँग ६. कामबाँग ७. खापुंग ८. खेवा ९. चिल्लेव १०. जबेगु ११. याँदेन १२. थुम्मोको १३. थेबे १४. थोप्रा १५. थोर्लेग १६. फुदोङ १७. फेदाप १८. फेन्दुवा १९. मादेन २०. लावती २१. नेम्वाङ
छ. राई	१. आठपगरे २. कुलुंग ३. धुम ४. चामलिंग ५. छिगताग ६. थुलुंग ७. दुमी ८. नावकोङ ९. देवसा १०. बगले ११. वाङदेल १२. वान्तवा १३. याम्फू १४. रुंगहाँग १५. साल्टेन १६. रुम्दाली १७. रोदोङग १८. सोकाप १९. सीतांग २०. सोदेङ्गल
ज. गुरुङ	१. लामिछाने २. पोजो ३. लामा ४. काप्रे ५. चुंगीलामा ६. छिनेलामा ७. उतुला ८. धिमाल ९. लोक्य १०. छोर्मी ११. दलामे १२. घले १३. तोलामे १४. आले १५. पोम १६. घिमिआरु १७. श्रेगीलामा १८. पैगीलामा
झ. थकाली	१. भट्टचन २. गौचन ३. हिराचन ४. शेरचन५. तुलाचन
ञ. तामाङ	१. कमाँवा २. ग्लामा ३. पाख्रिन ४. घिसिंग ५. डारेदेना ६. ध्यापा ७. बमजन ८. गोनदान ९. मोक्तान १०. योञ्जन ११. ग्रन्दन १२. धवा १३. थिङ १४. मान्देन १५. सिङदेन १६. भेमसिङ १७. लोपचना १८. ब्लोन १९. वाइवा २०. श्याङम्बो २१. ह्याल्मो
ट. मगर	१. आले २. रवुलाल ३. पुन ४. राना ५. थापा
हिमाली क्षेत्र	
क. शेर्पा	१. गार्जा २. गोपर्मा ३. डावा ४. नैजुवा ५. पाङकर्मा ६. पाल्दोर्जे ७. पेनाकपा ८. मेन्दे ९. मौपा १०. रोङ शेर्वा ११. लामा १२. शागुप १३. शेपा १४. सदाका १५. एनासा १६. छुशुर्वा १७. चियावा १८. गाले १९. पाङदोजे २०. थाक्टू

विभिन्न जात/जातिमा पाइने समान थरका केही उदाहरण -

	थर		**जात/जाति**
क.	साह	-	बनियाँ, कानू
ख.	शाह	-	तलबार, कुरी, तेली, कुर्मी
ग.	सिन्हा	-	कायस्थ, राजभर, भूमिहार
घ.	सिंह	-	राजपूत, कुरी, भूमिहार, कुर्मी, राजभर, यादव
ङ.	गुप्ता	-	बानियाँ, सुडी, कलवार, कानू, तेली
च.	शर्मा	-	भूमिहार, ब्राह्मण (तराइ)

अनुसूची ६
पेशा वर्गिकरण

०	**सशस्त्र सैनिक र प्रहरी बल**	३	**प्राविधिज्ञ र सहायक पेशाविद्हरू**
११	सशस्त्र सैनिकहरू, जनपद प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी	३११	भौतिक र इञ्जिनियरिङ विज्ञान प्राविधिज्ञहरू
१	**प्रबन्धक, कार्यकारी तथा विधायकहरू**	३१२	सहायक कम्प्युटर विशेषज्ञहरू वा व्यवसायीहरू
१११	विधायकहरू	३१३	प्रकाश र इलेक्ट्रोनिक उपकरण सञ्चालकहरू
११२	सरकारी पदाधिकारीहरू	३१४	हवाइजहाज नियन्त्रक एवं यससम्बन्धी प्राविधिज्ञहरू
११४	विशेष हित सङ्गठनका अधिकृत एवं पदाधिकारीहरू	३१५	सुरक्षा एवं गुणस्तर निरीक्षकहरू
१२१	निर्देशकहरू र प्रमुख कार्यकारीहरू	३२१	जीवन विज्ञान र यससँग सम्बन्धित सहायक प्राविधिज्ञहरू
१२२	उत्पादन तथा सञ्चालन विभागका प्रबन्धक/व्यवस्थापकहरू	३२२	नर्सिङ सेवाबाहेक आधुनिक स्वास्थ्य सहायक विज्ञहरू
१२३	अन्य विभागका प्रबन्धकहरू	३२३	परिचारिका सेवा र सुडिनी सहायकहरू
१३१	महाप्रबन्धक वा व्यवस्थापकीय प्रोप्राइटरहरू	३२४	परम्परागत चिकित्सक एवं धार्मिक आरोग्यकर्ताहरू
२	**विशेषज्ञ-पेशाविद्हरू**	३३१	प्राथमिक शिक्षा तहका सहायक शिक्षकहरू (तालिम नलिएका)
२११	भौतिकशास्त्री, रसायनशास्त्री र सम्बन्धित विशेषज्ञहरू	३३२	पूर्व प्राथमिक शिक्षा तहका सहायक शिक्षकहरू (तालिम नलिएका)
२१२	गणितज्ञ, तथ्याङ्कशास्त्री र सम्बन्धित विशेषज्ञहरू	३३३	विशेष शिक्षासम्बन्धी सहायक शिक्षकहरू
२१३	कम्प्युटर विशेषज्ञहरू	३३४	अन्य पेशागत शिक्षण सहायकहरू
२१४	निर्माणकलाविज्ञ, इन्जिनियर र सम्बन्धित विशेषज्ञहरू	३४१	वित्तीय तथा बिक्री सहायकहरू
२२१	जीवन विज्ञान विशेषज्ञहरू	३४२	व्यापारिक सेवा प्रतिनिधि एवं व्यापारिक दलालहरू
२२२	नर्सिङ सेवाबाहेकका स्वास्थ्य विशेषज्ञहरू	३४३	पेशेवर प्रशासकीय सहायकहरू
२२३	पेशेवर स्वास्थ्यसेविका एवं सुडेनीहरू	३४४	भन्सार, कर एवं सम्बन्धित सरकारी सहायक विज्ञहरू
२३१	कलेज, विश्वविद्यालय र उच्च शिक्षाका शिक्षण विशेषज्ञहरू	३४५	प्रहरी निरीक्षक एवं गुप्तचरहरु
२३२	माध्यमिक शिक्षा तहका शिक्षकहरू	३४६	सामाजिक कार्य सहायकहरू
२३३	प्राथमिक र पूर्व प्राथमिक शिक्षा तहका शिक्षकहरू (तालिमप्राप्त)	३४७	कला, मनोरञ्जन एवं खेलकुदसम्बन्धी सहायक विज्ञहरू
२३४	विशेष शिक्षा शिक्षण पेशेवरहरू	३४८	धार्मिक पेशेवर सहायकहरू
२३५	अन्य शिक्षण पेशेवरहरू	४	**कार्यालय सहायकहरू**
२४१	व्यापारिक विशेषज्ञहरू	४११	सहायक स्तरका सचिवहरू र कार्यालयको कि बोर्ड सञ्चालन गर्ने कार्यालय सहायकहरू
२४२	कानुन विशेषज्ञहरू	४१२	लेखा एवं स्रेस्तासम्बन्धी काम गर्ने कार्यालय सहायक वा सङ्ख्या विषयक कार्यालय सहायकहरू
२४३	अभिलेखविज्ञ, पुस्तकालयविज्ञ र सम्बन्धित सूचना पेशेवरहरू	४१३	सामानको रेकर्ड राख्ने र यातायातसम्बन्धी काम गर्ने कार्यालय सहायकहरू
२४४	सामाजिक विज्ञान र सम्बन्धित विशेषज्ञहरू	४१४	पुस्तकालय, चिठ्ठीपत्र र त्यससँग सम्बन्धित कार्यालय सहायकहरू
२४५	लेखक र सिर्जनशील वा कला सम्पादनविज्ञहरू	४१९	कार्यालयसम्बन्धी अन्य काम गर्ने कार्यालय सहायकहरू
२४६	धार्मिक विशेषज्ञहरू	४२१	क्यासियर, खजाञ्ची र त्यससँग सम्बन्धित कार्यालय सहायकहरू
		४२२	ग्राहक सूचनासम्बन्धी कार्यालय सहायकहरू

५	**सेवा, हेरचाह तथा बिक्रीको काम गर्ने कामदारहरू**	**८**	**कारखाना र मेशिन संचालक एवं संयोजकहरू**
५११	यात्रा परिचारी एवं सम्बन्धित कामदारहरू	८११	खानी तथा खनिज प्रशोधन यन्त्र चालकहरू
५१२	घरको रेखदेख (गृह व्यवस्थापन) एवं रेष्टुरेन्ट सेवाका कामदारहरू	८१२	धातु प्रशोधन गर्ने यन्त्र चालकहरू
५१३	निजी हेरचारसँग सम्बन्धित कामदारहरू	८१३	शिशा, सेरामिक्स तथा सम्बन्धित संयन्त्र चालकहरू
५१४	अन्य पेशेवर सेवाका कामदारहरू	८१४	काठ प्रशोधन एवं कागज बनाउने यन्त्र चालकहरू
५१५	ज्योतिषी, भविष्यवाणीकर्ता एवं सम्बन्धित कामदारहरू	८१५	रसायन प्रशोधन संयन्त्र चालकहरू
५१६	संरक्षात्मक सेवाका कामदारहरू	८१६	उर्जा उत्पादन एवं सम्बन्धित यन्त्र चालकहरू
५२१	फेशनकर्ता एवं अन्य मोडेलहरू	८१७	स्वचालित संयोजन यन्त्र तथा औद्योगिक रोबोट चालकहरू
५२२	पसलमा बिक्री एवं प्रदर्शन गर्ने व्यक्तिहरू	८२१	धातु एवं खनिज उत्पादन मेसिन चालकहरू
५२३	स्टल एवं बजारमा बस्ने बिक्रेताहरू	८२२	रसायन उत्पादन गर्ने मेसिन चालकहरू
६	**कृषि, वन तथा मत्स्यपालनमा संलग्न दक्ष कामदारहरू**	८२३	रबर एवं प्लाष्टिकका वस्तु उत्पादन गर्ने मेसिन चालकहरू
६११	बजारमुखी तरकारी र अन्य बाली उत्पादकहरू	८२४	काष्ठ उत्पादन गर्ने मेसिन चालकहरू
६१२	व्यावसायिक पशुपालक तथा उत्पादकहरू	८२५	छपाइ गर्ने, बाइण्डिङ गर्ने एवं कागजका वस्तु उत्पादन गर्ने मेसिन चालकहरू
६१३	बजारमुखी मिश्रित बाली एवं पशु र पशुजन्य पदार्थका उत्पादकहरू	८२६	कपडा तथा भुवा एवं छालाका वस्तु उत्पादन गर्ने मेसिन चालकहरू
६१४	वन र यससम्बन्धी कामदारहरू	८२७	खाद्य एवं पेय पदार्थ उत्पादन गर्ने मेसिन चालकहरू
६१५	मत्स्यपालन कामदारहरू	८२८	संयोजनकर्ताहरू (Assemblers)
६२१	निर्वाहमुखी कृषि तथा माछापालनसम्बन्धी कामदारहरू	८२९	अन्य मेसिन चालक एवं संयोजनकर्ताहरू
७	**कर्मी र व्यापारमा संलग्न कामदारहरू**	८३१	रेल इन्जिन चालक एवं सम्बन्धित कामदारहरू
७११	खनिज कामदार, ढुङ्गा फुटाउने, काट्ने एवं कुद्ने व्यक्तिहरू	८३२	सवारी साधन चालकहरू
७१२	भवनको फ्रेम बनाउने एवं सम्बन्धित व्यवसायका कामदारहरू	८३३	कृषि सम्बन्धी तथा अन्य गतिशील यन्त्र चालकहरू
७१३	भवनको फिनिशिङको कार्य गर्ने एवं यससँग सम्बन्धित व्यवसायका कामदारहरू	**९**	**प्रारम्भिक पेशाका अदक्ष श्रमिकहरू**
७१४	रङरोगनकर्ता, भवनको संरचना सफाइकर्ता एवं सम्बन्धित व्यवसायका कामदारहरू	९११	सडक पेटीमा सामन तथा सेवाको बिक्रेता तथा तत्सम्बन्धी कामदारहरू
७२१	धातु ढाल्ने, जोड्ने तथा निश्चित आकारमा तयार पार्ने कामदार एवं यससँग सम्बन्धित व्यवसायका कामदारहरू	९१२	जुत्ता पालिस गर्ने र सडक पेटीमा बसेर अन्य किसिमका सामान्य काम गर्ने कामदारहरू
७२२	कामी, औजार बनाउने एवं सम्बन्धित व्यवसायका कामदारहरू	९१३	घरेलु र तत्सम्बन्धी सरसफाइ गर्ने वा लुगा धुने कामदारहरू
७२३	मेसिनसम्बन्धी मिस्त्री एवं फिटरहरू	९१४	भवनको हेरचाह गर्ने र झ्याल, आदि सफा गर्ने कामदारहरू
७२४	विद्युतीय एवं इलेक्ट्रोनिक उपकरण मेकानिक एवं फिटरहरू	९१५	सन्देशबाहक, भरिया, ढोके र तत्सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू
७३१	सूक्ष्म उपकरण बनाउने एवं मर्मत गर्ने कामदारहरू	९१६	फोहर सङ्कलन गर्ने र तत्सम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू
७३२	कुम्हाले, शिशा बनाउने एवं सम्बन्धित व्यवसायका कामदारहरू	९२१	कृषि र माछापालनसम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू
७३३	कपडा, छाला एवं अन्य सामग्रीका हस्तकला कामदारहरू	९३१	खानी र निर्माणसम्बन्धी काम गर्ने कामदारहरू
७३४	छपाइ र छापाखानासम्बन्धी व्यवसायका कामदारहरू	९३२	औद्योगिक वस्तु वा सामान उत्पादनसम्बन्धी कामदारहरू
७४१	खाद्य प्रशोधन एवं सम्बन्धित व्यवसायका कामदारहरू	९३३	सवारी साधन श्रमिकहरू तथा ढुवानी कामदारहरू
७४२	काष्ठ सामग्री बनाउने र सम्बन्धित व्यवसायका कामदारहरू	**१०**	**घरधन्दा**
७४३	कपडा, गार्मेन्टसँग सम्बन्धित व्यवसायका कामदारहरू	**११**	**विद्यार्थी**
७४४	भुवायुक्त काँचो छाला, छाला तथा जुत्तासम्बन्धी व्यवसायका कामदारहरू	**१२**	**कुनै काम नगरेको**

अनुसूची ७
औद्योगिक व्यवसाय वर्गीकरण, २०५६

सङ्केत	उद्योग /व्यवसायको विवरण
A	***कृषि र वन***
०१	कृषि र यस सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
०११	खाद्यान्न र बजारमा बिक्री हुने बागवानी तथा फलफूल उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानहरु वा क्रियाकलापहरु
०१२	पशुपालन व्यवसाय
०१३	अन्न उत्पादनसँग सँगै गरिएको पशुपालन व्यवसाय (मिश्रित कृषि कार्यहरु)
०१४	पशु चिकित्सा बाहेक कृषि र पशु सेवा सम्बन्धी कियाकलाप वा व्यवसायहरु
०२	बन, दाउरा (मुढा) काट्ने र यस सम्बन्धी कियाकलापहरु
०२०	बन, दाउरा (मुढा) काट्ने र यस सम्बन्धी कियाकलापहरु
B	***माछा पालन व्यवसाय***
०५	माछा पालन, माछाका भुरा उत्पादन र माछाको फर्म सम्बन्धी सेवा प्रदान गर्ने कार्यहरु वा व्यवसायहरु
०५०	माछा पालन, माछाका भुरा उत्पादन र माछाको फर्म सम्बन्धी सेवा प्रदान गर्ने कार्यहरु वा व्यवसायहरु
C	***खानी तथा उत्खनन् कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु***
१०	कोइला, खैरो कोइला र पिटको खानी सञ्चालन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
१०१	पत्थर वा मट्टी कोइला सङ्कलन वा उत्खनन् गर्ने कियाकलापहरु
१०२	लिगनाइट (खैरो कोइला) को सङ्कलन गर्ने वा उत्खनन् गर्ने कियाकलापहरु वा व्यवसायहरु
१०३	पिट (बनस्पति कुहिएर इन्धनको रुपमा प्रयोग हुने बस्तु) को उत्खनन् र सङ्कलन गर्ने कियाकलापहरु
११	कच्चा पेट्रोल र प्राकृतिक ग्याँसको उत्खनन् तथा उत्पादन (सर्भे बाहेक) सेवा प्रदान गर्ने कियाकलापहरु
१११	कच्चा पेट्रोलियम र प्राकृतिक ग्याँस निकाल्ने कियाकलापहरु
११२	पेट्रोलियम र ग्याँस निकाल्ने सेवा प्रदान गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु (सर्वे बाहेक)
१२	युरेनियम र थोरियम (रेडियो धर्मी तत्व) को धाउहरु उत्खनन् गर्ने कृयाकलापहरु
१२०	युरेनियम र थोरियम (रेडियो धर्मी तत्व) को धाउहरु उत्खनन् गर्ने कृयाकलापहरु
१३	धतुका धाउको उत्खनन् गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
१३१	फलामको धाउको उत्खनन् गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
१३२	फलाम, युरेनियम र थोरियम बाहेकका अन्य धातुका धाउ निकाल्ने कियाकलापहरु वा व्यवसाय
१४	अन्य खानी तथा उत्खनन् गर्ने कियाकलापहरु वा व्यवसायहरु
१४१	ढुङ्गा, बालुवा र माटो निकाल्ने कियाकलापहरु वा व्यवसायहरु
१४२	अन्यत्र उल्लेख नभएका खानी तथा उत्खनन् गर्ने कियाकलाप वा व्यवसायहरु
D	***औद्योगिक (प्रशोधन उद्योग) उत्पादन***
१५	खाद्य तथा पेय पदार्थ उत्पादन गर्ने क्रियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
१५१	मासु, फलफूल, तरकारी, बोसो र तेल उत्पादन, प्रशोधन र संरक्षण गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
१५२	दुग्ध पदार्थ उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
१५३	खाद्यान्न प्रशोधन गर्ने, स्टार्च (खाद्यान्नको माड) भएका अन्य खाद्य पदार्थ बनाउने र पशु आहार तयार गर्ने कियाकलापहरु वा व्यवसायहरु
१५४	अन्य खाद्य पदार्थको उत्पादन गर्ने क्रियाकलापहरु
१५५	पेय पदार्थको उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
१६	सुर्ती जन्य पदार्थको उत्पादन गर्ने उद्योग प्रतिष्ठान वा क्रियाकलापहरु
१६०	सुर्ती जन्य पदार्थको उत्पादन गर्ने उद्योग प्रतिष्ठान वा क्रियाकलापहरु
१७	कपडाको उत्पादन गर्ने उद्योग प्रतिष्ठान वा क्रियाकलापहरु
१७१	कात्ने, बुन्ने, कपडालाई फिनिसिङ्ग गर्ने उद्योग प्रतिष्ठान वा क्रियाकलापहरु
१७२	अन्य कपडाको उत्पादन गर्ने क्रियाकलापहरु
१७३	सिलाइ तथा बुनाइबाट कपडा तयार गर्ने कियाकलापहरु
१८	लगाउने पोशाकको उत्पादन, भुवादार पोशाकको काँटछाँट र रङ्गरोगन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
१८१	भुवादार पोशाक बाहेक अन्य पोशाकको उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठान वा क्रियाकलापहरु
१८२	भुवादार पोशाकको रङ्गरोगन र काँटछाँट गर्ने कियाकलापहरु वा व्यवसायहरु
१९	छालाको रङरोगन एवं काँटछाँट गर्ने, छालाको बाकस, हाते ब्याग र यस्तै अन्य सामानहरु जस्तै घोडाको काठी एवं जुत्ताहरु उत्पादन गर्ने कियाकलाप वा व्यवसायहरु
१९१	छालाको रङ्गरोगन एवं काँटछाँट गर्ने, छालाको बाकस, हाते ब्याग र यस्तै अन्य सामानहरु जस्तै घोडाको काठी उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु व व्यवसायहरु
१९२	जुत्ता उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२०	फर्निचर (घरेलु फर्निचर), पराल एवं छ्वाली बाट निर्मित बस्तुहरु बाहेक काठ वा काठ प्रयोग भएका बस्तुहरु र कर्क उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु

सङ्केत	उद्योग /व्यवसायको विवरण
२०१	काठ चिर्ने र रण्डा लगाउने (चिप्लो पार्ने) कियाकलापहरु वा व्यवसायहरु
२०२	काठका बस्तुहरु, कर्क, पराल, छ्वाली बाट ओछ्याउने बस्तुहरुको उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२१	कागज र कागज जन्य बस्तु उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२१०	कागज र कागज जन्य बस्तु उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२२	रेकर्ड गरिएका सामग्रीहरुको छपाइ र पुनः प्रकाशन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२२१	प्रकाशन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२२२	छपाइ सम्बन्धी कार्य सञ्चालन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२२३	रेकर्ड गरिएका सामग्रीहरुको पुनः प्रकाशन गर्ने कियाकलापहरु
२३	खँदिलो कोइला, प्रशोधित पेट्रलियम पदार्थ उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२३२	प्रशोधित पेट्रोलियम पदार्थ उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२४	रसायन र रासायनिक बस्तुहरुको उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२४२	आधारभूत रासायनिक बस्तुहरुको उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२४२	अन्य रासायनिक बस्तुहरुको उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२४३	कृत्रिम रेसाहरुको उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२५	रबर वा प्लास्टिकका सामग्री उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२५१	रबर जन्य बस्तु को उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२५२	प्लास्टिकका सामान उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२६	गैर धात्विक खनिजहरु उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२६१	सिसा र सिसा जन्य बस्तु को उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२६९	अन्यत्र उल्लेख नभएका गैर धात्विक खनिज बस्तु उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२७	आधारभूत धातुहरुको उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२७१	आधारभूत फलाम र स्टिल उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
२७२	आधारभूत तथा बहुमूल्य गैर फलाम जन्य बस्तु उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानहरु
२७३	धातुको ढलान
२८	विभिन्न ढाँचागत रुपमा बनेका मेसिनरी र उपकरण बाहेकका धातुका बस्तुहरु उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२८१	विभिन्न ढाँचागत रुपमा बनेका धातुका बस्तुहरु उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२८९	अन्य धातु मिश्रित बस्तुहरु को उत्पादन र धातु सम्बन्धी काम गर्ने कियाकलापहरु
२९	अन्यत्र उल्लेख नगरिएका यन्त्र र उपकरण उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु

सङ्केत	उद्योग /व्यवसायको विवरण
२९१	सामान्य खालका मेसिनरीको उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु
२९२	अन्य विशेष किसिमका मेसिनरी सामान बनाउने कियाकलापहरु
२९३	अन्यत्र उल्लेख नगरिएका घरेलु उपकरण बनाउने कियाकलापहरु
३०	कार्यालयको लेखा र गणना सम्बन्धी काम गर्ने मेसिन बनाउने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
३००	कार्यालयको लेखा र गणना सम्बन्धी काम गर्ने मेसिन बनाउने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
३१	अन्यत्र उल्लेख नगरिएका विद्युत् मेसिनरी सामग्री बनाउने प्रतिष्ठानहरु वा कियाकलापहरु
३११	विद्युतीय मोटर, जनेरेटर र ट्रान्सफरमर बनाउने प्रतिष्ठानहरु वा कियाकलापहरु
३१२	विद्युत् वितरण र नियन्त्रण गर्ने उपकरण बनाउने प्रतिष्ठानहरु
३१३	इन्सुलेटिङ् (खोलयुक्त) तार र अन्य केवल बनाउने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
३१४	विभिन्न थरीका ब्याट्रि बनाउने प्रतिष्ठानहरु वा क्रियाकलापहरु
३१५	बिजुलीका बत्ती र यस सम्बन्धी अन्य बस्तु बनाउने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
३१९	अन्यत्र उल्लेख नभएका विद्युत् सम्बन्धी उपकरण बनाउने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
३२	रेडियो टेलिभिजन र अन्य सञ्चारका साधन एवं उपकरण बनाउने कियाकलापहरु
३२१	विद्युतीय भल्भ, टयुव र अन्य विद्युतीय सामान बनाउने कियाकलापहरु
३२२	रेडियो एवं टेलिभिजनको ट्रान्समिटर र लाइन टेलिफोन एवं टेलिग्राफी सम्बन्धी उपकरण बनाउने कियाकलापहरु
३२३	रेडियो र टेलिभिजनको रिसिभर, आवाज वा भिडियो रेकर्डिङ वा त्यसको पुनः रेकर्डिङ गर्ने, र त्यस सँग सम्बन्धित अन्य सामानहरु बनाउने कियाकलापहरु
३३	स्वास्थ सम्बन्धी, सूक्ष्म प्राविधिक उपकरण र घडी एवं तिनका पार्टपुर्जाहरु बनाउने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
३३१	अप्टिकल उपकरणहरु बाहेक मेडिकलका सामान, परीक्षण एवं मापन गर्ने सामान, परीक्षण र अन्य उद्देश्यका लागि प्रयोग गर्ने सामान बनाउने कियाकलापहरु
३३२	अप्टिकल र फोटोग्राफी सम्बन्धी उपकरण बनाउने कियाकलापहरु
३३३	घडीहरु तथा अन्य समय मापन गर्ने सामान उत्पादन गर्ने कियाकलापहरु वा प्रतिष्ठानहरु
३४	मोटर गाडी, ट्रेलर, सेमि-ट्रेलरको बडी बनाउने कियाकलापहरु
३४२	मोटर गाडी, टेलर, सेमी-ट्रेलरको बडी बनाउने कियाकलापहरु
३५	अन्य यातायातका उपकरण बनाउने कियाकलापहरु
३५९	अन्यत्र उल्लेख नभएका यातायातका उपकरण बनाउने कियाकलापहरु
३६	अन्यत्र उल्लेख नगरिएका फर्निचर सामान बनाउने, उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानहरु वा कियाकलापहरु

सङ्केत	उद्योग /व्यवसायको विवरण
३६१	फर्निचर बनाउने क्रियाकलापहरु
३६९	अन्यत्र उल्लेख नभएका सामान बनाउने कियाकलापहरु
३७	प्रशोधन गरी पुनः प्रयोग गर्ने कृयाकलापहरु
३७१	खेर फालिएका धातु र धातुका टुक्राहरुको प्रशोधन गरी पुनः प्रयोग गर्ने क्रियाकलापहरु
३७२	खेर फालिएका गैर धातुजन्य बस्तु र तिनका टुक्राहरुको प्रशोधन गरी पुनः प्रयोग गर्ने कियाकलापहरु
E	***विद्युत्, ग्याँस तथा पानीको आपूर्ति कार्य***
४०	विद्युत् एवं ग्याँसको आपूर्ति कार्य
४०१	विद्युतीय उर्जाको उत्पादन, सङ्कलन एवं विक्री वितरण गर्ने सम्बन्धी कार्य
४०२	प्राकृतिक स्रोत वा उद्योग प्रतिष्ठानबाट ग्याँसको उत्पादन तथा वितरण कार्यहरु
४१	पानीको सङ्कलन, शुद्धीकरण तथा वितरण गर्ने सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
४१०	पानीको सङ्कलन, शुद्धीकरण तथा वितरण गर्ने सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
F	***निर्माण कार्य***
४५	निर्माण कार्य
४५१	निर्माण स्थल तयारी कार्य
४५२	सिभिल इन्जिनियरिङ्गअन्तर्गत गरिने सम्पूर्ण निर्माण सम्बन्धी कार्य
४५३	भवनको प्रतिस्थापनको कार्य
४५४	भवनको फिनिसिङ्ग सम्बन्धी कार्य
४५५	निर्माण गर्ने वा भत्काउने सम्बन्धी यन्त्रको अपरेटर सहित भाडामा दिने कार्य
G	***मोटर, मोटरसाइकल, व्यक्तिगत वा घरायसी सामग्रीको थोक एवं खुद्रा बिक्रीका साथै मर्मत सम्भारको कार्य***
५०	मोटर, मोटरसाइकल एवं सम्बन्धित सामग्रीको थोक एवं खुद्रा बिक्रीका साथै मर्मत सम्भारको कार्य
५०१	मोटर एवं सबारी साधनको थोक एवं खुद्रा बिक्रीको कार्य
५०२	मोटर, सबारी साधनको मर्मत सम्भार कार्य
५०३	मोटर पार्टस्को बिकी कार्य
५०४	मोटरसाइकल एवं यसको पार्टस्को विकीका साथै मर्मत सम्भार कार्य
५०५	इन्धनको खुद्रा विकी कार्य
५१	मोटर मोटरसाइकल बाहेक अन्य सामग्रीको थोक व्यापार वा कमिसन व्यापारको कार्य
५११	शुल्क लिई वा करारको आधारमा गरिने थोक विक्री कार्य
५१२	अप्रशोधित कृषि उपज, जीवित पशुपक्षी तथा खाद्य सामग्रीको थोक विकी कार्य
५१३	घरायसी सामग्रीको थोक विकी कार्य
५१४	गैर कृषिजन्य मध्यबर्ती उत्पादन र खेर फ्याँकिएका सामग्रीहरुको थोक विकी कार्य
५१५	मेशीन, उपकरण आपूर्तिका सामग्रीको थोक विकी गर्ने कृयाकलापहरु

सङ्केत	उद्योग /व्यवसायको विवरण
५१९	अन्य सामग्रीको थोक विकी कार्य
५२	मोटरगाडी, मोटरसाइकल बाहेकका विभिन्न प्रकारका सामग्रीहरुको खुद्रा विकी कार्य एवं व्यक्तिगत वा घरायसी सामग्रीको मर्मत सम्भार सम्बन्धी कार्य
५२१	विशिष्टता बाहेकका सामान्य पसलमा गरिने खुद्रा विकी कार्य
५२२	विशिष्टीकरण गरिएका खास स्टोरहरुमा खाद्य, पेय एवं सुर्ती जन्य सामग्रीको खुद्रा विकी कार्य
५२३	विशिष्टीकरण गरिएका खास स्टोरहरुमा नयाँ प्रकारका सामग्रीहरुको खुद्रा विकी कार्य
५२४	एक पटक प्रयोग भैसकेका सामग्रीहरुको पुनः विकी कार्य
५२४०	एक पटक प्रयोग भैसकेका सामग्रीहरुको पुनः विकी कार्य
५२५	स्टोरहरु बाहेक अन्यत्र गरिने खुद्रा विक्री कार्य
५२६	व्यक्तिगत तथा घरायसी सामग्री को मर्मत गर्ने कार्य
H	***होटल तथा रेष्टुरेन्ट***
५५	होटल तथा रेष्टुरेन्ट
५५१	होटल, वा क्याम्पिङ्ग स्थल तथा अन्य छोटो समयको बसाइ को व्यवस्था गर्ने कार्य
५५२	रेष्टुरेन्ट, बार र चमेना गृह (क्यान्टिन) सञ्चालन गर्ने कृयाकलापहरु
I	***यातायात, गोदाम एवं सञ्चार सम्बन्धी कृयाकलापहरु***
६०	स्थल यातायातको कार्य
६०१	रेल यातायात सम्बन्धी कृयाकलापहरु
६०२	अन्य स्थल यातायातका साधनहरु
६१	जल यातायात सम्बन्धी कृयाकलापहरु
६१२	जल यातायातसँग सम्बन्धित कृयाकलापहरु
६२	हवाई यातायात सम्बन्धी कृयाकलापहरु
६२१	समय तालिका बमोजिमको हवाई यातायात
६२२	विना-समय तालिकाको हवाई यातायात
६३	ट्राभल एजेन्सीका क्रियाकलापहरु एवं यातायातलाई सहयोग पुचाउने सहायक क्रियाकलापहरु
६३०	ट्राभल एजेन्सीका क्रियाकलापहरु एवं यातायातलाई सहयोग पुचाउने सहायक क्रियाकलापहरु
६४	हुलाक एवं दूरसञ्चारका कृयाकलापहरु
६४१	हुलाक एवं कुरियरका क्रियाकलापहरु
६४२	दूरसञ्चार सम्बन्धी कृयाकलापहरु
J	***वित्तीय मध्यस्थता सम्बन्धी कृयाकलापहरु***
६५	बीमा एवं पेन्सनकोष बाहेकका अन्य आर्थिक मध्यस्थताका क्रियाकलापहरु
६५१	मुद्रा मध्यस्थता सम्बन्धी कृयाकलापहरु
६५९	अन्य वित्तीय मध्यस्थताको कार्य
६६	अनिवार्य सामाजिक सुरक्षा बाहेकको बीमा एवं पेन्सन कोष कार्यक्रम
६६०	अनिवार्य सामाजिक सुरक्षा बाहेकको बीमा एवं पेन्सन कोष कार्यक्रम
६७	आर्थिक मध्यस्थता सम्बन्धी सहायक क्रियाकलापहरु
६७१	बीमा एवं पेन्सन बाहेकका आर्थिक मध्यस्थता सम्बन्धी सहायक क्रियाकलापहरु

सङ्केत	उद्योग /व्यवसायको विवरण
६७२	बीमा, पेन्सन र उद्धारसँग सम्बन्धित सहायक क्रियाकलापहरु
K	***भू–सम्पत्ति, भाडा तथा व्यावसायिक क्रियाकलापहरु***
७०	भू–सम्पत्ति सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
७०१	आफ्नै वा लिजमा लिइएको भू-सम्पत्ति सम्बन्धी विभिन्न क्रियाकलापहरु
७०१०	आफ्नै वा लिजमा लिइएको भू-सम्पत्ति सम्बन्धी विभिन्न क्रियाकलापहरु
७०२	शुल्क वा करारको आधारमा गरिने भू-सम्पत्ति का क्रियाकलापहरु
७०२०	शुल्क वा करारको आधारमा गरिने भू-सम्पत्ति का क्रियाकलापहरु
७१	मेसिन र उपकरणहरु, व्यक्तिगत वा घरायसी सामग्रीको चालक विना नै भाडामा दिने सम्बन्धी कार्य
७११	यातायातका उपकरणहरु भाडामा दिने सम्बन्धी कार्य
७१२	अन्य प्रकारका मेसिन उपकरणहरु भाडामा दिने सम्बन्धी कार्य
७१३	अन्यत्रको वर्गीकरणमा नपरेका व्यक्तिगत वा घरायसी सामग्रीहरु भाडामा दिने कार्य
७२	कम्प्यूटरसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु
७२१	कम्प्यूटरको हार्डवेयरको परामर्श सम्बन्धी कार्य
७२२	कम्प्यूटरको सफ्टवेयरको परामर्श एवं आपूर्ति सम्बन्धी कार्य
७२३	डेटा प्रशोधन सम्बन्धी कार्य
७२४	डेटा वेससँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु
७२५	कार्यालयको लेखा र कम्प्युटीङ्ग मेशीनको मर्मत सम्भारको कार्य
७२९	कम्प्युटरसँग सम्बन्धित अन्य क्रियाकलापहरु
७३	अनुसन्धान एवं विकास सम्बन्धित कार्य
७३१	प्राकृतिक विज्ञान एवं इन्जिनियरीङ्ग सम्बन्धी विषयको अनुसन्धान एवं प्रयोगात्मक विकास कार्य
७३२	सामाजिक विज्ञान एवं मानविकी सम्बन्धी विषयको अनुसन्धान एवं प्रयोगात्मक विकास कार्य
७४	अन्य व्यापारिक क्रियाकलापहरु
७४१	कानुन, बुक–किपिङ्ग, लेखा परीक्षण सम्बन्धी क्रियाकलापहरु, कर, बजार अनुसन्धान एवं जनमत सङ्कलन, व्यापारिक एवं व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापको परामर्श कार्य
७४२	बास्तुकला, इन्जिनियरिङ्ग एवं अन्य प्राविधिक कार्य
७४३	विज्ञापन सम्बन्धी कार्य
७४९	अन्यत्रको वर्गीकरणमा नपरेका व्यापारिक क्रियाकलापहरु
L	***जनप्रशासन, सुरक्षा एवं अनिवार्य सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी क्रियाकलापहरु***
७५	जनप्रशासन, सुरक्षा एवं अनिवार्य सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
७५१	राज्य प्रशासन तथा समुदायको लागि आर्थिक, सामाजिक नीति सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
७५२	समुदायको सेवासँग सम्बन्धित कार्य
७५३	अनिवार्य सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी विभिन्न क्रियाकलापहरु

सङ्केत	उद्योग /व्यवसायको विवरण
M	***शैक्षिक क्रियाकलापहरु***
८०	शैक्षिक क्रियाकलापहरु
८०१	प्राथमिक तहका विद्यालय शिक्षा
८०२	निम्न माध्यमिक तथा माध्यमिक तहका विद्यालयहरु
८०३	उच्च शिक्षा
८०९	प्रौढ शिक्षा एवं अन्य शैक्षिक कार्यक्रम
N	***स्वास्थ्य एवं सामाजिक कार्य***
८५	स्वास्थ्य एवं सामाजिक कार्य
८५१	मानिसको स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरु
८५२	पशु स्वास्थ्य सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
८५३	सामाजिक क्रियाकलापहरु
O	***अन्य सामुदायिक, सामाजिक एवं व्यक्तिगत सेवा सम्बन्धी क्रियाकलापहरु***
९०	ढल निकास, फोहर फ्याक्ने, सरसफाइ जस्ता क्रियाकलापहरु
९००	ढल निकास, फोहर फ्याक्ने, सरसफाइ जस्ता क्रियाकलापहरु
९१	अन्यत्र उल्लेख नगरिएका सदस्य संस्थाका क्रियाकलापहरु
९११	व्यावसायिक, रोजगारदाता एवं पेशागत संस्थाका क्रियाकलापहरु
९१२	ट्रेड युनियनका क्रियाकलापहरु
९१९	अन्य सदस्य संस्थाका क्रियाकलापहरु
९२	मनोरञ्जन, साँस्कृतिक एवं खेलकुद सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
९२१	चलचित्र, रेडियो, टेलिभिजन एवं अन्य मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापहरु
९२२	समाचार एजेन्सीका कार्यहरु
९२३	पुस्तकालय, पुरातत्व सङ्ग्रहालय एवं साँस्कृतिक क्रियाकलापहरु
९२४	खेलकुद र अन्य मनोरञ्जनका क्रियाकलापहरु
९३	अन्य सेवा सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
९३०	अन्य सेवा सम्बन्धी क्रियाकलापहरु
P	***निजी घरमा गर्ने कामदारका कार्यहरु***
९५	निजी घरमा गर्ने कामदारका कार्यहरु
९५०	निजी घरमा गर्ने कामदारका कार्यहरु
Q	***अन्तराष्ट्रिय सङ्घ संस्था एवं यसका अङ्गका क्रियाकलापहरु***
९९	अन्तराष्ट्रिय सङ्घ एवं अङ्गका क्रियाकलापहरु
९९०	अन्तराष्ट्रिय सङ्घ एवं अङ्गका क्रियाकलापहरु

अनुसूची ८

किलोग्राम रुपान्तर तालिका

विभिन्न वालीको स्थानीय नाप तौल एकाइ (मूरी/पाथी र गुन/मानी) को स्तरिय नाप तौल (किलो ग्राम) मा रुपान्तर तालिका					
क.सं.	बाली	१ मुरी बराबर अनुमानित सरदर किलोग्राम	१ पाथी बराबर अनुमानित सरदर किलोग्राम	१ गुन बराबर अनुमानित सरदर किलोग्राम	१ मानी बराबर अनुमानित सरदर किलोग्राम
१	धान	४८.७	२.४	१५५.८	९.७
२	गहुँ	६८.०	३.४	२१७.७	१३.६
३	मकै	६८.०	३.४	२१७.७	१३.६
४	कोदो	६५.७	३.२	२१०.४	१३.१
५	जौ/उवा	४५.३	२.२	१४५.१	९.०
६	फापर	५४.४	२.७	१७४.१	१०.८
७	भटमास	६३.५	३.१	२०३.२	१२.७
८	मास	७२.५	३.६	२३२.२	१४.५
९	मुसुरो	७२.५	३.६	२३२.२	१४.५
१०	आलु	७०.०	३.०	-	-
११	तोरी/सर्स्यू	५६.७	२.८	१८१.४	११.३

विभिन्न फलफूल वालीको स्थानीय नाप तौल एकाइ (गोटा/दाना) को स्तरिय नाप तौल (किलो ग्राम) मा रुपान्तर तालिका			
क.सं.	बाली	गोटा/दाना	तौल(किलो ग्राम)
१	सुन्तला	८	१
२	जुनार	६	१
३	कागती	३२	१
४	आँप	४	१
५	केरा	१४	१
६	स्याउ	६	१

१ मुरी = २० पाथी *१ गुन =१६ मानी*

१ पाथी = ८ माना *१ मानी =१६ सेई*